

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MÂTÜRÎDÎ TEFSİRİNDE DİĞER DİN MENSUPLARI

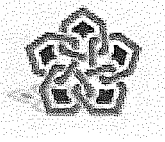
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. M. SAİT ŞİMŞEK

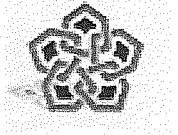
SAYED DAUD QARİZADA

KONYA 2012

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Adı Soyadı	Sayed Daoud QARIZADA	
Numarası	094244011001	
Öğrencinin	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
Tezin Adı	Mâtürîdî Tefsirinde Diğer Din Mensupları	

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

TEZ KABUL FORMU

Sayed Daoud Qarizada tarafından hazırlanan “Mâtürîdî Tefsirinde Diğer Din Mensupları” başlıklı bu çalışma 19/06/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Üye: Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK	İmza
Ünvanı, Adı Soyadı	Üye: Yrd. Doç. Dr. Harun ÖGMÜŞ	İmza
Ünvanı, Adı Soyadı	Üye: Doç. Dr. Mustafa Sami BAYBAL	İmza

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	IX

GİRİŞ

A. KONUNUN AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ VE METODU.....	1
1. Amaç ve Önemi.....	1
2. Yöntemi ve Metodu.....	1
B- MÂTÜRİDÎ'NİN HAYATI.....	2
1-Doğumu ve İsmi.....	2
2- Künyesi ve Vefatı.....	2
3- Tahsili ve Kişiliği.....	4
4- Yaşadığı Bölgenin Siyasi Durumu.....	6
5- Hocaları.....	8
6- Öğrencileri	10
7- Eserleri	11
a- Kelâm ve Mezhepler Tarihi ile İlgili Eserleri.....	11
b- Usûl-i Fıkıh ile İlgili Eserleri	15
c- Tefsir ve Kur'an-ı Kerim İlimleri ile İlgili Eserleri.....	16
d- Mâtürîdî'ye Nisbet Edilen Diğer Eserler.....	19
f- Mâtürîdî'ye Nisbet Edilen Ancak Onun Olmadığı Kesin Olan Eserler.....	21
8- Mâtürîdî'nin Metodu.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTAP EHL-İ OLAN DİNLER

YAHUDİLİK.....	24
----------------	----

1- Tarih Açısından Yahudilik.....	24
2- Yahudi'nin İsimleri	25
3- Millet Olarak Yahudi	26
4- Yahudiliğin Allah Anlayışı	27
5- Yahudilikte Peygamber Anlayışı	32
6- Yahudilikte Kitap Anlayışı	38
7 Yahudilikte Melek Anlayışı	45
8- Yahudilikte Cennet-Cehennem Anlayışı	46
HIRİSTİYANLIK.....	51
1- Hıristiyanlığın Tarihçesi	52
2- İsim Olarak Hıristiyanlık	53
3- Hıristiyanlığın Allah Anlayışı.....	53
4- Hıristiyanlığın Peygamber Anlayışı.....	56
5- Hıristiyanlıkta Kitap Anlayışı	62
6- Hıristiyanlıkta Melek Anlayışı.....	64
7- Hıristiyanlıkta Cennet Cehennem Anlayışı	64
8- Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab'ı Öven Ayetler	65
İKİNCİ BÖLÜM	
İMAM MÂTÜRİDÎ'YE GÖRE KİTAP EHL-İ OLMAYAN DİNLER	
SÂBİİLİK	69
1- Sâbiiliğin Tarihçesi	70
2- İsim Olarak Sâbilik	70
3- Sâbiiliğin Kitap Anlayışı.....	71
4- Sâbiiliğin İnanç Esasları	71
5- Sâbiiliğin İbadet Esasları	72
6- Kur'an-ı Kerim'de Sâbilik	73

MECÛSİLİK	75
1- Mecûsiliğin Tarihçesi.....	75
2- İsim Olarak Mecûsilik.....	76
3- Mecûsiliğin Kitap Anlayışı.....	76
4- Mecûsiliğin İnanç Esasları.....	77
5- Mecûsiliğin İbadet Esasları.....	78
MÜŞRİKLİK (PUTPERESTLİK)	80
1- Müşrikliğin Tarihçesi.....	80
2- İsim Olarak Müşriklik.....	81
3- Müşrikliğin İnanç Esasları.....	81
4- Müşrikliğin İbadet Esasları.....	82
SONUÇ	84
BİBLİYOGRAFYA	86

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim'i incelediğimiz zaman, Hz. Âdem ve Havva'nın yaratılışlarından itibaren, Cenab-ı Allah tarafından insanoğluna farklı peygamberler, dinler ve şeriatler gönderildiğini öğrenmekteyiz. Cenab-ı Allah'ın peygamberleri irsal etmekteki maksadının (Tek olan Allah'a tapmak ve insanlara doğru yolu göstermek) olduğunu Kur'an'la bilmekteyiz. Allah'ın bu peygamberlerle birlikte dinler ve şeriatler göndermekteki bir diğer maksadı da hükümlerinin ve sorumlulukların insanlar tarafından hakkıyla yerine getirmesini istemesidir. Fakat bu peygamberlerin ve dinlerin çoğundan Kur'an-ı Kerim'de söz edilmemiştir, yalnızca bir kısmı burada yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de geçen dinler İslâm dini dışında, Yahudilik, Hıristiyanlık, Sâbilik, Mecûsîlik, Şirk ve Hanif dinlerinden ibarettir. Ancak diğer dinlerin mensuplarının kahir ekseriyetinin, yükümlü oldukları sorumluluklar karşısında serkeşlik yaptıklarını, hatta dinlerinin hükümlerini değiştirip kendi uydurdukları hükümlere tabi olduklarını da yine Kur'an-ı Kerim'den öğrenmekteyiz.

Biz burada Kur'an-ı Kerim'de geçen diğer din mensuplarını İmam Mâtürîdî'nin *"Te'vilâtü Ehlî's-Sünne"* adlı tefsirine göre ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

Çalışmamız, giriş kısmı ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun amacı, önemi, yöntemi, metodu, İmam Mâtürîdî'nin ismi, ünvanları, ailesi, doğumu, öğrenciliği, hocaları, öğrencileri, yaşadığı dönem ve eserleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Birinci bölümde "Ehl-i-Kitap" olarak nitelendirilen; Yahudilik ve Hıristiyanlığın Allah, Peygamber, Kitap, Cennet-Cehennem ve melek anlayışlarını, iddialarını, Kur'an-ı Kerim'in onlara verdiği cevaplar çerçevesinde değerlendireceğiz. Değerlendirmemizi İmam Mâtürîdî'nin söz konusu konularla ilgili görüşlerini göz önüne bulundurarak yapmaya çalışacağız.

İkinci bölümde "Ehl-i-Kitap" olarak kabul edilmeyen; Sâbilik, Mecûsîlik ve Şirk hakkında Kur'an-ı Kerim'de detaylı malûmat olmadığı için genel bilgi vererek, bu dinlerle ilgili İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini tespit etmeye gayret edeceğiz. Böylece çalışmamızı son bir değerlendirme ile noktalayacağız.

Çalışmamız boyunca mesailerini ile bize katkıda bulunan ve her türlü yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK'e şükranlarımızı sunuyorum.

Sayed Daoud QARIZADA
Konya-2012

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sayed Daoud QARIZADA
	Numarası	094244011001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK
	Tezin Adı	Mâtürîdî Tefsirinde Diğer Din Mensupları

ÖZET

Maalesef tarih boyunca İmam Mâtürîdî'nin hayatı, şahsiyeti, hocaları ve eserleri tahkik edilmeleri açısından oldukça ihmal edilmişlerdir. Ancak son zamanlarda bu şahsiyetin ilim, fikir ve düşünceleri araştırmacılar tarafından ele alınıp ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. İmam Mâtürîdî, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen dinlere yönelik eleştiri ve tenkitlerde bulunmuştur. İmam Mâtürîdî'nin tenkid ve eleştirilerinin çoğu Kur'an-ı Kerim'in ehl-i kitap olarak tanıttığı Yahudi ve Hıristiyanlarla alakalıdır. Zira Kur'an-ı Kerim daha çok Yahudi ve Hıristiyanlardan bahsetmiştir. Bu bahisler söz konusu dinlerin Allah, peygamber, kitap, melek ve cennet-cehennem anlayışları ile ilgilidir. İmam Mâtürîdî, Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında, saydığımız konularla alakalı olan ayetleri ele alıp tefsir ederken, Yahudi ve Hıristiyanların Allah'ın murad ettiği gibi dinlerini sürdürmediklerini açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Sâbilik, Mecûsilik ve Müşriklik (putperestlik) dinlerine gelince, İmam Mâtürîdî'ye göre bu dinler ehl-i kitap olmayan dinlerdir. Çünkü söz konusu dinlerin elinde ilahî bir kitap bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de de bu dinler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmemiştir. Ancak mevcut kaynaklarda Sâbilik, Mecûsilik ve Müşriklik dinleri tamamen tevhid çizgisinden kopmuş dinler olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla İmam Mâtürîdî de ehl-i kitap dahil bütün bu dinleri şirk kapısına girmiş dinler olarak nitelendirmiştir.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sayed Daoud QARIZADA
	Numarası	094244011001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK
Tezin İngilizce Adı	MEMBERS OF OTHER RELIGIONS IN MATURIDI'S TAFSIR	

SUMMARY

Regretfully Maturidi's life, his personality, his teachers and his works in terms of research had been ignored throughout history. But recently his scholarship and his thoughts have been featured by some researchers. Imam Maturidi made critical of religions which are mentioned in Holy Quran. His criticisms are related to Jews and Christians whom are introduced as people of book (ahl-i kitab) by Quran. Because Quran has mentioned mostly the Jews and Christians. These mentionings are related to aforesaid religions' understanding of God, prophet, book, angel, paradise and hell. As Imam Maturidi interprets those verses which are related to above mentioned subjects he presented obviously that Jews and Christians are not following their religions as God meant. In the eyes of Maturidi, Mandaism, Majus and polytheism are not people of book. Because aforesaid religions do not have any divined text. In addition there are no detailed information about these religions in Holy Quran. But Mandaism, Majus and polytheism are mentioned as totally heretic in present resources. So Imam Maturidi described these religions including people of book as polytheistic religions.

Keywords: Imam Maturidi, other religions, Jews, Christians, Mandaism, Majus, polytheism

KISALTMALAR

- a.s. : Aleyhi's-Selâm
b. : İbn
Bkz : Bakınız
bnt. : Bint
b.y.y. : Basım yeri yok
c.c. : Celle celâlühü
DİA. : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
çev. : Çeviren
h. : Hicrî
h.ö : Hicretten önce
Hz. : Hazreti
m. : Milâdî
m.ö. : Milâttan önce
ö. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem
thk. : Tahkik
ts. : Tarihsiz

GİRİŞ

A. KONUNUN AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ VE METODU

1. Amaç ve Önemi

Çalışmamızın amacı, İmam Mâtürîdî'nin diğer din mensuplarına, gerek tefsiri gerekse kelâm eserlerinde olan bakış açısını ve yaklaşımını ortaya koymaktır. Zira eskiden beri ulema arasında diğer din mensupları konusunda farklı görüşler ileri sürülerek bir tartışma konusu halinde süregelmiştir. İnsanlık tarihi boyunca Cenab-ı Hak tarafından insanlara pek çok peygamber ve din gönderilmiştir. Bu dinlerin ekseriyeti Kur'an-ı Kerim'de zikredilmemiştir. Kur'an-ı Kerim'de, bahsedilen veya ismi geçen her din ile ilgili farklı âlimler tarafından farklı görüşler ve değerlendirmeler ileri sürülmüştür. Bu nedenle konu ile alakalı değişik bilgiler ve çalışmalar mevcuttur. Özellikle Kur'an-ı Kerim, Ehl-i-Kitap olarak tanıttığı Yahudilik ve Hıristiyanlık mensupları hakkında onlar her ne kadar dinlerini bozarak Allah (c.c)'ın fermanlarına serkeşlik yapmışlar ise de, onlardan dinlerini hakkıyla yaşayanların da olduğundan bahseder. Sâbilik, Mecûsilik ve Müşriklik gibi Ehl-i-Kitap olmayan dinlere gelince, onlar bozuk birer din olmakla birlikte Allah'ın koyduğu ölçüden tamamen çıkmış durumdadırlar. Biz de, tefsir perspektifinden "Mâtürîdî Tefsirinde Diğer Din Mensupları" mevzuunu ele alarak konumuzla ilgili ayetler kapsamında, İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini mümkün mertebe detaylı bir şekilde incelemeye çalışacağız. Bununla birlikte ele alacağımız her din ile ilgili farklı kaynaklardan özet bir şekilde bilgiler aktarmaya çalışacağız. Gerek Ehl-i-Kitap, gerekse Ehl-i-Kitap olmayıp da Kur'an-ı Kerim'de geçen dinleri, değişiklik geçirmeleri hususunda bilgi verip durumlarını ortaya koymaya çalışacağız.

2. Yöntemi ve Metodu

Konumuz olan "Mâtürîdî Tefsirinde Diğer Din Mensupları" ele alırken öncelikle Ehl-i-Kitap olan dinler hakkında genel bilgi vermeye çalışacağız. Sonra o dinlerin Allah (c.c), Peygamber, Kitap, Cennet-Cehennem ve melek anlayışları ile ilgili ayetleri İmam Mâtürîdî'nin tefsiri olan *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* çerçevesinde ve İmam

Mâtürîdî'nin diğer eseri olan, *Kitabü't-Tevhid*'de dinlere ilişkin tavrı, görüşleri ve eleştirileriyle birlikte açıklamaya çalışacağız. Daha sonra Ehl-i-Kitap olmayan fakat ismi Kur'an'da geçen dinler hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Varsa eğer İmam Mâtürîdî'nin o dinlerle ilgili yaklaşımlarını yazmaya gayret edeceğiz. Sonuçta ise fenomenolojik bir tahlilin belki devamı sadedinde ortaya koymaya çalıştığımız yorum ve tahlillerden hareketle konunun nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin kendi yorumumuzu da çalışmaya dâhil edebilme çabasında olacağız.

B- MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI

1-Doğumu ve İsmi

Esas ismi Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî es-Semerkandîdir.¹Mâtürî'e nisbetle meşhur olmuştur.² Mâtürîd'in bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde bulunan Semerkant şehrinin dış mahallesi olan şehrin kuzeybatısında bir köyün ismi olduğu söylenir.³Çağdaş araştırmacılar, kendisinin ve babasının isimlerinin, Muhammed; dedesinin isminin ise, Mahmud olduğunu bildirmişlerdir.⁴ Ayrıca araştırmacılar, Mâtürîdî'nin doğum tarihiyle ilgili kesin bir bilgi bulunmadığını, ancak hocalarının vefat tarihlerinden bilindiğini söylerken şu bilgiye dayanmışlardır: Mâtürîdî'nin Hocası Muhammed b. Mukatil er-Râdiy (ö. h. /248) ve diğer hocası olan Nusayr b. Yehyâ el-Belhîy'in (ö. h. /268) vefatları sırasında O, küçük yaşta ilim meclislerinde katılmış ve beş yaşında olduğu halde Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Buna göre doğum tarihinin (h. /238) olduğu söylenmiştir.⁵

2- Künyesi ve Vefatı

Mâtürîdî'nin nesebiyle ilgili bazı kaynaklar, onun nesebinin Ebu Eyüp el-Ensârî ye ulaştığını söylemişlerdir. Hatta Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî el-Ensârî şeklinde kaydetmişlerdir.⁶Ancak bazı araştırmacılar

¹ Ömer Ridâ Kuhhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, (UXV) Metbaati't-Terekki Dımışk, 1960 XV, 300.

² Yâkut er-Rumî, *Mu'camu'l-Buldân*, (çev. Prof. Dr. Suat Yıldırım, Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Prof. Dr. Sadık Kılıç, Öğ. Görv.C. Sadık doğru), (I-XXIII) y.y.y, Ankara, 1995. V, 246.

³ Şükrü Özen "Mâtürîdî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, XXVIII, s. 146.

⁴ Şükrü Özen "Mâtürîdî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s.146, Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2008.s. 36.

⁵ Ebü Mensur Muhaammed b. Muhammed b. Mahmud, el-Mâtürîdî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, el-Müsemmä Te'vilât'ü-Ehli's-Sünne*, (thk.Fâtma Yusuf el-Haymî) (I-V) Müessesetu'r-Risale,Beyrut, 2004. I, s. 8.

⁶ es-Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mensûr, *el-Ensâb*,(I-VIII) Dârü'l- cenân, Beyrut,

tarafından Ensârî nispetiyle anılmasının *kitâbü 'l-Tevhid*'in tek yazma nüshasının sayfa kenarında bilinmeyen biri tarafından kaydedilen nota isnat edilmesi sebebiyle günümüzde yazılmış bazı eserlerde soyunun Ebu Eyüp el-Ensârî'ye uzandığı yolunda sürülen iddianın isabetli görünmediği kaydedilmiştir.⁷ Çünkü O'nun Arap olmadığını gösteren bazı tespitler göze çarpmıştır. İşte bu tespitler şunlardan ibarettir:

1. Mâtürîdî'nin yaşadığı bölgede yazılan kaynaklarda böyle bir bilgi mevcut olmayışı.

2. Onun soyunu Ebu Eyüp el-Ensârî'ye dayandıran âlimin, onun soyunun gerçekten Ebu Eyüp el-Ensârî'ye ulaştığı için değil, takdir ve şerefendirme amacıyla kullandığını belirtiş.

3. Mâtürîdî'nin eserlerinin, özellikle *Kitâbü 'l-Tevhid*'in Arap dili bakımından bazı ifade bozuklukları, muğlâklıklar ve gramatik hatalar içermesinin, onun Arap olmayan birisi tarafından yazıldığını açıkça gösteriyor olması.

4. Eserlerindeki bazı ifadelerin zaman Türkçe cümle yapısına uygun biçimde kurulması hasebiyle eserlerin Türk asıllı bir âlime ait olduğunun anlaşılması.

5. Mensupları Eş'arî'nin Arap asıllı olmasıyla övünürken, aynı şeyin Mâtürîdî için yapılmamasının da onun Arap olmadığına bir başka kanıt olduğunu savunanların olması.⁸

Bunun yanı sıra, şayet Mâtürîdî Eyüp el-Ensârî'nin soyundan olmuş olsaydı, Arap geleneğinde soy kütüğüne büyük önem verildiğinden dolayı mutlaka Mâtürîdî'nin soyu sahabîye kadar uzatılır ve kaydedilirdi. Oysa onun nesebi dedesinden ileriye götürülmemiştir.⁹ Dolayısıyla O'nun Türk asıllı olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz.

Araştırmacılar Mâtürîdî'nin halk tarafından O'na verilmiş olan lâkaplar olarak şunları yazmışlardır: İmame'l-hüdâ (hidayet önderi), İmamü'l-Mütekellimîn (kelamcıların önderi), Musahhihe Akâid-i Müslimîn (Müslümanların akidelerini düzelten), Reise Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'a (Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in reisi), Mühdaye hâdîhi el-uma (ehl-i sünnet ve'l cemaatinin rehberi), Nasire es-Sünne (sünneti kollayan), Kâme el-bid'a (bid'atı engelleyen), Mühiyye eş-Şerfa (şeriatı ihya eden) Müvettide akaid-i ehl-i sünne (ehl-i sünnet ve'l cemaatin kelamını sağlamlaştırıcı), vb. Bu lakapların arkadaşları ve öğrencileri tarafından söylenen lakaplar olduğunu ifade

1988, s. 155, *Te'vilâti Ehl-i's-Sünneti*, V, s. 7; Kemâlüddin Ahmed el-Beyâdî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Meram min İbârâtü'l-İmam, Dârü'l-Kütübü'l-İslâmî*, İstanbul, 1949. s. 23.

⁷ Şükrü Özen "Mâtürîdî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 146.

⁸ Sönmez Kultu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Kitâbiyât, Ankara, 2003. s. 18.

⁹ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2008. s. 35.

edenler olmuştur.¹⁰Böylece kahir ekseriyet, vefatının h.333/m.944 yılında Semerkant'ta olduğunu söylemişse de,¹¹ h.332/m.943 yılında vefat ettiğini söyleyenler de olmuştur.¹²Fakat ölüm tarihi olarak h.333/m.944 tarihi hemen hemen herkes tarafından kabul edilen bir tarihtir ki, bir asra yakın süren hayatının sona ermesiyle Semerkant'ın Cakerdîze mahallesindeki ulema mezarlığına defnedilmiştir.¹³

3- Tahsili ve Kişiliği

Kaynaklara baktığımız zaman Mâtürîdî'nin şahsiyetiyle ilgili olarak nadir rivayetlere rastlamaktayız.

Mevcut rivayetler, O'nun öğrenciliğinden itibaren çok başarılı ve gayretli olduğunu ve iyi bir öğrenim gördüğünü nakletmektedirler. Çağdaş bir araştırmacı ondan bahsederken şöyle der: “O, daha öğrenciyken, arkadaşları arasında temayüz etmiş ve hocası Ebû Nasr el-İyâzî'nin hayranlığını ve sevgisini kazanmıştır.”

Yine aynı araştırmacı, Ebû'l-Muîn en-Nesefîden naklederek şöyle devam eder: “Mâtürîdî, herkesin sahip olmadığı bir takım inceliklere ve derinliğe sahip, muhatabının görüşlerini susturacak derecede tartışma metotlarını bilen, her konuda gönülleri tatmin edecek deliller getirebilen ve Allah'ın yardımıyla güçlenerek, irşadın inceliklerine ve mevhibe-i ilâhiye'ye mazhar olmuş bir şahsiyettir.”¹⁴

Eğitim seyahatleri, hacca gidip gitmediği ve resmî bir görev alıp almadığı hususunda yeterli bilgi elde edememekle beraber, kendisi usûl-i fıkıh ve kelâm alanlarında ilmî istişare ve tartışmalarda bulunmak üzere seyahatler yaptığından söz etmektedir.¹⁵ Yukarıda yazdığımız lâkaplarından da anlaşıldığı üzere O, fakih, müfessir, muhaddis ve mütakellim kimliğiyle tanınan ve takdir edilen bir şahsiyettir.

Mâtürîdî, nakli ihmal etmemekle beraber akla daha çok önem vermiştir.¹⁶ Yaygın olan görüşlere göre, İslâm düşünce tarihinde aklı en çok kullanan mezhep Mutezile mezhebidir. Fakat bu görüşün yanlış olduğunu, Mutezili kaynaklar veya makâlât türü eserler kanalıyla, bize gelen Mutezili görüşlerde akla yapılan vurgu ve aklı temellendiren Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inin yanında oldukça zayıf kaldığı

¹⁰ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vîdî Ehlî's- Sîmneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 7.

¹¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, İslam yayınları, Ankara,2009. s. XX.

¹² Ebu'l-Hasan Ali en-Nedvi, *İslâm Önderleri*, çev, Yusuf Karaca, I, 169.

¹³ Sem'ânî, *el-Ensâb*, s.155, M. Saim Yaprem, *İrade ve Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 255.

¹⁴ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 38.

¹⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXIII.

¹⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. 14.

anlaşılmaktadır. Ve hatta Mâtürîdî'nin İslâm düşüncesinde teolojik akılcılığın ilk temsilcilerinden birisi, eserlerinin ise "teolojik felsefe klâsığı"¹⁷ olduğunu kabul edenler olmuştur. Hakikaten O, kendi döneminde ortaya çıkan dini problemlere çözüm bulmaya çalışmış, pek çok öğrenci yetiştirmiş, tefsir ve kelâm başta olmak üzere çeşitli alanlarda çok sayıda önemli eserler geride bırakmıştır. Mâtürîdî hayatında olduğu gibi ölümünden sonra da büyük ilgi görmüş, geniş bir coğrafyayı etkilemiş ve adına nispetle Mâtürîdîlik diye bilinen bir kelâm mezhebi kurulmuştur.¹⁸ Mâtürîdî, Hanefî mezhebinin dördüncü, hatta üçüncü kuşağında gelen âlimlerindendir.¹⁹ Bunun yanı sıra Kemâlû'd-Din Ahmed el-Beyâdî el-Hanefî *İşârâtü'l-Merâm* adlı eserinde ehl-i sünnet mezhebinin iki büyük mezhep imamından (Eş'arîlik ve Ma'türîdîlik) bahseder. Bu iki mezhep arasında teferruatta yaklaşık olarak 50 mesele üzerinde görüş ayrılığı olduğunu söylemektedir.²⁰ Anlaşılan o ki, kelmâî mezhepler arasında Mâtürîdîlik'e en yakın mezhep Eş'arî mezhebidir.

Siyasî hayatına gelince, bildiğimiz kadarıyla İmam Mâtürîdî dini siyasete âlet etmemiştir. Bunun için kendi döneminde idarenin desteğinden mahrum kalmıştır. Bunun delilini de çağdaş araştırmacılardan Ahmed Ak şöyle açıklar:

*"Gerçekten de hocası Ebû Nasr el-İyâzî'nin ölümünden sonra, onun talebelerinin arasında din ve dünya görüşü bakımından bazı farklılıklar ortaya çıkmış ve bunun sonucunda, o zaman Semerkant'ta iki temel anlayış belirlemeye başlamıştır. Bunlardan birisi Ebû Ahmed el-İyâzî gibi kişilerden oluşan İyâziyye ekolünün benimsediği, sorgulamadan, eleştirmeden siyasilere mutlak itaatın gerekliliğini savunan teslimiyetçi anlayıştır. Diğeri ise, Mâtürîdî ve Ebû Bekir Ahmed b. İsmail el-Fakih es-Semerkandî gibi şahısların başını çektiği Cüzcâniyye ekolünün sorgulayan, eleştiren ve daha iyiyi yakalamak için akla önem veren bir anlayıştır. Böylece temelde Hanefî çizgide bulunan Semerkant ekolü içerisinde, birbirlerine rakip iki alt gurup ortaya çıktı. Bunlardan İyâziyye gurubu zamanla siyasilere yakın ilişki içerisine girdiler ve onların bazı yanlışlıklarını görmezden gelmeye başladılar. Aynı zamanda siyasilere, onları destekleyip, kadılık makamlarını onlara verdiler. Bunun üzerine İmam Mâtürîdî, bazı emirlerinin yaptığı haksızlık ve yanlışlıkları açıkça eleştirmiştir."*²¹

¹⁷ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 23.

¹⁸ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 9.

¹⁹ Şükrü Özen "Mâtürîdî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 146.

²⁰ Kemâlû'ddin Ahmed el-Beydî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 8-9.

²¹ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 178-179.

Tasavvufi yönüne gelince, araştırdığımız kadarıyla Mâtürîdî'nin tıpkı mutasavvıflar gibi menkıbeler ve rüyalar naklettiği görünmektedir. Bir rivayete göre Semerkant'ın Deşti Ribatında Hz. Hızır ile görüşüp onun duasını almıştır. Üstelik O'nun kerametleri bulunduğu ve yaptığı duaların kabul edildiğine dair bilgiler de mevcuttur.²²

Diğer yandan Mâtürîdî'nin, bilgi kaynakları arasında ilham, kalbe doğma (keşif) ve sezgiye mutlak bilgi olarak yer vermediğini, bunları bilgi kaynağı kabul edenleri şiddetle eleştirdiğini iddia edenler de vardır.²³

Hemen belirtelim ki tarih boyunca gerek Mâtürîdî'nin hayatı ve kişiliği gerek ilmi ve tahsilleri ile ilgili yeterince ihmalkâr davranıldığını görmekteyiz. Şüphesiz bu ihmaller tarihçilerin özensizliklerinden kaynaklanmaktadır. Araştırmacılar, tarihçilerin bu özensizliklerinin sebeplerini dört maddeyle sıralamaktadırlar.

- a. Mâtürîdî'nin, Bağdat'ta olan Abbâsî hilâfet merkezinden uzakta olması.
- b. Bağdat'ta olan Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (v.324/935) medresesine siyasi kuvvetin daha çok destek vermesi.
- c. Maliki ve Şâfi'i mezhepler gibi farklı kitleler tarafından Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin mezhebinin benimsenmesi ve Mâtürîdî'nin mezhebinin tek ve gayri resmi kalması.
- d. Maliki ve Şâfi'i mezheplerinin hilâfet merkeziyle ulaşım yollarının kolay olması.²⁴

4- Yaşadığı Bölgenin Siyasî Durumu

İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı bölge, Mâverâünnehirdir. Mâverâünnehir, Ceyhun nehrinin doğu tarafında olup, İslâm'dan önce Hayalıtay, İslâm'dan sonra ise, 'Mâverâünnehir' olarak isimlendirilmiştir. Bu nehrin batı tarafına da Horasan denilir. Bu bölgede, Tirmiz, Nesef, Taşkent, Fergana, Buhara ve Semerkant gibi önemli kültür merkezleri bulunur. Bunların arasında kalan Semerkant ise, İslâm öncesi ve İslâm sonrası dönemlerde, çeşitli din ve kültürlerin hâkim olduğu bir bölge olmuştur. Bu bölge İslâm'ın yayılışından birkaç asır gibi kısa bir süre sonra İslâm düşüncesinin başta tefsir ve kelâm ilimleri olmak üzere değişik alanlarda önemli eğitim merkezlerinden biri

²² Şükrü Özen "Mâtürîdî" TürkiyeDiyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 148.

²³ Geniş bilgi için, Bkz, Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 27.

²⁴ Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymi), V, 7.

olmuştur.²⁵ Fakat İmam Mâtürîdî'nin doğduğu sıralarda Abbâsî Devleti'ne bağlı olduğu halde sonra ondan ayrılıp müstakil bir Devlet olan Samanîler' in hâkimiyeti altına girmiştir. Abbâsî iktidarının batı merkezlerinde baskı gören Haricilik, Mürca, Mutezile, Zeydilik, İsmailîlik gibi pek çok siyasi ve itikadî mezhep, görüşlerini merkezî otoritenin zayıfladığı bu bölgede yaymaya çalışmıştır.²⁶

İmam Mâtürîdî, Samanîler döneminde (261–389/875–999) Semerkant'ta yaşamıştır. Semerkant, çeşitli istilâlara maruz kalarak dini eserleri tahrip edilmiştir. Bunun yanı sıra Mâverâünnehir, Bağdat, Basra ve Küfe gibi ilim ve kültür merkezlerinden uzak kalmıştır.²⁷ Aynı zamanda Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemi; huzur/sükûn ve kargaşa dönemi olmak üzere iki kısma ayrılmak mümkündür. Birincisi huzur ve sükûnetin hâkim olduğu dönemdir. Bu süre, III/IX. Asır arasındadır. İkinci kısmı ise, kargaşa dönemidir.²⁸

Samanîler döneminde fikrî, ilmî ve edebî çalışmaların önünde geniş ufuklar açılmış ve bu alanlarda yarış başlamıştı. Devletin ileri gelenleri İslâmî ilimlerin, Arap dili ve edebiyatının gelişmesi için her türlü kolaylığı sağlamışlardı.²⁹ Devlet tarafından himaye edilen âlimler, ilimlerin her dalında sık mübahaseler ve münazaralara katılırlardı. Özellikle bu çeşit mübahase ve münakaşalara çok müsait olan kelâm ve fıkıh konularında yapılan cedeller, fikirlerin gelişmesine ve neticede mezhepler arasındaki farklı görüşlerin daha belirgin hale gelmesine ve sistematik bir hüviyet kazanarak ilmi ekoller haline gelmesine ortam hazırlamıştır.³⁰

Böylece Mâtürîdî'nin yetiştiği çevre siyasi-ıdarî ve ilmî açıdan huzur ve sükûn içinde olmakla birlikte, çeşitli düşüncelerin, bid'at içerikli görüşlerin farklı din ve mezheplere bağlı kimselerin de yeterince bulunduğu bir yerdi.³¹

Özette söylemek gerekirse, Belh, Rey ve Semerkant gibi şehirler, özel olarak Horasan, genel olarak ise Mâverâünnehir'e Hanefî kadıların atanması ve eğitimde Hanefîlerin ön plânda oluşları, Mâtürîdîliğin bu coğrafyadaki kaderinin şekillenmesindeki tarihî arka plânı oluşturmuştur.³²

²⁵ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 17.

²⁶ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 17.

²⁷ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XIV.

²⁸ Geniş bilgi için, Bkz, Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 24.

²⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXI.

³⁰ M. Saim Yaprem, *İrade ve Hüriyeti ve İmam Mâtürîdî*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1980. s. 258–259.

³¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXI.

³² Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 95.

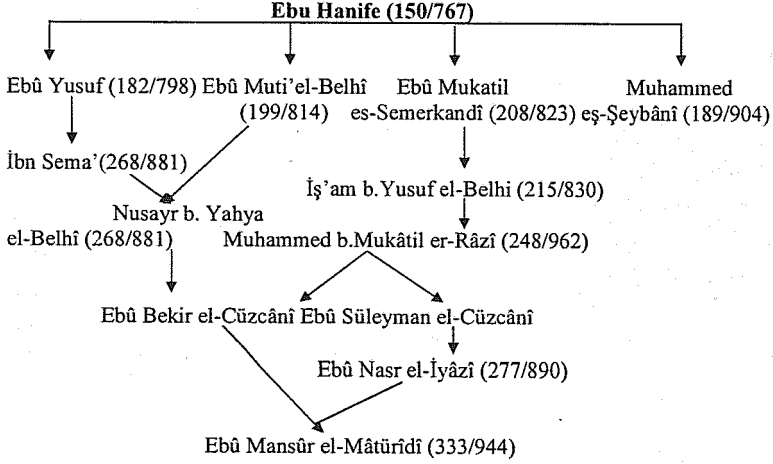
5- Hocaları

Leknevî el-*Fevâ'idü'l-Behiyye* isimli eserinde İmam Ebu Mensur el-Mâtürîdî'nin hocaları ve ders aldığı kişiler olarak Ebu Bekir Ahmed el-Cüzcânî, Ebî Süleyman el-Cüzcânî, Muhammed'i zikretmektedir.³³ Diğer kaynaklarda Muhammed b. Mukâtil er-Râzî de, İmam Mâtürîdî'nin hocası olarak nakledilmektedir. Bununla beraber birkaç ismin de yer aldığını görmekteyiz. Onlardan bazıları Ebu Nasr Ahmed b. El-Abbas b. İyâzî, Nusayr b. Yahyâ el-Belhî olarak kaydedilmiştir.³⁴ Çağdaş araştırmacılar İmam Mâtürîdî'nin hocalarının silsilesini şema şeklinde beş grupta incelemektedirler. Biz de örnek olarak Beşinci silsilesine yer vermek istiyoruz.

---

³³ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye*, s. 195.

³⁴ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 9.

Araştırdığımız kadarıyla İmam Ebü Mansûr el-Mâtürîdî en az beş hocadan ders almıştır. Çünkü kaynakların ekseriyetinde aşağıda zikredeceğimiz hocaların isimleri mevcut bulunmaktadır.

Ebü bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî,³⁵

Ebü Nasr Ahmed b. El-Abbas el-İyâzî,³⁶

Muhammed b. Mukatîl er-Râzî,³⁷

Nusayr b. Yahya el-Belhî,³⁸

Ebü Bekr Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cüzcânî,³⁹

³⁵ Ebü Bekr el-Cüzcânî (III./IX. Yüzyılın ikinci yarısı), İmam Azam Ebu Hanife'nin öğrencisi İmam Muhammed'in öğrencilerinden Ebü Süleyman el-Cüzcânî den fıkıh öğrendi. Fıkıh ve kelam alanında söz sahibi olan Ebü Bekr, *Kitâbu'l-Fark ve't-Temyîz* ve *Kitâbu't-Tevhid* gibi önemli eserler yazmış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Onun en önde gelen öğrencisi Ebu Nasr el-İyâzî'dir. Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 97.

³⁶ Bu şahsiyet Ebü Nasr Ahmed b. el-Abbas b. El-Hüseyn b. Cebele b. Gâlip b. Nevfel b. İyâz b. Yahya b. Kays b. Sa'd b. Ubâdetü'l-Ensârî silsilesiyle Ensâr'dan Hazrec Kabilesinin reisi olan Sa'd b. Ubâde'nin soyundan olup, henüz yirmi yaşındayken Dârü'l-Cüzcânîyye'ye baş müderris olmuştur. O Allah'ın sıfatları konusunda bir eser yazmış ve orada, Mutezile ve Neccâriyye'yi eleştirmiş ve Ehl-i sünnet'i savunmuştur. Samanoğullarından Nasr b. Ahmed el-Kebîr (864/892) döneminde Türkistan'da bir savaşta şehit olmuştur. Şehit düştüğünde geride başta Ebu Mansûr el-Mâtürîdî ve Hakim es-Semerkandî olmak üzere yetmişmiş veya kırk öğrenci bırakmıştır. Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 98.

³⁷ Bu âlim Ebü Hanife'nin ileri gelen öğrencilerden İmam Muhammed'in ve Ebü Mutî' el-Belhî'nin öğrencisidir. O, bir müddet Rey Şehrinde kadılık yapmış ve orada, Ebü Hanife'nin görüşlerini yaymak için çalışmıştır. Önde gelen bir rey taraftarı olan er-Râzî, Muhammed b. Ali el-Hâkim et-Tirmizî ve İmam Buhârî gibi pek çok kimseye ders okutmuş. Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 99.

³⁸ Bu zatın ölüm tarihi (268/881) olup, fakih, âlim, zâhid ve muhakkik birisi idi. Muhammed eş-Şebânî'nin öğrencilerinden Ebü Süleyman el-Cüzcânî'nin öğrencisidir. Aynı zamanda Ebü Hanife'nin görüşlerini Belh civarında yayan önemli bir şahsiyettir.

İmam Mâtürîdî'nin zikrettiğimiz hocalardan ders aldığı alanları söylemek gerekirse, usul ve fûrû, tevhit ilmi, Kur'an tefsiri, usûl-i fıkıh, usûl-i akîde ve çeşitli görüşlerin isabetli olanıyla olmayanını ayırt etme gibi ilimleri söyleyebiliriz.⁴⁰

Mâtürîdî'nin Semerkant dışına çıkıp çıkmadığı bilinmemekle beraber, o zaman diliminde Belh, Rey ve Nisabur'un Semerkant'ın ilim ve çevresi üzerindeki etkisine bakarak ve Mâtürîdî'nin ders aldığı hocalardan bir çoğunun bu şehirlerde olmalarından hareketle İmam Mâtürîdî'nin yukarıda saydığımız şehirlere gittiğini söyleyebiliriz.⁴¹

6- Öğrencileri

İmam Mâtürîdî'nin hayatı gibi hocaları ve öğrencilerinin de ihmal edildiğini söylemek mümkündür. Çünkü kaynaklara baktığımız zaman çok az sayıda öğrencisinin isminin kayıt edildiğine rastlamaktayız. İşte o isimler şunlardır:

el-Hâkim el-Kadı İshak b. Muhammed es-Semerkandî, (340/951), Ali er-Rustuğfenî. Bu âlimin tam ismi şöyledir: Ali b. Saîd Ebû Hasan er-Rustuğfenî, (345/956), Ebû Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Buhârî es-Semerkandî, (373/984),⁴²Ebû-Yüsr Muhammed b. Abdülkerim b. Musa,⁴³ tam İsmi olarak b. İsa el-Pezdevî, (393/1100) de eklenmiştir. Ebû Ahmed b. Ebî Nasr Ahmed b. Abbâs el-İyâzî, diye bilinir.⁴⁴

Bu zikrettiğimiz âlimler, İmam Mâtürîdî'den bizzat ders alan öğrencileri olarak tanınmaktadır. Bunun yanı sıra İmam Mâtürîdî'nin eserleri kanalıyla dolaylı olarak İmam Mâtürîdî'ye öğrencilik yapan şahsiyetler de bulunmaktadır. Bu öğrencilerin arasında en çok bilinen Pezdevî, Sâbûnî, Oşî, Ebû'l-Mu'in en-Neseî, Ömer en-Neseî ve Ebû'l-Berekât en-Neseî'yi sayabiliriz.⁴⁵ Gerçekten bunlar İmam Mâtürîdî'nin kurduğu sistemi, hem kolaylaştırmaya çalışmışlar, hem de fazlalıkları çıkarıp eksikliklerini tamamlamaya ve daha sistemli bir seviyeye ulaştırmaya gayret etmişlerdir. Fakat bu gayret içerisindeyken de yer hocalarını görüşlerine karşı çıkmakta

³⁹ Bu âlim (285/898) vefat etmiş, Ebû Süleyman el-Cürçânî'nin öğrencilerden olup bir müddet Nişâburda kadılık yapmıştır. Mâtürîdî kendisinden rivayette bulunmuştur. Ama Mâtürîdî'nin üzerinde en az etki bırakan hoca bu zâttır. Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s.100.

⁴⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, s. XXII.

⁴¹ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s.19.

⁴² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, s. XXIII.

⁴³ Ebû'l-hasenât Muhammed b. Abdülhay, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye fî Terâcîmi'l-Hanafîyye*, Kahire, 1324. s.195.

⁴⁴ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 48.

⁴⁵ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 20.

da bir beis görmemişlerdir.⁴⁶ Meselâ er-Rustuğfenî, içtihatla ilgili bir konuda hocası olan İmam Mâtürîdî'ye muhalefet etmiştir. O da şudur: Mâtürîdî müctehidin içtihadında hata da isabet de edebileceğini söylerken, Rustuğfenî müctehidin hakka isabet etsin etmesin her içtihadında isabetli olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁷ Özellikle Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin (508/1115) gayretiyle Mâtürîdî ekolü (Mâtürîdîlik) ortaya çıkarılmıştır.⁴⁸

Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini sistematik bir kelâm ekolüne dönüştürmüş olmasıyla çeşitli konularda eserler yazmış olmasıyla düşünceleri o ismine Mâtürîdîyye diye anılmıştır.⁴⁹ Bu şekilde Ehl-i sünnet akaidini Mâverâünnehir bölgesinde, Türkistan, Kazan, Buhârâ, Afganistan, Pencap, Kâşgâr çevrelerinde yaymış ve yerleştirmiştir.⁵⁰

7- Eserleri

İmam Mâtürîdî'nin eserleri konusunda kaynaklara müracaat ettiğimiz zaman birkaç alanda eser yazdığını görmekteyiz. Bu alanlar şunlardır: Kelâm, Mezhepler Tarihi, Fıkıh, Usûl-i fıkıh, Tefsir ve Kur'an ilimleridir. Ne var ki bunlardan pek çoğu günümüze ulaşamamıştır. Zira birçok eseri istilâlar, göçler, doğal afetler, maddî imkânsızlar vs. sebeplerle kaybolmuştur. Kaybolanların çoğunluğunu, Mutezileyi, Haricîleri, Rafizîleri ve Şîf-Karmatîleri eleştirmek üzere yazdığı eserleriyle birlikte, fıkıh ve fıkıh usulüyle ilgili yazdığı eserler oluşturmaktadır.⁵¹ Günümüze ulaşan sadece iki eseri vardır ki bunlar: *Kitâbu't-Tevhid* ve *Kitâbu't-Te'vilât*'dir.

Şimdi İmam Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserlerini yazmaya gayret edeceğiz. Mâtürîdî'ye aidiyeti kesin olarak bilinen eserler şunlardır:⁵²

a- Kelâm ve Mezhepler Tarihi ile İlgili Eserleri

Kitâbu't-Tevhid

Mâtürîdî'nin öğrencilerinden Ebû'l-Muîn en-Neseffî ve Ebû-Yûsr el-Pezdevî, bu eseri *Kitâbu't-Tevhid* şeklinde kaydetmişlerdir.⁵³ Bu kitap Mâtürîdî'nin kelâm anlayışının temelini teşkil eden bir eserdir. İlk olarak Fethullah Huleyf tarafından

⁴⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXIV.

⁴⁷ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 47.

⁴⁸ M. Sait Özervarlı, *Alâeddin el-Üsmendî ve Lübâbü'l-Kelam, Adli Eseri*, y.y.y. İstanbul, 2005 s. 13.

⁴⁹ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 51.

⁵⁰ M. Saim Yeprem, *İrade ve Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 257.

⁵¹ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 21.

⁵² Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 53.

⁵³ Geniş bilgi için Bkz, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXV.

yayımlanan bu eser, Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi'nin hassas çalışmalarıyla yeniden neşredilmiştir. Eserin metninde kapalılık, uzun cümleler ve gramer hataları bulunmaktadır. Bilgi felsefesi, ispat metotları, tartışma usülleri açısından kelâm tarihinde orijinal sayılabilecek özelliklere sahiptir.⁵⁴ Ayrıca Mu'tezile başta olmak üzere çeşitli İslâmî fikirler, bazı dinler, inançlar ve felsefî görüşler bakımından en eski kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir.⁵⁵

Fakat ilginç olan taraf şu ki, bazı araştırmacılar *Kitâbu't-Tevhid'in* İslâm düşüncesi, akaidi, hatta bizzat Mâtürîdî sistemi ve muhiti üzerinde tesirli olmadığını kaydederken, daha da ileriye gidip meydana getirdiği tesirler ve pratik sonuçlar itibarıyla Taftazânî'nin *Şerhu'l-Akâid*'inin milyonda biri kadar önemli olmadığını savunanlar da olmuştur.⁵⁶

Kitâbü'l-Makâlât

Ahmed Beyâdî *İşârâtü'l-Merâm* adlı eserinde *Kitâbü'l-Makâlât* diye kaydederken,⁵⁷ M. Ebû Zehre *Tarihü'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye* adlı eserinde ise, *Kitâbü'l-Makâlât fi'l-Kelâm* diye kaydetmiştir.⁵⁸ Topaloğlu, Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Kâtip Çelebi'nin eseri aynı isimle zikrettiklerini söylerken, Brokelmann da kitabın Köprülü Kütüphanesi'nde (no.856) bir yazma nüshasının bulunduğunu kaydetmiş ve bunun *Kitâbu't-Tevhid* 'in bir başka ismi olduğunu da ilâve etmiştir.⁵⁹

Kitâbü'l-Usûl (Usûlü'd-Dîn)

M. Ebû Zehre, bu eserin adını *Kitâbü'l-Usûl fi Usûlü'd-Dîn* şeklinde bildirirken,⁶⁰ Topaloğlu da İsmail Paşanın *Hediyetü'l-Ârifin* adlı eserinde bu eseri *ed-Dürer fi Usûlü'd-Dîn* olarak kaydedildiğini söyler.⁶¹ Fakat çağdaş araştırmacı Ahmet Ak bu eserin aidiyetinin İmam Mâtürîdî'ye nisbetinin kesin olmadığını, İmam'a nispet edilmiş eserlerin arasında olduğunu kaydetmiştir.⁶²

er-Red ale'l-Karâmita

⁵⁴M. Sait Özervarlı, *Alâeddin el-Üsmendi ve Lübâbü'l-Kelam*, s. 17.

⁵⁵Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXV.

⁵⁶Taftazânî, *Kelam İlmî ve İslam Akaidi*, (Şerhu'l-Akaid), (thk. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 1991. s. 30.

⁵⁷Kemâlî'd-Din Ahmed el-Beydî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 7.

⁵⁸M. Ebû Zehre, *Tarihü'l-Mezâhibü'l-İslâmiyye*, s. 210.

⁵⁹Geniş bilgi için bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXV.

⁶⁰M. Ebû Zehre, *Tarihü'l-Mezâhibü'l-İslâmiyye*, s. 210.

⁶¹Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXVI.

⁶²Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 54.

Topaloğlu, Ebü'l-Muîn en-Neseffî'den naklederek Karmatîler'e reddiye niteliğinde Mâtürîdî'ye iki eser nispet ettiğini söylemiş, fakat isimlerinden söz etmediğini ilâve etmiştir.⁶³ Bayan araştırmacılar Fatma Yusuf el-Heymî, *Te'vilât-i Kur'an* üzerinde araştırma yaparken bu eserin ismini *er-Red ale'l-Usû'li'l-Karâmita* olduğunu söyler.⁶⁴ Aynı ismi veren diğer araştırmacılar da mevcuttur.⁶⁵ Ancak çağdaş bir araştırmacı bu eseri *Kitâbün fi'r-Red ale'l-Karâmita (fi'l-Usul)* şeklinde kaydederken, Mâtürîdî'nin başka bir eserini de *Kitâbün fi'r-Red ale'l-Karâmita (fi'l-Füru)* diye yazar.⁶⁶ Muhtemelen bu eser en-Neseffî'nin kastettiği iki eserdir.

Reddü'l-Usûli'l-Hamse li-Ebî Muhammed el-Bâhilî

Kaynakların ekseriyetinde bu eser sadece ismen zikredilmiştir.⁶⁷ Eserle ilgili herhangi bir tanıtım yapılmamıştır. Fakat çağdaş araştırmacılar Ahmet Ak, Ebu Muhammed el-Bâhilî'nin Mu'tezile'nin en önemli âlimlerinden bir tanesi olduğunu ve asıl isminin ise Ebu Ömer Muhammed b. Ömer b. Said el-Bâhilî (300/913) olduğunu söylemiştir.⁶⁸

Reddü Evâ'ili'l-Edille li'l-Kâ'bi

Bu eser, hemen hemen tüm kaynaklarda *Reddü Evâ'ili'l-Edille li'l-Kâ'bi* şeklinde yazılmıştır.⁶⁹ Fakat Topaloğlu eseri aynı isimle vermekle birlikte, Ebü'l-Vefî el-Kureşî'nin *Kitâbü Redd-i Ehli'l-Edille* şeklinde yazdığını söyler ve *Evâ'ili'l-Edille*'nin yazarı Ebü'l-kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bi (319/931) hakkında Bağdat Mu'tezilesi'nin Kâ'biyye kolunun reisi olduğunu ifade eder.⁷⁰ Taftazânî de bu eseri *Reddü Evâ'ili'l-Edille* olarak tanıtmıştır.⁷¹

Reddü Tehzîbi'l-Cedel li'l-Kâ'b

⁶³ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, s. XXXVI.

⁶⁴ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11.

⁶⁵ M. Sait Özervarlı, *Alâeddin el-Üsmendî ve Lübâbü'l-Kelam*, s. 18.

⁶⁶ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 53.

⁶⁷ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye*, s. 195, Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, s. 11, Sait Özervarlı, *Alâeddin el-Üsmendî ve Lübâbü'l-Kelam*, s. 18.

⁶⁸ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 54.

⁶⁹ M. Ebü Zehre, *Tarih'ü'l-Mezâhibü'l-İslâmiyye*, Dârus-Sekâfetü'l-Arabiyye, ts. III, 210

⁷⁰ Kemâlü'ddin Ahmed el-Beyâdî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 7, Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, s. 11,

⁷¹ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, s. XXVII.

⁷² Taftazânî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, (Şerhu'l-Akâid), Hazırlayan, Süleyman Uludağ, s. 29.

Araştırdığımız kadariyla gerek eski kaynaklar gerekse çağdaş kaynaklarda bu eserin isminde herhangi bir değişiklik olmadığını söyleyebiliriz.⁷² Sadece bir kaynakta *er-Red alâ Tehzibi'l-Kâ'bi fi'l-Cedel* şeklinde kaydedilmiştir.⁷³

Reddü Veidi'l-Fussâk li'l-Kâ'bi

Fatma el-Heymî bu eseri *Reddü Veidi'l-Fussâk li'l-Kâ'bi* ismiyle zikreder.⁷⁴ Leknevî ve M. Ebû Zehre bu esere yer vermemişlerdir. *İşârâtü'l-Merâm*'da ve Ahmed b. Evdü'l-Lâh el-Herbî'nin *el-Mâtürîdiyye* isimli eserinde, *Reddü Veidi'l-Fussâk* şeklinde tanıtmıştır.⁷⁵ M. Saim Yeprem *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdi* isimli kitabında, *Reddü kitâbi'l-Kâ'bi Fivaidi'l-Fussâk* olduğunu söylemiştir.⁷⁶

Reddü Kitâbi'l-İmâme li-Ba'zı'r-Revâfız

Bu eseri Taftazânî *Reddü kitâbi'l-İmâme* şeklinde yazarken,⁷⁷ bazı araştırmacılar *Kitâbe Reddi'l-İmâmeti li-ba'dı'r-Revâfız* olarak isimlendirmişlerdir.⁷⁸ Diğer bazı âlimler ise *Reddü Kitâbi'l-İmâme li-Ba'dı'r-Revâfız* şeklinde isim vermişler.⁷⁹ Topaloğlu Eyyüb Ali'den naklen, bu eserde reddedilen şahısın Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Yahyâ er-Râvendî olabileceği bildirmiştir.⁸⁰

Beyânü Vehmi'l-Mu'tezile

Araştırmacıların çoğu bu ismi vermişken,⁸¹ Leknevî bu eseri *Beyânü Evhâmi'l-Mu'tezile* şeklinde zikretmiştir.⁸²

Buraya kadar zikrettiğimiz eserler İmam Mâtürîdi'nin kelâm ve mezhepler tarihi alanlarında yazdığı kitaplardır. Bundan sonra İmam Mâtürîdi'nin diğer alanlarda yazdığı eserlerini ele almaya çalışacağız.

⁷²M. Ebû Zehre, *Tarihü'l-Mezâhibü'l-İslâmiyye*, III, 210, Ebû Mansur el-Mâtürîdi, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11. Kemâlü'ddin Ahmed el-Beydî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 7.

⁷³Ebû Mansur el-Mâtürîdi, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, s. XXVII.

⁷⁴Ebû Mansur el-Mâtürîdi, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11.

⁷⁵Kemâlü'ddin Ahmed el-Beydî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 7. Ahmed b. Avdullah el-Herbî, el-Mâtürîdi'yye, s. 113.

⁷⁶M. Saim Yeprem, *İrade ve Hürriyeti ve İmam Mâtürîdi*, s. 261.

⁷⁷Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi*, (Şerhu'l-Akâid), Hazırlayan, Süleyman Uludağ, s. 29.

⁷⁸Kemâlü'ddin Ahmed el-Beydî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 7, Ebû Mansur el-Mâtürîdi, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11.

⁷⁹M. Saim Yeprem, *İrade ve Hürriyeti ve İmam Mâtürîdi*, s. 257, Ahmet Ak, *Mâtürîdi ve Mâtürîdilik*, s. 54.

⁸⁰Ebû Mansur el-Mâtürîdi, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, s. XXVII.

⁸¹Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi*, (Şerhu'l-Akâid), Hazırlayan, Süleyman Uludağ, s. 29, Kemâlü'ddin Ahmed el-Beydî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 7, Ebû Mansur el-Mâtürîdi, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11, Ahmed b. Avdullah el-Herbî, el-Mâtürîdi'yye, s. 113. Ahmet Ak, *Mâtürîdi ve Mâtürîdilik*, s. 53, M. Saim Yeprem, *İrade ve Hürriyeti ve İmam Mâtürîdi*, s. 261.

⁸²Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye*, s. 195.

b- Usûl-i Fıkıh ile İlgili Eserleri

Bazı araştırmacılar İmam Mâtürîdî'nin bu alanda sadece iki eseri olduğunu söylerken,⁸³ bir kısmı da dört eser olarak sıralamışlardır.⁸⁴

Kitâbü'l-Cedel

Bu esere Topaloğlu, M. Sait Özervatlı ve Fatma el-Heymî *Kitâbü'l-Cedel* şeklinde isimlendirirken,⁸⁵ Leknevî, Kemâlüddin Ahmed el-Beydî ve M. Saim Yeprem *Kitâbü'l-Cedel fi usûli'l-fıkıh* ismiyle kayıt ederler.⁸⁶

Bu eser büyük ihtimal İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Kafiye fi'l-Cedel*'i ve Ebu İshak eş-Şirâzî'nin *el-Ma'üne fi'l-Cedel* adlı eseri tarzında olup, fıkıh usûlünde kabul edilen delillerin, fikhî meselelerin müdafaası ve karşı görüşlerin eleştirilmesinde biçimsel olarak nasıl kullanacaklarını konu alan bir eserdir.⁸⁷

Me'âhizü's-ş-şerâ'i

Gerek eski gerekse yeni kaynaklara baktığımızda bu eserin farklı isimlerde yazıldıklarına rastlarız. Kaynakların bazılarında *Meâhizü's-ş-şerâ'i* yazılırken,⁸⁸ diğer birtakım eserlerde *Me'âhizü's-ş-şerâ'i fi'l-Usûli'l-fıkıh* şeklinde yazılmıştır.⁸⁹ Leknevî *Me'âhizü's-ş-Şerâ'i fi'l-Fıkıh* şeklinde yer verir.⁹⁰

Topaloğlu bu eserle ilgili şöyle der: “Bu eserin her hangi bir nüshasına rastlanmadığı gibi bunları görenlere ait bir tanıtımda ele geçirilmemiştir. Hanefî müelliflerin kaleme aldığı bazı fıkıh ve usûl-i fıkıh kitapları, Mâtürîdî'ye atfta bulunmaktadır. Bununla birlikte bu nakillerin, *Te'vilât*'ı veya onun şerhini kaynak göstermesi de dikkat çekicidir.”⁹¹

⁸³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXVIII, Ahmed b. Avdulluh el-Herbî, el-Mâtürîdî'yye, Dârus-Samîmî, er-Riyâd, 2000, s. 113.

⁸⁴ Bkz. M. Saim Yeprem, *İrade ve Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 261-262.

⁸⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXVIII, M.Sait Özervatlı, *Alâeddin el-Üsmendî ve Lübâbü'l-Kelâm*, s. 18, Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtı Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11.

⁸⁶ Leknevî el-Fevâ'idü'l-Behiyye, s. 195, Kemâlü'ddin Ahmed el-Beydî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 7, M. Saim Yeprem, *İrade ve Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 261.

⁸⁷ Şükrü Özen “Mâtürîdî” TürkiyeDiyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 160.

⁸⁸ M. Ebû Zehre *Tarihü'l-Mezâhibü'l-İslâmiyye*, s. 210, Ebû Mansur el' Mâtürîdî, *Te'vilâtı Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11, Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi, (Şerhu'l-Akâid)*, Hazırlayan, Süleyman Uludağ, s. 29.

⁸⁹ Kemâlü'ddin Ahmed el-Beydî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 7, M. Saim Yeprem, *İrade ve Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 261, Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 53.

⁹⁰ Leknevî, el-Fevâ'idü'l-behiyye, s. 195.

⁹¹ Geniş bilgi için bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXVIII.

c- Tefsir ve Kur'an-ı Kerim İlimleri ile İlgili Eserleri

İmam Mâtürîdî muhtemelen bu alanda yazdığı iki eseri vardır. Zira kaynaklara baktığımız zaman kaynakların hemen hemen hepsi bu alanda iki eserden başka söz etmemiştir. İşte bu eserler şunlardır:

Risâle fi mâ lâ yecûzû'l-vakfu aleyhi fi'l-Kur'an

Mâtürîdî'nin bu eserin isminde hemen hemen bütün kaynaklarda her hangi bir farklılık söz konusu değildir.⁹² Çağdaş araştırmacılardan söz konusu eseri Mâtürîdî'ye nispet edilen eserlerin arasında yer vermeyen de mevcuttur.⁹³

Risâle fi mâ lâ yecûzû'l-vakfu aleyhi fi'l-Kur'an'ın özellikleri hakkında Topaloğlu şöyle der: "Tek varaktan oluşup yazma bir risâledir. *El-Fihrisü's-Şâmi*'de yer alır, Risâle'nin yazma nüshaları Dârü'l-Kütübi'l-Mısıriyye (Mecmûatlar' nr. 940), Köprülü (Mehmet Asım bey, nr. 705), Süleymaniye (Şehid Ali Paşa nr. 2790/6, Hacı Mahmud efendi, nr. 892/2) ve Tebriz (Y. Tebriz, nr.146/4) kütüphanelerinde bulunmaktadır. Aynı zamanda Risale, besmele ve Mâtürîdî'ye ait olduğunu ifade eden bir ibareden sonra, Kur'an'da vakfedilmesi câiz olmayan elli iki yerden bahsederek, birinde kasten vakfedenin kâfir olduğunu, sehven vakfedenin ise namazının bozulacağını belirterek başlar."⁹⁴

Te'vilâtü'l-Kur'an

Ömer Ridâ *Mu'cemü'l-Müellifin* isimli eserinde *Te'vilâtü ehli's-Sünne* olarak zikretmetmiştir. Aynı zamanda *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ın ismiyle Mâtürîdî'nin ayrı bir eseri olarak göstermiştir.⁹⁵ Ancak diğer kaynaklara baktığımız zaman öyle bir şey söz konusu olmadığını net bir şekilde görmekteyiz. Çünkü bu eser bütün kaynaklarda tek eser olarak kaydedilmiştir.⁹⁶ Fakat isim itibarıyla farklı kaynaklarda muhtelif isimler görülmüştür. Meselâ Kemâlüddin Ahmed el-Beydî *et-Te'vilâtü fi Tefsiri'l-Kur'an-i'l-Kerim*,⁹⁷ Ahmed b. Evdullah el-Herbî *Te'vilâtü'l-Mâtürîdî'ye fi Beyân-i-Usûli's-Sünne ve Usûl't-Tevhîd*,⁹⁸ Ahmet Ak *Kitâbü't-Te'vilât*⁹⁹ ve Topaloğlu Kâtib Çelebi'den naklen

⁹²Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11, Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXIX.

⁹³Şükrü Özen "Mâtürîdî" TürkiyeDiyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 150.

⁹⁴Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXIX.

⁹⁵Ömer Ridâ Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, XV, 300.

⁹⁶Kemâlü'ddin Ahmed el-Beydî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s.7, M. Ebü Zehre *Tarihü'l-Mezhibü'l-İslâmiyye*, s. 210, M.Sait Özervarlı, *Alâeddin el-Üsmendî ve Lübâbü'l-Kelam*, s. 17, Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11, Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXIX.

⁹⁷Kemâlüddin Ahmed el-Beydî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 7.

⁹⁸Ahmed b.Evdullah el-Herbî, *el-Mâtürîdîyye*, s. 110.

Te'vilâtü Ehli's-Sünne,¹⁰⁰ gibi isimler vermişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu eserin şerhi Alâeddin es-Semerkandî tarafından, hocası Ebü'l-Muîn en-Neseffî'nin *Te'vilât*'a ait açıklamalarından istifade etmesi suretiyle tedvin edilmiştir.¹⁰¹ Kavala nüshasının da *Te'vilâtü Ehli's-sünne* adını taşıdığı söylenmiştir. (Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Tefsir, nr. 6. Kavala). Köprülü nüshasında ise *Te'vilâtü Ebî Mansûr el-Mâtürîdî fi'l-Tefsîr* olarak yer almaktadır. Âtîf Efendi Kütüphanesi nüshasının baş tarafında "İmam... Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin tefsiri..." gibi bir ifade yer almış ve sonunda da adının *Te'vilâtü'l-Kur'ani'l-Mecîd* olduğunu ifade etmiştir. Eserin şârihi Alâeddin es-Semerkandî kitabının başında "İmam... Ebû Mansûr'a nispet edilen te'viller kitabı" anlamında bir ibare kullanırken, tabakât kitaplarında *Te'vilâtü'l-Kur'an* şeklinde zikredilmiştir.¹⁰²

Topaloğlu, "*Te'vilâtü'l-Kur'an*'a ait yazma nüshaların kırk kadar olduğunu tespit etmiştir. Bunların çok az bir kısmının nüshaları eksiktir. Kırk nüshadan otuz biri Türkiye'de, altısı diğer İslâm ülkelerinde, üçü de diğer ülkelerde, bulunmaktadır. Türkiye'de bulunan nüshalarından yirmi sekizi İstanbul'da, diğerleri Konya, Kayseri ve Ödemiş'teki kütüphanelerde mevcuttur."¹⁰³ Bu eser h.1391/1970 senesinde Fatiha Suresi ve Bakara Suresi'nin yarısına kadar İbrahim Avadayn ve Seyyid Avadayn tarafından tahkik edilip yayınlanmıştır. Bakara suresinin son kısmına kadarki kısmı ise, Muhammed Müstefizürrahman tarafından Bağdat'ta yazılıp yayımlanmıştır.¹⁰⁴

Eserin özelliklerine gelince, tefsirde takip edilen metod ayetlere ve konulara akılcı yaklaşım yönünden orijinal noktalar taşımasıyla ilk dönemlerde tefsir alanında yapılan çalışmalarının seçkin bir örneğini oluşturur.¹⁰⁵ Bunun yanı sıra kelâm, fıkâh ve fıkâh usulü alanlarında da zengin bilgi ve önemli görüşler içermektedir. Ayrıca İslâmî firkalar ve İslâm dışı akımlarla dinlere ait inanç ve görüşlerin tenkidi hususunda da vazgeçilmez bir kaynaktır.¹⁰⁶ Mâtürîdî'nin fikhî ve itikadî görüşlerinin tespitinde de önem arz eden *Te'vilâtü'l-Kur'an* ayetlerin yorumunda sürekli olarak diğer mezheplerin görüşlerine dair eleştirilerde bulunmasına bakılırsa kelimî tefsir veya mezhebi tefsir olarak da kabul edilebilir.¹⁰⁷ Kur'an'ın bütün sure ve ayetlerinin tertip üzere başından

⁹⁹ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 53.

¹⁰⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXIX.

¹⁰¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXIX.

¹⁰² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXIX.

¹⁰³ Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXIX.

¹⁰⁴ Ahmed b. Evdullah, *Mâtürîyye*, s. 109-110.

¹⁰⁵ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 244.

¹⁰⁶ Şükrü Özen "Mâtürîdî" TürkiyeDiyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 149.

¹⁰⁷ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 21.

sonuna kadar sıra ile ele alınıp yorumlanmaya çalışıldığından ötürü Mâtürîdî'nin tefsiri Mukâtil b. Süleyman, Taberî, İbn Kesir ve diğer birçok müfessirin eserleriyle benzerlik gösterir.¹⁰⁸ İncelediğimiz kadarıyla Mâtürîdî, Kur'an-ı Kur'an'la tefsir etme metodunu takip edip her açıkladığı ayet içerisinde Kur'an-ı Kerimin diğer ayetlerini örnek göstererek delilini desteklemeye çalışır. Fakat şu kadar var ki, tefsir tarihinin ilk dönemlerden itibaren Kur'an-ı açıklayıp yorumlamaya dair telif edilen eserleri rivayet ve dirayet olmak üzere iki kategoride ele alınır. Her hangi bir tefsiri, rivayet veya akfî yorumuna ağırlık verip vermeme durumuna göre, kabaca bu iki kategoriden birisine dâhil edebilmemize rağmen, söz konusu eserle ilgili bu sınıflama, onu gerektiği gibi değerlendirme noktasındaki nüansları yakalayacak ve çoğu kez de müphemlikten kurtulamayacaktır.”¹⁰⁹ Ancak Fethullah Huleyf bu eserin anlaşılabilirlik açısından *Kitâbü'l-Tevhid*'den daha kolay ve daha açık olduğunu söylemektedir.¹¹⁰

---

¹⁰⁸ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 244.

¹⁰⁹ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 244.

¹¹⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid*, thk. Fethullah Huleyf, V, (7/8).

d- Mâtürîdî'ye Nispet Edilen Diğer Eserler

Şerhu'l-Fıkhi-'l-Ekber

Bazı araştırmacılar bu eserin İmam Mâtürîdî'ye âydiyeti kesin olan eserlerin arasında yer vermişlerdir.¹¹¹Fakat diğer bir grup araştırmacı da, eserin O'na âydiyeti mümkün olmadığını savunmuşlardır.¹¹²Çünkü Ebu Hanife'nin *el-Fıkhu'l-Ebsat* adlı eserinin Ebü'l-Leys es-Semerkanî tarafından yapılan şerhinin yanlışlıkla Mâtürîdî'ye ait olduğunu söylerler.¹¹³Aynı görüşü savunan Ahmed b. Evdullah, bu eserin nüshalarının Mısıriye Kütüphanesinde mevcut olduğunu yazar.¹¹⁴ Fatma el-Heymî de eserin İmam Mâtürîdî'nin aiatının yanlış olduğunu kaydeder.¹¹⁵ Ayrıca şerhin metninde "Fakih Ebü'l- Leys dedi ki..." gibi ifadelerin bulunmasına da dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra eserde Eş'arîler'e ait olmak üzere birçok görüş ele alınarak eleştirilmiştir. Hâlbuki Mâtürîdî ile Eş'arî'nin vefatları birbirine yakın olup Eş'arî'ye mezhebi ancak kurucusunun vefatından sonra şöhret bulmuştur.¹¹⁶

Topaloğlu bu eserin yanlışlıkla Mâtürîdî'ye nispet edilmesinin sebebi Mâtürîdî'ye ait görüşlerin eserde defalarca zikredilmesinden kaynaklandığını söylemektedir.¹¹⁷

Kitabü'l-Akide (Risale fi'l-akide)

Bu eserin ismini bazı araştırmacılar *Risale fi'l-Akâ'id (el-Akidetü'l-Mâtürîdîyye)* şeklinde yazmışlardır.¹¹⁸ Aynı isimi vermek suretiyle Mâtürîdî'ye âydiyeti kesin olan eserlerin arasında yazıp ve hatta eserin Yusuf Ziya Yörükân tarafından yayımlandığına dair bilgiler veren araştırmacı da vardır.¹¹⁹Çağdaş araştırmacı Ahmet Ak bu esri *Kitabü't-Tevhid (Risâle di't-Tevhid)* olarak yazmakla birlikte bu eserin Mâtürîdî'nin *Kitabü't-Tevhid*'in'den farklı, küçük bir risâle olduğunu söylemektedir.¹²⁰Topaloğlu ise, gerçekte risâle metni halinde, Dârül'l-Kütübü'l-Mısıriyye'de (Teymur nr.147.) ve İstanbul da nüshalarının (Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa nr.1717/3, Lâleli, nr.2411/2, Nuru Osmanîye Ktp. Nr. 2177/2; Köprülü Ktp. nr.

¹¹¹ M. Saim Yeprem, *İrade ve Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 261.

¹¹² Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXXI.

¹¹³ Şükrü Özen "Mâtürîdî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 149.

¹¹⁴ Ahmed b. Evdullah, *Mâtürîyye*, s. 111-112.

¹¹⁵ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), I, s. 11.

¹¹⁶ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXXI.

¹¹⁷ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXXI.

¹¹⁸ Şükrü Özen "Mâtürîdî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s.150, Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11.

¹¹⁹ Geniş bilgi için (37) dipnotuna bkz, M. Saim Yeprem, *İrade ve Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 261.

¹²⁰ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 54.

244/6; Millet Ktp. Feyzullah Efendi, nr. 2155/2; Râgib Paşa Ktp. nr. 1479/2) mevcut olduğunu söylemektedir.¹²¹

Topaloğlu bu eserin İmam Mâtürîdî'ye ait olmadığına dair birkaç sebep sıralamaktadır. Sebepleri de daha çok risalenin metninden çıkarılabilmektedir. Biz de o sebepleri aktarmaya çalışacağız.

“Risâlenin başlangıcında “Bu akîde şeyh imam... Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir.” denilmektedir.

Mâtürîdî'nin eserlerinde en güvenilir kaynak olan Nesefiye ait *Tebseratü'l-edille* 'de sözü edilen risale yer almamıştır.

Risalede “İman ve İslâm” konusu işlenirken “Sahih olan Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin söylediğidir...” denilmektedir.

Eserin sıfatullah, özellikle kelâm sıfatı, tekvin, istitâat, saadet ve şekavet gibi bahislerinde Eş'arîler'e ait görüşler ele alınıp eleştirilmektedir.

Topaloğlu, Sübûkî'den naklen şöyle der: “Bilmelisin ki üstat Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'den (r.h) menkul olan imanda istisna konusunda Mâtürîdî'nin anlayışı Eş'arîlerle fikir birliği içinde olup Hanefîler'e muhalefet ettiği şeklindedir. Hâlbuki bu akîde risalenin sahibi imamın Hanefîler'le fikir birliği içinde olduğunu söyler. Bu da risalenin Ebu Mansûr'a ait beyanların ürünü olmadığını gösterir.”¹²²

Risale fi'l-Îmân

Bu esere araştırmacıların kahir ekseriyetinin yer vermemesiyle birlikte, Ahmed b. Evdullah, Ebü'l-Muin en-Neseî'ye ait *et-Tevhid fi usûli'd-Din* adlı esere dayanarak, *Risâle fi'l-îmân* olduğunu kaydedenler de mevcuttur.¹²³ Lâkin Topaloğlu “Neseî'nin risâleyi bu isimle zikretmediğini onun kullandığı ifade ederek şöyle der: “Bu mesele hakkında başka birçok delil vardır. Üstat Ebu Mansûr el-Mâtürîdî (r.h) söz konusu delilleri bu meseleye tahsis edilmiş bir eserde zikretmiştir.”¹²⁴

Şerhu'Kitâbü'l-İbâne li'l-Eş'arî

Kaynaklara bakıldığı zaman Mâtürîdî'ye nispet edilen böyle bir eser olmadığı tespit edilir. Zira kaynaklar böyle bir eserden bahsetmemiştir. Topaloğlu'nun dediğine

¹²¹ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXXII.

¹²² Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXXIII.

¹²³ Ahmed b. Evdullah, *Mâtürîyye*, s. 113.

¹²⁴ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXXIII.

göre bu eserden bahseden kişiler her hangi bir kaynak göstermeksizin eseri Mâtürîdî'ye nispet ederek kaydetmişlerdir.¹²⁵

Vesâyâ ve Münâcât

Bu eser hakkında Ahmet Ak Farsça olduğunu bildirerek,¹²⁶ bu risalenin bazı kaynaklarda Mâtürîdî'ye nispet edilen eserlerin arasında yer almadığını bildirmiştir.¹²⁷ Ahmet Ak, ayrıca bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 5426; v.235a-240a; Bursa Hasan Çelebi Ktp. Nr. 1187/8,v.112b-117b.) bulunduğunu da yazmaktadır.¹²⁸ Araştırmacı *Pendnâme-i Mâtürîdî* isimli eseri sanki *Vesâyâ ve münâcât*'tan ayrı bir eser gibi yazar.¹²⁹ Fakat büyük ihtimal bunlar bir tek eserdir. Çünkü anlamlarına baktığımızda her ikisi de aynı anlamı taşımaktadır. Ancak Mâtürîdî'nin Farsça bilip bilinmediği konusunda şüpheye düşen araştırmacılar mevcut olsa da,¹³⁰ İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı coğrafya ve beldeler, onun Farsça biliyor olmasını zorunlu kılmaktadır. Zaten Mâtürîdî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve ne kadar dil bilip bilmediğiyle ilgili yeterli bilgilere sahip değiliz.

f- Mâtürîdî'ye Nispet Edilen Ancak Onun Olmadığı Kesin Olan Eserler

*Fevâid.*¹³¹

*Kitâbü Tefsiri 'l-Esmâ ve Şıfat,*¹³²

*Kitâbü 'l-usûl/Usûlu'd-Din.*¹³³

8- Mâtürîdî'nin Metodu

İmam Mâtürîdî'nin ilmi şahsiyetini öğrenebilmek için onun kullandığı metot ve takip ettiği üslup üzerinde de durmak icap ediyor. Bilindiği üzere Mâtürîdî, görüşlerini beyan ederken iki temel unsur üzerinde durur ki; onlardan biri nakil diğeri ise akıldır. Mâtürîdî, nakli kullandığı kadar akli de kullanmıştır. Aynı zamanda mantıkî deliller'den de istifade ederek muhataplarını ikna etmeye çalışmıştır. Ona göre dinin öğrenilmesinde

¹²⁵ Bkz. Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXXIII.

¹²⁶ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 54.

¹²⁷ Bkz. Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXXIII, Ebü Mansur el' Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's- Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 11.

¹²⁸ Dipnotuna bkz. Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 54.

¹²⁹ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s.54

¹³⁰ Bkz. Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXXIV.

¹³¹ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 55.

¹³² Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 55.

¹³³ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 55.

başvurulacak vasıta iki olmalıdır. Bunlar da biri nakil değeri de akıldır.¹³⁴ Mû'tezile ve diğer ehl-i bid'atla yaptığı münazaralarda ve kelâm alanında yazmış olduğu eserlerinde ise hasımlarının metodu olan kelâm metodunu benimsemiştir.¹³⁵

İmam Mâtürîdî böylece, özel olarak Müslümanlar arasında ortaya çıkan farklı fikir ve görüşler konusundaki, bunlar genel olarak diğer din mensuplarının ileri sürdükleri âlemin kıdemi, yaratıcısı ve benzeri düşünce ve görüşlerini aklî ve naklî bir çerçevede ele alarak onlara cevap vermeye çalışmıştır. Ayrıca ortaya konan usulü kesin delillerle desteklemiş, fûrû da güçlü kanıtlarla destekledikten sonra ilmî diyalog ve tartışmayı da şüpheden arındırıp burhanlarla sistemleştirilmiştir.¹³⁶

İmam Mâtürîdî sistematize ettiği bilgi kuramını, sadece kelâm alanına değil, tefsir ve fıkıh başta olmak üzere diğer alanlara da tatbik etmeye çalışmıştır. Bu kuramıyla akıl ve duyuların yanı sıra, doğru haberi, yani Peygamber'in vahiy yoluyla bize bildirdiği Kur'an'ı bilgi kaynakları arasına dâhil etmiştir.¹³⁷ Bunu şöyle izah eder: "Haberlerin bilgi vasıtalarından kabul edilmesi aklî bir zorunluluk niteliğinde ortaya çıktığına göre Peygamberlerin getirdiği haberlerin de benimsenmesinin lüzumu kanıtlanmıştır. Çünkü doğruluklarını kanıtlayan mucizelere sahip olmaları sebebiyle Peygamberlerin getirdiği haberlerinin inkâr edilmesi mümkün değildir."¹³⁸ Ayrıca O, istidlâl de kesin olarak ihtiyaç olduğunu ifade eder ve akıl yürütme yoluyla bilgi edinmenin gerekli temellerinden bir tanesinin istidlâl olduğunu söyler.¹³⁹

Böylece istidlâlin Allah'ın emri olduğuna dair Kur'an-ı Kerimin ayetlerini sıralar, biz de örnek olarak o ayetlerden birini aktarmak üzere şu mealdeki ayeti söyleyebiliriz: "*Yer yuvarlağında yetkin bilgi sahipleri için nice ayetler vardır.*"¹⁴⁰ Mâtürîdî, herkesin şahsî telâkkisi, aldığı ilham, kura çekme veya yüz hatlarından, ayak izlerinden ahkâm çıkarma gibi bir temele dayanmayan ve sistematik olmayan yöntemlerin epistemolojik bir değer taşımadığını kabul eder.¹⁴¹ Mâtürîdî metodunda kullandığı deliller arasında aklî delil, naklî delil, örf, adet, lügat anlamı ve beş duyu gibi unsurlar da vardır.¹⁴²

¹³⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü 't-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. 4.

¹³⁵ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *kelam, Tarihi, Ekolleri, Problemleri*, Tekin kitabevi, Konya, 2010, s. 54.

¹³⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü 't-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. XXXIII.

¹³⁷ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 23.

¹³⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü 't-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. 11.

¹³⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü 't-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. 13.

¹⁴⁰ Zâriyat, 51/20.

¹⁴¹ Şükrü Özen "Mâtürîdî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s.151.

¹⁴² Geniş bilgi için Bkz. Ahmet Ak, Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, s. 51-52.

BİRİNCİ BÖLÜM
KİTAP EHL-İ OLAN DİNLER

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTAP EHL-İ OLAN DİNLER

YAHUDİLİK

Ehl-i kitap, kitap verilen dinler veya milletler, başka bir tabirle ilâhî bir kitaba tâbi olanlar, gibi ifadeler Kur'an-ı Kerim'de sıkça geçmektedir. Örneğin bir ayeti kerimede Yahudileri, "Kendilerine kitap verilenler"¹⁴³ şeklinde tanıtılmaktadır. Kur'an-ı Kerim, "Müslümanlar hakkında ilâhî bir kitaba inanmalarına rağmen "Ehl-i kitap" tabirini kullanmamıştır. Buna göre "Ehl-i kitap" tabiri gayrimüslimler için kullanılan bir tabirdir.¹⁴⁴ Aynı zamanda Kur'an-ı Kerimde Yahudiler "yehûd" Hıristiyanlar da "nasârâ" şeklinde geçmektedir.¹⁴⁵

Biz çalışmamızın bu bölümünde Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerini ele alarak Mâtürîdî tefsirine göre incelemeye çalışacağız.

1- Tarih Açısından Yahudilik

Ehl-i kitap olarak adlandırılan iki din arasında Yahudilik dini başta gelmektedir. Bu dinin tarihi, M. Ö. 1800 yıllarında,¹⁴⁶ Hz. İbrahim'in Irak'taki Ur şehriden hicretiyle başlamaktadır. O, bir müddet sonra Kenan şehrine geçmiştir.¹⁴⁷ Her ne kadar Hz. İbrahim'in çok oğulları olduğundan bahsediliyorsa da, Kur'an-ı Kerim bunlardan sadece Hz. İsmail ve Hz. İshak-ı bizlere bildirmektedir.¹⁴⁸ Bunun yanı sıra Hz. Yakub'un Hz. İbrahim'in torunu ve Hz. Yusuf'un ise, Hz. Yakup'un en sevdiği oğlu olduğunu da Kur'an-ı Kerim'den öğrenmekteyiz.¹⁴⁹ Hz. Yusuf'un kardeşleri onu kıskanarak Hz. Yusuf'a plân kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Sonuçta O'nun kardeşleri kendisini kuyuya bırakmışlardır. Nihayet Hz. Yusuf yoldan geçen bir kervan tarafından çıkarılıp satılmıştır.

Uzun süre sonra Hz. Yusuf'un babası olan Hz. Yakup, O'nun hasretinden gözlerini kaybetmişken, Hz. Yusuf, yüksek bir makama (o zamanki Mısır'ın maliye bakanlığına)

¹⁴³ Bakara, 2/101.

¹⁴⁴ Mustafa Sinanoğlu, "Kelamcılann Ehl-i Kitaba Yaklaşımları" Tartışmalı Toplantı, İstanbul, 2007. s. 328.

¹⁴⁵ Mustafa Sinanoğlu, "Kelamcılann Ehl-i Kitaba Yaklaşımları" Tartışmalı Toplantı, s. 327.

¹⁴⁶ Mesut, Kaynak, *Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'dan Gözlemler*, Yay Matbaacılık, İstanbul, 2007. s. 176.

¹⁴⁷ Bkz. Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 168.

¹⁴⁸ Ali İmran 3/84.

¹⁴⁹ Yusuf, 12/5.

sahip olmuştu. Böylece İsmailoğulları kıtlıktan dolayı yiyecek almak üzere üç defa Mısır'a gelmişler ve Hz. Yusuf'un huzurunda durmuşlardı. Onlar Hz. Yusuf'u tanımamışlar ise de, Hz. Yusuf onları tanımıştı. Daha sonra Hz. Yusuf bütün İsrailoğullarını Mısır'a getirip yerleştirmişti.¹⁵⁰

Bilindiği üzere Yahudiliği tebliğ etmekle mükellef kılınan Peygamber, Hz. Musa (a.s) ve O'na verilen kitap da Tevrat'tır. Fakat günümüzdeki Tevrat'ın Hz. Musa'ya indirilen Tevrat olmadığına ve asırlar boyunca Yahudiler tarafından tahrif edildiğine dair bilgilere ilerdeki sayfalarda yer verilecektir.

2- Yahudi İsimleri

Gerek tefsir gerekse tarihî kaynaklarında, Yahudilerin isimleri üzerinde farklı görüş ve rivayetler vardır. Ulema هادوا kelimesinin kökü hakkında birkaç görüş belirterek ihtilâfa düşmüşlerdir. İşte o görüşler şunlardır:

Buzağıya taptıkları, töbe ettikleri ve: “إنا هدنا اليك” “*Ya rabbi biz tövbe ederek sana döndük*”¹⁵¹ dedikleri zaman isrâiloğulları, Yahudi ismini almışlardır.¹⁵²

Hâdü kelimesi ve Yahudâ'dan mülhem olan yehüd kelimesi, Yahudiler için en çok kullanılan kelime olmuştur. Aslında Yahudâ Hz. Yakup'un dördüncü oğlu olarak bu kabilenin ceddidir.¹⁵³

Fahreddin er-Razi, Ebû Amr b. Âlâ'dan rivayet ederek şöyle der: “Onlar (Yahudiler) Tevrat-ı okurken sallandıkları için (sallanma manasına gelen) Yahudi ismiyle isimlendirilmişlerdir.”¹⁵⁴

Yahudilerin bu isimleri dışında başka isimleri de vardır. O isimlerden el-İber, kelimesinden ‘ibraniyyûn’ ve ‘ibriyyûn’ şeklinde isimler verilmiştir. Bu isimler de, onlara en büyük dedeleri olan Hz. İbrahim'in Fırat nehrini geçmesinden dolayı denmiştir.¹⁵⁵

Yahudiler'e Allah'ın nebisi İsrail'e nispetle, İsrailiyyin yahut da Beni İsrail isimleri de verilir. İsrail'den maksat peygamberdir. O da Hz. Yakup (a.s)'tur. İsrail ismi,

¹⁵⁰ Bkz. Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2008. s. 168–169.

¹⁵¹ A'raf, 7/156.

¹⁵² Fahreddin er-Razi, *Tefsiri'l-Kebir*, XXIII, 55.

¹⁵³ Afif Abdü'l-Fettah Tabbara *Yahudi*, çev: Mehmet Aydın, İrfan, Yayınevi, İstanbul, 1978. s. 19–20.

¹⁵⁴ Fahreddin er-Razi, *Tefsiri'l-Kebir*, XXIII, 55.

¹⁵⁵ Afif Abdü'l-Fettah Tabbara *Yahudi*, çev. Mehmet Aydın, s. 19.

Hız. Yakup (a.s)'tan gelen bütün kabilelere verilmiştir.¹⁵⁶ İsrail'in kelimesi, "güreşte yenen," "üstün gelen" veya "tanrıya karşı kuvvetli" gibi manaları ifade etmiştir.¹⁵⁷

Mezhep olarak Yahudiler hakkında İbn. Hazm, *Kitâbü'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ-i ve'n-Nihal* isimli eserinde Yahudiler'in, Sâmirilik, Sadukîlik, Ananelik, Rabbanîlik ve İsevîlik olmak üzere beş ayrı mezhebini sayarak her birinin inanç esaslarını zikretmektedir.¹⁵⁸

3- Millet Olarak Yahudi

Kur'an-ı Kerimde Yahudilerin milletine yönelik birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerden birisi Allah'ın (c.c) onlara nimet verip âlemlere üstün kılınmasıdır. Şöyle ki: *يا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ* "Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zaman) âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın."¹⁵⁹ âyeti kerimesi bu durumu ifade etmektedir.

Büyük Türk müfessiri Elmalı M. Hamdi Yazır "*Hak Dini Kur'an Dili adlı*" eserinde İsrail kelimesiyle ilgili olarak şöyle der: İbrani dilinde bu kelime 'safvetullah' (Allah'ın seçkini) veya 'Abdullah' (Allah'ın kulu) anlamlarına gelir.¹⁶⁰ Mevdûdi, "İsrailoğulları'nın bir dönem Allah'tan gelen hakkı sahiplenen tek kavim olduklarını, bu dönemde diğer insanlara önder olmakla ve bütün milletler onlara boyun eğmeye ve doğru yola çağırarak üzere görevlendirildikleri sadece o dönem olduğunu söyler."¹⁶¹

İmam Mâtürîdi, ayetin: *يا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ* kısmıyla ilgili Yahudilere Allah (c.c) tarafından verilen nimetler hakkında bu nimetlerin; Allah (c.c)'ın onların soyundan nebiler ve krallar gönderdiği, kendilerine köle ve hizmetçiler verdiği ve onların erkek çocuklarını öldürüp kadınlarını sağ bırakan Firavun'un ailesinin şerrinden kurtardığı gibi, nimetler olduğunu söyler. *اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ* ibaresi ile o nimetleri hatırlatmaktadır. İsrailoğullarına verilen diğer nimetler ise Allah'ın gölgesi altına alınmaları, çeşitli yiyecek, içecek ve bedenlerine uygun elbiseler verilmesi, başka milletlere verilmemiş nimetlerin Yahudilere verilmesidir. *وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ* ayetindeki üstünlük konusuna gelince, bir millete Peygamberler ve hükümdarlar

¹⁵⁶ Afif Abdü'l-Fettah Tabbara *Yahudi*, çev: Mehmet Aydın, s. 19.

¹⁵⁷ Bkz. Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 162.

¹⁵⁸ Bkz. İbn. Hazm, *Kitâbü'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ-i ve'n-Nihal*, y.y.y, ts.II, 98-99.

¹⁵⁹ Bakara, 2/47.

¹⁶⁰ Elmalı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Zeraveyn Yayınları, İstanbul, ts. X, 284.

¹⁶¹ Ebu'l- Âlâ Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'an*, çev: Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, VII, 73.

verilmesi ve o milletin düşmanlarından kurtarılıp düşmanlarının helak edilmesi gerçekte o milleti üstün kılmak demektir.¹⁶² Onların ecdatlarının dönemlerinde atalarını kıldığı üstünlüktür.¹⁶³ Burada Yahudilerin diğer ümmetlerden üstünlüğü gibi bir anlam sözü konusu değildir. Nitekim onların, tevhit dininin ilk evvel kurallarından sapmaları sebebiyle bu üstünlüklerini kayıp ettiklerini, Hz. Musa'nın onları "fâsık" olarak nitelendiğini, neticede türlü şekillerde cezalandırıldıklarını bildiren ayetler'de vardır.¹⁶⁴ Üstelik Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmetinin üstün olduğunu da bildirmiştir.¹⁶⁵

İmam Mâtürîdî, Allah (c.c) tarafından İsrailoğullarına verilen nimetleri açıklarken Kur'an-ı Kerim'in diğer ayetlerini de delil getirmektedir. Meselâ Yahudilere verilen nimetlerden biri onların soylarından nebiler ve hükümdarların çıkmış olmasıdır. Allah (c.c) mealen şöyle buyurmaktadır: "*Musa kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim, Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın. O, içinizden Peygamberler çıkardı. Sizi hükümdarlar yaptı..."*¹⁶⁶" İmam Mâtürîdî, bu ayete dayanarak Allah (c.c)'in Yahudilerin soyundan geçtiği Peygamberler ve kralları Yahudilere verdiği nimetlerden saymaktadır.

4- Yahudiliğin Allah Anlayışı

Kur'an-ı Kerim'i incelediğimiz zaman Yahudilerin Allah anlayışıyla ilgili birçok ayet vardır. Bu ayetler Yahudilerin Allah'a (c.c) iftira ve şirk koşma gibi Allah'ın (c.c) şanına nispet edilmez bir takım sözler söylediklerini haber vermektedir. Biz bu ayetler'den bir kısmını incelemeye çalışacağız.

Allah (c.c) Tevbe suresi otuzuncu ayetinde şöyle buyurmaktadır: وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَتَلْنَا اللَّهَ أُمَّةً يُؤْتِكُونَ "Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur." dediler. Hıristiyanlar da "İsa Mesih Allah'ın oğludur." dediler. Bu onların, ağzlarında geveledikleri sözleridir. Onlar bu sözlerini, kendilerinden önceki kâfirlerin sözlerine benzetirler. Allah bunları kahretsin. Nasıl da uyduruyorlar."¹⁶⁷

Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur." Sözüyle alâkalı âlimler farklı görüşleri ileri sürmüşlerdir. Taberi, Ubeyd b. Umeyr'den rivayet ederek "Üzeyir Allah'ın oğludur."

¹⁶² Bkz. Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli s-Sümmeti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymi), V, 45–49.

¹⁶³ Muhammed Ali es-Sâbunî, *Safvetu't-Tefâsir*, Dârü's-Sâbunî, Kâhire, trs. III, 55.

¹⁶⁴ Bkz. Mâide, 5/20–26–77–82; İsrâ, 17/4–7.

¹⁶⁵ Al-i İmran, 3/110.

¹⁶⁶ Maide, 5/20.

¹⁶⁷ Tevbe, 9/30.

sözünü söyleyen kimsenin “Fenhas” ismindeki tek bir Yahudi olduğunu söylerken, diğer bir görüşü de Abdullah b. Abbas’tan rivayet ederek Üzeyir’in, Allah’ın oğlu olduğunu söyleyen kimse tek bir Yahudi değil, bir kaç Yahudi olduğunu da yazar.¹⁶⁸ “Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğu” inancı, Medine Yahudilerinin bir kısmına mevcut olduğunu söyleyen müfessirler de vardır.¹⁶⁹

Yahudilerin arasında, Üzeyir Allah’ın oğlu olduğu inancının sebebini Müfessirlerden biri şöyle yazar: “Eski devirlerde Yahudiler, Tevrat ile amel etmeyi bırakmışlar, peygamberlerini de öldürmeye başlamışlardı. Tevrat’ı bilen kalmamış, kimi ölmüş kimi öldürülmüş, kimi de unutmuş gitmişti. Allah Teâlâ onu onların kalplerinden silmişti. Nihayet Tevrat ve Tabut (kutsal emanetlerin bulunduğu sandık) ortadan kaldırılmıştı. Daha sonar Üzeyir Aleyhisselam, yüz senelik ölümden sonra, Allah’a tazarru ve niyaz etmiş, Tevrat’ın hıfzı kendisine ihsan olunarak, genç yaşında İsrailoğulları’na gelmiş ve ezberden Tevrat’ı yeniden yazmış. Ve işte o vakit “Bu başka türlü olmaz, muhakkak bu Allah’ın oğludur. Demişler.”¹⁷⁰

İmam Mâtürîdî bu ayeti kerimeyi açıklarken, önce Yahudi ve Hıristiyanların iddialarına karşılık olarak Cenabı hakkın buyurduğu şu ayeti kerime’yi zikrederek açıklar: ¹⁷¹“تَكَاذِبُ السَّمَوَاتِ يَتَغَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَسْقَى الْأَرْضُ وَيَخْرُجُ الْجِبَالُ هَذَا أَنْ دَعَا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا” *Bunların korkunçluğun’dan nerdeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar parçalanıp dağılacaktır. Çünkü onlar, rahman olan Allah’a çocuk isnat ettiler.*¹⁷²

İmam Mâtürîdî, gökler, yeryüzü ve dağlar Allah (c.c)’a şirk koşmaktan korktukları ve onların (Yahudi ve Hıristiyanlar) Allah (c.c) hakkında söyledikleri şeyler (Allah (c.c)’a (evlât edinme ve Allah’a benzerlik atfetme gibi) sözler büyük bühtan olduğunu ve Allah (c.c) bu tür şeylerden münezzeh olduğunu söylemektedir. Ayetin açıklamasına gelince, İmam Mâtürîdî, ayetin şu kısmında Allah’ın murat ettiği üç husus olduğuna dikkat çekerek şöyle sıralamaktadır.¹⁷³

Birinci husus: Hz. Muhammed (s.a.v.)’in risaletine delâlet eder; çünkü onlar (Yahudi ve Hıristiyanlar) kendilerinden sonrakilere bu hususu (Hz. Muhammed (s.a.v.)’in risaletin’e) söylemezler. Onların ataları sadece “Üzeyir Allah’ın oğlu”

¹⁶⁸ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi’u l-Beyân fi l-Tefsiri l-Kur’an*, Dâru-l ma’rife Beyrut, 1972. IX, 282.

¹⁶⁹ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, V, 439.

¹⁷⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, X, 316.

¹⁷¹ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 404.

¹⁷² Meryem, 19/90–91.

¹⁷³ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 404.

olduğunu onlara söylemişler. Fakat onlardan gizlediler. Cenabı Allah da Peygamber (s.a.v.) 'e onların ecdatları “Üzeyir’in Allah’ın oğlu” olduğunu söylediklerini haber verir.

İkinci husus: Allah (c.c) onların ecdatlarının aptallığından ve kendilerinin aptallıklarından Rasûlullah (s.a.v.)’a haber vererek, onların yaptıkları eziyet ve sefahetlerine karşı Rasûlullah (s.a.v.)’ın sabırlı davranmasını istemektedir.

Üçüncü husus: Yahudilerin teşbihlerini (benzetme) bir mahlûka yapıldığı benzetme gibi Allah’a da benzettirdiklerini Peygamber (s.a.v.)’e haber vererek, tıpkı onların yaptığı gibi Allah’ı tanıtmamasını ve onların inandıkları gibi inanmamasını istemektedir.

İmam Mâtürîdî, Ayetin şu bölümü, “ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِ” ile ilgili Yahudi ve Hıristiyanların “Üzeyir Allah’ın oğludur” sözlerinin hiçbir hüccet ve delili olmadığını kendilerinden uydurdıkları bir olduğunu söyler. *يُنَاصِرُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ* Ayetin şu kısmı, Yahudilerde “Üzeyir Allah’ın oğlu” olduğu inancı önceden var iken, Hıristiyanlar teşbih ve benzetmeyi Yahudilerden taklit ederek İsa (a.s.)’nın Allah’ın oğlu olduğunu söylediklerini iade ederler. Bu davranış da küfrün ta kendisidir. *قَاتَلَهُمُ اللَّهُ الَّذِي قَاتَلَهُمْ* Bu cümle lanet edici bir cümledir ki, temelsiz ve dayanaksız bir söz ve fiilden sonra kullanılır.¹⁷⁴

Kur’an-ı Kerim Yahudi ve Hıristiyanların çeşitli davranışlarıyla Allah (c.c)’a şirk koşarak, Allah’ın (c.c) emirlerini ve yasaklarını bırakıp kendi Ahbar (Yahudilerin âlimleri) ve Ruhbân’larının (Hıristiyanların Rahipleri) emir ve yasaklarına tabi olduklarını ve hatta Allah dışında Ahbar ve Ruhbân’larını Rab edinmelerini bildirmektedir. Şöyle ki: *اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ* Yani “Onlar, hahamlarını, papazların ve Meryem oğlu İsa Mesihî, Allah’tan başka rabler edindiler. Hal bu ki onlar, ancak bir olan ve kendisinden başka ilâh olmayan Allaha ibadet etmekle emrolunmuşlardı. Allah, onların koştukları ortaklardan münezzehtir.”¹⁷⁵

Bir müfessir bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: “Allah’ın yetkilerini kişi veya kurumlara devretmek, helâl kılma ve yasaklama yetkisini onlara tanımak, onları Rab edinmek anlamına gelir.”¹⁷⁶ Bir rivayette Hâtim-i Tâî’nin oğlu Adiy’den şöyle rivayet edilmiştir: Peygamber (s.a.v.)’e geldim, boynumda altından bir haç vardı ki Adiy o

¹⁷⁴ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 404

¹⁷⁵ Tevbe, 9/31.

¹⁷⁶ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, V, 441.

zaman Müslüman olmamıştı ve Hıristiyan'dı, peygamber Berâc suresini okuyordu, bana “ya Adiy şu boynundaki veseni at buyurdu. Ben de çıkardım attım. “Allahtan başka hahamlarını ve rahiplerini de Rab edindiler.” Anlamına olan *اَتَّخَذُوا اٰخْبَارَهُمْ* ayetine geldi, ben ya Rasûlullah, onlara ibadet etmezlerdi, dedim. Rasûlullah buyurdu ki: “Allah’ın haram kıldığına helâl derler, siz de haram tanımaz mıydınız? Allah’ın haram kıldığına helâl derler, siz de helâl saymaz mısınız?” Ben de “evet” dedim. “işte bu onlara ibadettir.” buyurdu.¹⁷⁷

İmam Mâtürîdî ise, aynı ayet’i kerime hakkında şöyle der: Yahudi ve Hıristiyanlar, hahamlar ve papazlarına ilâh olarak taparlar. Bunun sebebinde onların emir ve yasaklarına uyduklarını, Allah (c.c) ‘ın haram kıldığı şeyleri helâl ve Allah (c.c)’ın helâl kıldığı şeyleri haram kıldıklarını ve onlar da hahamlar ve papazlara tâbi olduklarını onların yollarını takip edip ve onların şeytanî emirlerine umalarıyla açıklanmıştır.¹⁷⁸

Kur’an-ı Kerimin diğer ayetlerinde Yahudi ve Hıristiyanların Allah (c.c) hakkında hiç mümkün olmayan ve Allah’ın münezzehe olduğu şeyleri söylemişlerdir. O ayetlerden bir kaçışunlardır: *اِنَّ اللّٰهَ قَيُّوْمٌ وَتَحٰنُ اٰغْنِيَاءُ* “gerçekten Allah fakirdir ve biz zenginleriz.”¹⁷⁹ Yahudiler bu sözü Bakara suresinin 245. “*aranızda Allah’a güzel bir borç verecek olan kimse...*” Mealindeki âyeti kerime nazil olduktan sonra söyleyerek, alay etmişlerdir. Güya Allah (c.c) servetini kayıp etti, kullarından borç ister.¹⁸⁰

Bu âyette Yahudi ve Hıristiyanlar, Allah’ın oğulları ve sevdiği kulları olduklarını iddia etmişler “*تَحٰنُ اٰبْنَاءِ اللّٰهِ وَاَحْبَابِهِ*” “biz Allah’ın çocuklarıyız ve sevdikleriyiz.” demişlerdir.¹⁸¹ Bazı müfessirler, âyetin nuzûl sebebi olarak şunu nakletmişler: “Hz. Peygamber, yanına gelerek kendisiyle (muhtemelen bu konularda) konuşma yapan bir gurup Yahudi’ye İslâm dinine davet etmiş; kabul etmedikleri takdirde Allah’ın azabına uğrayacaklarını söylemiş; Yahudiler de “Bizi bununla nasıl korkutursun? Oysa biz Allah’ın oğulları ve sevdiği kullarıyız” demişler bunun üzerine bu ayet inmiştir.¹⁸²

¹⁷⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, X, 318.

¹⁷⁸ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 404.

¹⁷⁹ Al-i İmran, 3/181.

¹⁸⁰ Ebu’l-Âlâ el-Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur’an*, VII, 313.

¹⁸¹ Maide, 5/18.

¹⁸² Hayreddin Kahraman ve Arkadaşları, *Kur’an Yolu, Türçe Meal ve Tfsir*, (I-V), D.İ. B. Y., Ankara, 2007. V, 240.

وقالت اليهود يدُ الله مغلولة وقالت Yahudiler: Allah'ın eli sıkıdır "dediler."¹⁸³ Müfessirler Yahudilerin bu sözlerini iki şekilde tefsir ederler. Birincisi, Yahudiler'in "Allah'ın kudreti azalmış, sınırlı hale gelmiştir, her konuda dilediği gibi karar verip uygulayamaz, bizi egemenliğimize kavuşturamaz, eski saltanatlı günlerimize döndüremez, gibi sözler söylemeleridir. İkincisi ise, Yahudiler'in "Allah'ın cömertliği sona ermiştir, artık cimri davranır." demeleridir.¹⁸⁴

İmam Mâtürîdî, Yahudiler'in "Allah'ın eli sıkıdır" sözleri hakkında farklı bir görüş ileri sürmüştür, şöyle ki: "Yahudiler'in "Allah'ın eli sıkıdır." söylemelerin'den maksat Allah'ın eli hapistedir, (öyle bir hapis ki) bizi azap etmekten alıkoyar. Ayetin devamında Hak Teâlâ "غلت ايديهم ولعنوا بما قالوا" "Asıl kendi elleri sıkıdadır ve söyledikleri yüzünden lanetlenmişlerdir." Cümlesiyle onları ret etmiştir. Yani Allah (c.c) onları böyle dediklerinden dolayı azap eder. Onlar Allah'ın rahmetinden kovulmuşlar onlar iman etmezler."¹⁸⁵

Cenab-ı Hak, Yahudilerin Allah'ı tanımadığı ile alakalı "Onlar (Yahudiler) Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar"¹⁸⁶ mealindeki âyet-i kerimede açıkça beyan buyurmuştur. Buna göre İmam Mâtürîdî, "Kitâbü't-Tevhid" adlı eserinde de, Allah'a cisim nispet edenleri eleştirerek cevap verir.¹⁸⁷

¹⁸³ Maide, 5/64.

¹⁸⁴ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 304.

¹⁸⁵ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 52.

¹⁸⁶ En'am, 6/91.

¹⁸⁷ "Cisim kelimesi kullanışta iki şekilde olur. Birincisi cismin duyulur âlemdeki mahiyeti konusundadır. Buna göre cisim yönleri olan yahut sınırları bulunma özelliği taşıyan veya üç boyutlu şeyin adıdır. Bu manalara gelen cisim lafzını Allah hakkında kullanmak mümkün değildir. Çünkü bunlar yaratılışın göstergeleri ve sonradan oluşun âlemleridir. Şöyle ki söz konusu özellikler sonradanlık belirtirlerini teşkil eden cümlere ayrılmaya ve sınırlara sahip bulunma niteliği taşır. Daha önce hiçbir şeyin Onun benzeri olmayacağı açıklanmıştır, cismiyette ise Allah'ı şeylerin çoğuna benzetme niteliği vardır."Allah'a cisim demek, söz konusu manaları kastetmeksiniz olursa, bu durumda kelime bilinen statüsünden çıkar ve artık konuyu akıl ve istidial yoluyla anlama imkânı ortadan kalkar. Aslında bu meselenin gereği cismin Allah'ın isimlerinden olduğunu bildiren bir nassın bulunmamasıdır. Fakat ne ondan ne de sözün nas kabul etmeye izin verdiği birinden böyle bir nakil gelmiştir. Şu halde bu kelimeyi Allah'a nispet etmek câiz değildir. Şayet bu duyuya, akla veya nakle dayanan bir delil olmaksızın suni bir yöntemle caiz olsaydı Allah'a "ceset, şahıs" kelimelerini nisbet etmekte imkân dâhiline girerdi-hâlbuki bütün bunlar nalsa ret edilmiştir- ve yine yaratıkların isimlendirildiği her şey Ona izafe etmek gündeme gelirdi.

Cisim kelimesinin ikinci kullanışı ise, bir şeyin varlığın ortaya koymaktan (ispat) başka bilinen bir mahiyetinin olmayışı şeklindedir. Bu durumda başkasının da kast edilebileceği ihtimali bulunmasaydı Allah hakkında kullanılması mümkün olurdu. Ne var ki cismi ispat isimlerinden (kavram) kabul eden hiçbir kimse yoktur. Çünkü ispat kavramı içine girdikleri halde araz ve sıfatlar cisim diye adlandırılmaz, bu sebeple böyle bir kullanış kabule şayan olmamıştır.

Allah için kullanılan "fâil" veya "âlim" ve benzerleri bir isimle bize itiraz edilecek olursa şöyle denilir: Bunun iki cevabı vardır. Birincisi manasını anlamamak bile böyle bir isimle Allah'ı isimlendirmek yine doğru olur, çünkü nasta mevcuttur, oysaki cisim hakkında nas yoktur, bu sebeple ayrı konumda bulunmaktadırlar. İkincisi ise, fâil ve âlim kelimesinin manaları duyulur âlemde bilinmekte olup bunda yaratılışıyla delalet edecek bir kanıt yoktur. Evet, "fâil" ile "âlim" in manaları içinde yaratılmışlığın kanıtı bulunmamaktadır. Bu sebeple Allah'ın bunların her biriyle nitelenmesi imkân dâhiline girmiştir.

1- Yahudilikte Peygamber Anlayışı

İmam Mâtürîdî'nin görüşlerine geçmeden evvel Tevrat ve Kuran'ı Kerim açısından Yahudilerin Peygamber anlayışlarını gözden geçirmeyi uygun gördük.

Eski Ahid'e göre Yahudilerin peygamber anlayışı yeryüzünde insanın yaratılışıyla beraber var olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Eski Ahid, Hz. Âdem,¹⁸⁸ Kâim¹⁸⁹ ve Hz. Nuh'dan Peygamber olarak bahsetmektedir. Kur'an-ı Kerimde bahsedildiği gibi,¹⁹⁰ Eski ahid'de de Hz. Nuh'tan başlayarak Tanrı ile insanlar arasındaki ilişkilerin, bir anlaşma üzerine olduğundan bahsedilmektedir.¹⁹¹ Ancak bazı araştırmacılar, "Yahudi geleneğinde İbrahim'den önce gelen kimseye Peygamber unvanı verilmediğini,¹⁹² daha çok birer kabile reisi olarak kabul edildiğini,¹⁹³ söylemektedirler."

Ayrıca Yahudiler, Hz. Musa (a.s.)'nın Allah'a isyan içeren sözler söylediğini, şöyle iftira atmışlardır: "Ve kavmin, aşiretlerine göre her kesin, çadırının kapısında ağlamakta olduğunu işitti ve Rabbin öfkesi alevlendi ve Musa'nın gözünde kötü oldu. Ve Musa Rabbe dedi: Niçin kötülükle davrandın? Ve niçin senin gözünde lütf bulmadım ki, bu kavmin bütün yükünü benim üzerine yüklüyorsun? Bütün bu kavme ben mi gebe kaldım? Onları ben mi doğurdum ki, bana: Lala emzikli çocuğu taşıdığı

Binaenaleyh benzemeyi yani yaratılmışlara benzemeyi kastetmemek şartıyla bu kelimeleri Allah'a nispet etmek(naslarda bulunduğuna göre) gerekli olmuştur.

Denilirse: Allah fâil diye isimlendirildiğine göre, neden Onun cisim olduğuna hüküm etmedin? Mesela "Kadir" ve "âlim" de bunun gibidir; zira duyulur âlem de bunlarla isimlendirilen her kes mutlaka cisimdir.

Cevap verilir: Duyular âlemde bir kimsenin bunlarla isimlendirilmesinin sebebi onun cisim olması değildir, çünkü biz cisim oldukları halde sözü edilen kavramlarla isimlendirilmeyen nesnelere de bulmaktayız. Bu sebeple de ileri sürülen sonuca varmak gerekli değildir. Şunu hatırlatalım ki Allah'ın belli kavramlarla isimlendirilmesinin dayanaklarını ortaya koyan aklı ve nakli yöntemleri daha önce açıklamıştık; bunları itirazını ileri sürdüğü alternatifte bulamamaktayız. Eğer böyle bir itiraz yerine olsaydı bir başkasının da "cesed, şahıs" ve benzeri kelimeleri ileri sürerek paralel bir fikirle karşımıza çıkması mümkün olurdu. Şu da var ki duyulur âlemde cisim kavramı araz, fiil, hareket ve sükûn türünden unsurlara (cüz', ba'z) ve parçalara ayrılma niteliği taşıyan şeyler için kullanılmaz. Demek ki cisim uzunluk ve genişlik gibi hacim unsurlarına (eczâ) sahip bulunan ve ayrıca bileşmiş olan nesnenin adıdır. Şayet Allah hakkında bileşik olduğu farz edilirse bile yine de O'nun nisbet edilecek bileşik kavramının zahiri kendisinde her hangi bir fiile delalet etmezdi. Şayet bizim bu hükümlümüz yanlışsa ezelden bizatihi var olan bir mevcuttan söz etmek de yanlış olur (çünkü bileşik olan şey ezeli ve bizatihi mevcut olmaz). eğer durum iddia edildiği gibi olsaydı, O'nu için uzunluk, ceset, renk, tat ve benzeri şeylerden de söz etmek imkân dâhilinde girerdi, zira duyular âlemdeki bileşiklerde bunlar vardır. Bu söylediklerimiz "bileşik" (müellef) kavramının lafzında değilse bile mahiyetinde kaçınılmaz bir şekilde bulunduğuna göre bunların Allah'a nispeti mümkün olmayacaktır, şu halde cisim kavramının durumu da ayındır."Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev, Bekir Topal oğlu, s. 52-53.

¹⁸⁸ Bkz. *Kitab-ı Mukaddes, Tevrat, Zebur ve İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, Tekvin, 2/16;3/9-19.

¹⁸⁹ Bkz. Tekvin, 4/6-15.

¹⁹⁰ Hûd, 11/37-49.

¹⁹¹ Bkz. Tekvin, 9/1-17.

¹⁹² Mustafa Sinanoğlu, "Kelamcıların Ehl-i Kitaba Yaklaşımları" Tartışmalı Toplantı, s. 338.

¹⁹³ Hakan Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı, Arzı*, Emin Yayınları, Bursa, 2011. s. 273.

gibi atalarına ant ettiğim diyara kucağında onları taşı, diyorsun? Bütün bu kavme vermek için nereden et bulayım? Çünkü bana: Bize et ver ve yiyelim, diyerek bana ağlıyorlar. Bütün bu kavmi ben yalnız taşıyamam, çünkü bana çok ağırdır. Ve eğer benimle böyle davranırsan, niyaz ederim, eğer gözünde lütuf bulunmasa, beni hemen öldür ve sefaletimi görmeyeyim.”¹⁹⁴ Aynı zamanda Hz. Lût (a.s.)’m kızlarıyla içki içtiği ve zina ettiği,¹⁹⁵ gibi peygamberler hakkında birtakım iftiralar atarak Onlara karşı düşmanca davranmışlardır.

Kur’an-ı Kerime baktığımız zaman Yahudilerin Peygamber anlayışıyla ilgili olarak Yahudiler, Peygamberlerin bir kısmını inanıp diğer bir kısmına inkâr ettiklerini görmekteyiz.¹⁹⁶ Bununla birlikte Kur’an-ı Kerim Yahudilerin Peygamberlere eziyet verdiklerini,¹⁹⁷ onlara inanmak için mümkün olmayan bir takım isteklerde bulduklarını,¹⁹⁸ hatta haksız yere onları öldürdüklerini veya bir gurubuna inanıp bir gurubunu inkâr ettiklerini, diğer bir gurubunuda öldürdüklerini bildirmiştir.¹⁹⁹ Biz de bu ayetleri incelemeye çalışacağız. Allah (c.c) bir âyette şöyle buyurmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُقَرِّفُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُقُولُونَ تَوْحِيدَ نُبُحْضِ وَتَكْفُرُ بِنُبْحِضِ
“Allah’ı ve Peygamberlerini (tanımayıp) küfre sapan, Allah ile Peygamberlerinin arasını ayırmak isteyen ve “bazısına inanırız, bazısını tanımayız” diyen ve bu ikisi arasında bir yol tutturmak isteyenler; İşte onlar, gerçekten kâfir olanlardır.”²⁰⁰

Müfessirlerin çoğu bu âyeti tefsir ederken, peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr eden kimse gerçek kâfir olduğunu söylemektedir.²⁰¹

İmam Mâtürîdî, ayeti kerimenin “bazısına inanırız, bazısını tanımayız” kısmı ile alakalı, şunu söyler: “Cenabı Allah Yahudilerin çeşitli mezheplerinden haber vermiştir.”²⁰² Nitekim müfessirlerden biri de âyetin dört bölümünden dört ayrı inanç ve mezhep sahipleri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu farklı inançlar şunlardan ibarettir: a) “Allah ve peygamberlerini inkâr edenler” müşrikler, ateistler ve benzerleridir; b) “Allah ile peygamberlerini bir birinden ayıranlar;” “Allah’a inanan ama peygamberleri inkâr

¹⁹⁴Sayılar 11/10–15.

¹⁹⁵Bkz. Tekvin 19/30–38.

¹⁹⁶Nisa, 5/150.

¹⁹⁷Saf, 61/5.

¹⁹⁸Bakara, 2/55.

¹⁹⁹Bakara, 2/91, Nisa,4/112, Bakara, 2/87.

²⁰⁰Nisa, 5/150–151.

²⁰¹Ebu'l-Âlâ el-Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, VII, 426; Hayreddin Kahraman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu, Tırçe Meal ve Tfsir*, V, 172.

²⁰²Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sümmeti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymi), V, 522

edenler;” c) “bir kısmına inanırken bir kısmını inkâr edenler” Yahudiler, Hıristiyanlar ve benzerleridir; d) “bunlar arasında bir yol tutanlar” ise münafıklardır.²⁰³

İmam Mâtürîdî, “*İşte onlar, gerçekten kâfir olanlardır.*” ayet-i kerimenin bu bölümüne dayanarak, onların hepsinin kâfir olduklarını veya Resullerini bir kısmını inkâr eden kimse Allah’ı ve bütün kitaplarını inkâr etmiştir, diyerek sebebini de şöyle izah eder: “Bütün Peygamberler bütün insanları Allah’a ve bütün peygamberlerine ve bütün kitaplarına iman etmeye davet etmişler. Dolayısıyla bunlardan birini inkâr eden kimse, Allah’ı ve bütün Peygamberlerini inkâr etmiş olur.”²⁰⁴

Allah (c.c) Kur’an’ı Kerimin birçok ayetlerinde, Yahudilerin peygamberi olan Hz. Musa (a.s) ‘ya eziyet ettiklerini bildirmiştir.²⁰⁵ Bu ayetlerden birisi de, şöyledir:

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤَدُّونِي ۖ وَكَيْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ “*Hani bir zaman Musa kavmine "Ey kavmim, Allah'ın sizlere gönderdiği bir peygamber olduğumu bildiğiniz halde niçin bana eziyet ediyorsunuz?" demişti. Onlar doğrudan sapınca Allah da onların kalplerini saptırmıştı. Allah, doğru yoldan çıkan bir kavmi hidayete erdirmez.*”²⁰⁶

Bazı müfessirler bu ayet ile ilgili, İsrailoğullarının kendi peygamberlerine davrandığı gibi peygamberlerine aynı şekilde davranmamaları için bir uyarı olduğunu söylemektedirler.²⁰⁷ Diğer bazı müfessirler, Hz. Musa’nın kavmi tarafından nasıl eziyetlere uğratıldığını zikrederek, Resulullah’ın, gördüğü eziyetler karşısında teselli edildiğini de söylemektedirler.²⁰⁸

İmam Mâtürîdî, Yahudilerin Hz. Musa (a.s)’ya verdikleri eziyetle ilgili iki yönden mümkün olduğunu söyler. Birincisi ayetin “*niçin bana eziyet ediyorsunuz?*” Onlar için bir uyarı ve bildirme olduğunu, yani Yahudiler farkında olmadan Hz. Musa (a.s)’ya (yaptıkları davranışları eziyet olarak algılanmamaları) karşı tavır ve davranışları, tıpkı Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında Hucurat suresi ikinci ayeti olduğu gibidir.²⁰⁹ İkincisi ise, Yahudilerin o yaptıkları davranışları eziyet olduğunu bildikleri

²⁰³ Hayreddin Kahraman ve Arkadaşları, *Kur’an Yolu, Türçe Meal ve Tefsir*, V, 172.

²⁰⁴ Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 522.

²⁰⁵ Bkz. Bakara, 2/51, 55, 60, 67, 71; Nisa, 4/153; Maide, 5/ 20, 26; A’raf, 7/138, 141, 148,151; Taha, 20/ 86,98.

²⁰⁶ Saf, 61/5.

²⁰⁷ Ebu’l-Âlâ el-Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur’an*, VII, 266- 267.

²⁰⁸ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi’u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur’an*, IX, 274.

²⁰⁹ Ey iman edenler, seslerinizi peygamberin sesini bastırarak şekilde yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi peygamberle de yüksek sesle konuşmayın. Yoksa amelleriniz boşa gider de, farkında bile olmazsınız

halde, Hz. Musa (a.s.)'ya karşı inat ve kibirlendiklerini haber verdiğini, siz Allah'ın Resullerine karşı saygılı ve hürmetli davranması gerektiğini bildiğiniz halde nasıl kötü davranırsınız diye Hz. Musa (a.s) onlardan şikâyet ettiğini: söyler.

Ayrıca eziyet konusunda ihtilâf (ne tür eziyetler) olduğunu söyleyip şöyle açıklar: Bazıları, Hz. Musa (a.s) vücudunu kimseye göstermezdi, bunun üzerine Yahudiler onun bedeninde hastalık ve kötülük olduğunu söyleyerek O'nu eziyet ettiklerini söylerler. Diğer bazıları, Hz. Musa (a.s) Harun ile dağa giderdi o dağda Harun tutuklanmıştı, Yahudiler Musa'nın kardeşi öldü diye Hz. Musa (a.s)'ya eziyet ederlerdi. Yahut dilleriyle dediler ki: *"Bize Allah'ı açıkça göster"*²¹⁰ *"Ey Musa, onların ilâhları (var; onların ki) gibi sen de bize bir ilâh yap"*²¹¹ *"Ey Musa, biz bir çeşit yemeğe katlanmayacağız,"*²¹² gibi sözlerle eziyet ederlerdi.²¹³

*Her Peygamber size "كَلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِمَّا لَا تُهْوَىٰ أَمْسِكْتُمْ إِيَّاهُمْ فَقَرِيبًا كَاتِبًا وَقَرِيبًا تَقُولُونَ" "Her Peygamber size nefislerinizin istemediği şeyleri getirdiği zaman büyüklük taslayıp, bir kısmını yalanlıyor bir kısmını da öldürüyor musunuz?"*²¹⁴

İmam Mâtürîdî, bu ayet hakkında şöyle der: Bu ayetin zahirinde onların (Yahudiler) bir kısmı Peygamberleri yalanlar,²¹⁵ bir kısmını ise öldürür, aslında onlar nebileri öldürür Resulleri öldürmezler. Çünkü Allah (c.c) *"Şüphesiz biz, peygamberlerimize mutlaka yardım edeceğiz"*²¹⁶ *"Onlar mutlaka yardım görecektir"*²¹⁷ Resullerine yardım etmesine haber verir, Allah (c.c) kime yardım ederse O öldürülmez. Bazı insanlar, Yahudilerin hem nebileri hem Resulleri öldürdüklerini söylerler. İmam Mâtürîdî, Allah'ın *"Şüphesiz biz, peygamberlerimize mutlaka yardım edeceğiz"* sözü peygamberlerinin öldürülmelerini ortadan kaldırmıştır. Çünkü Allah kime (hangi peygambere) yardım ederse O öldürülmez. Şeklinde açıklık getirir.

İmam Mâtürîdî, söz konusu ayette Peygamber (s.a.v.) 'in risaletine delâlet ettiğini de söyleyip şöyle açıklar. Hz. Muhammed (s.a.v.) ve O'nun nübüvvetine delâlet eder.

²¹⁰ Nisa, 4/153.

²¹¹ A'raf, 7/138.

²¹² Bakara, 2/61.

²¹³ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 118.

²¹⁴ Bakara, 2/87.

²¹⁵ İbn. Hazm, *Kütübü'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ-i ve'n-Nihal* isimli eserinde Yahudileri, Sâmîrilik, Sadukilik, Ananelik, Rabbanilik ve İsevîlik olmak üzere beş guruba ayırmak süratıyla bunlardan birinci gurup olan Sâmîrilik, Hz. Musa (a.s) ve Hz. Yaş'a dan sonra Hz. Şamûn, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. İsh'i ya, Hz. Yas'a, Hz. İlyas, Hz. Zekeriya gibi gelen diğer bütün İsrailoğullarının peygamberlerini inkâr ederler. İbn. Hazm, *Kütübü'l-Lfasi fi'l-Lmilelve'lehvâ-i'n-Nihal*, V, 98-99.

²¹⁶ Gâfir, 40/51.

²¹⁷ Sâfât, 37/172.

Çünkü O'na, Yahudilerin bazı peygamberleri yalanladıkları ve bazılarını da öldürdükleri haber verilmiştir ki, peygamber (s.a.v.) Yahudilere bu ayet-i kerime ile cevap verip susturur. Eğer siz, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i bir Peygamber olarak tanımış olsaydınız, Allah'ı da tanımış olurdunuz. demesi onları susturur, aksı takdirde onlar susmazlar.²¹⁸

Açıklandığı âyetin hemen ardından Cenabı Hakk şöyle buyurmaktadır: وَقَالُوا ثَلُوثًا "Kalplerimiz perdelenmiştir." dediler. Hayır, Allah onları inkârlarından dolayı lânetlemiştir. Ne de az iman ederler."²¹⁹

İmam Mâtürîdî, bu ayeti tefsir ederken, Yahudiler hakkında şöyle der: Yahudilerin kalplerine örtü kaplamıştır. Ne konuştukları sözleri bilirler ne de ne konu hakkında bahsettiklerini kavrayabilirler. Kendilerinin söyledikleri sözü dışında hiç bir sözü de benimsemezler. O söyledikleri sözün haricinde duydukları söz kulaklarına hoş gelmez. Allah (c.c) ise, onları "Hayır, Allah onları lânetlemiştir" sözüyle yalanladı, "inkârlarıyla" onların Peygambere karşı inatlarını ve yalanlamalarını da ret etti. Çünkü onların kalpları tıpkı iddia ettikleri gibi muhatabın söyledikleri sözleri anlayacak seviyede değildir.²²⁰

Allah (c.c) Yahudilerin Peygamberlerini öldürmeleri ile ilgili Peygamber (s.a.v.)'e haber vererek şöyle buyurmuştur.

قُلْ فَلِمَ تقتلون أنبياء الله من قبل إن كنتم مؤمنين "Deki, eğer mümin iseniz, daha önce Allah'ın Peygamberlerini niçin öldürüyordunuz.?"²²¹

İmam Mâtürîdî, Yahudiler, biz Peygamberleri öldürmedik, biz müminleriz gibi iddiada buldukları zaman, onların iddialarını yalanlamak ve tutarsız olduğunu ispatlamak için, Peygamber (s.a.v.)'e Allah (c.c) tarafından onlara verilmesi gereken bir cevap olarak bu ayeti kerimenin indirildiğini söyler. Zira Peygamber (s.a.v.) onlara kendisine ve O'na indirilene (Kur'an) iman etmeye davet ettiği zaman, onlar Peygamber (s.a.v.)'e şöyle derler: Sen, Allah (c.c)'in seni bize bir peygamber olarak gönderdiğini ve sana bir kitap indirdiğini iddia ediyorsun. Hâlbuki Allah (c.c) bize, Allah tarafından gönderildiğini iddia eden bir peygamberin ateşin yiyeceği bir kurban getirmediğince kendisine iman etmememize dair ahd etmişti. Sen de bize tıpkı daha önceki Peygamberler gibi mucizeler ve ateşin yiyeceği bir kurban getirdikleri gibi ateşin

²¹⁸ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 70.

²¹⁹ Bakara, 2/88.

²²⁰ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 70

²²¹ Bakara, 2/91

yiyeceği bir kurban getirdiğin zaman biz de sana iman ederiz derler. Hâlbuki geçmiş peygamberler istedikleri mucizeler ve ateşin yiyeceği bir kurbanla onların ecdatlarına getirirlerdi. Lâkin onlar O Peygamberleri öldürüyorlardı, Allah (c.c) ise, Muhammed (s.a.v.)'e onlara de ki Peygamberlerinizi niçin öldürüyorsunuz? Eğer sözlerinize sadıksanız Muhammed (s.a.v.) den önceki mucizeler ve ateşin yiyeceği kurbanla gelen Peygamberleri niçin öldürdünüz? Allah (c.c) Yahudilerin peygamberlere karşı tavır ve davranışları eskiden beri aynı olduğuna ve hiç değişmediğini ve sözlerinde sâdık olmadıklarını Muhammed (s.a.v.)'e haber vermektedir, şeklinde açıklamaktadır.²²²

Allah (c.c) yukarıda bahsettiğimiz konu ile alakalı Yahudilerin iddia ve yalanlarına şu ayeti kerimede Hz. Muhammed (s.a.v.)'e haber vermiştir.

“الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهْدُ الْبَنَاتِ أَلَمْ نُؤْمِنْ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِينَا يَرْبَانِ تَأْكُلُهُ النَّارُ فَلَمَّا جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّن قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَالنَّبِيُّ الَّذِي قُلْتُمْ قَوْلًا تَقْتُلُونَهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” Onlar: "Ateşin yiyeceği bir kurbanı bize getirmediğin hiçbir Peygambere iman etmememiz hususunda Allah bize ahit verdi." Derler. Ey Muhammed, onlara şöyle de: "Benden önce de size Peygamberler apaçık delillerle ve bu söylediğinizle geldi. O halde iddianızda samimi iseniz niçin onları öldürdünüz?"²²³

Büyük Türk müfessir Elmâlı M. Hamdı Yazır "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsirinde bu ayeti şöyle açıklar: "Bu ateşten maksat, gökten bir fısltı ile inen bir nâr-ı Beyza (akl), kurbanı yemesi de yakıp ateş haline çevirmesi demek olduğu ve kurbanın kabulüne işaret olmak üzere böyle bir ateş ile yakması geçmiş peygamberler zamanında yaygın bulunduğu da nakl ediliyor. Fakat bu mu'cize olmadıkça bir peygamberin tasdik olunmaması, diğer deliller ve mucizelerin dikkat nazarına alınmaması hakkında Yahudilere ilâhî bir ahdin bulunduğu iddiası, Hz. Peygamber'e iman etmemek için uydurulmuş bir yalan ve iftiradan başka bir şey olmadığı da muhakkaktır. Çünkü bunun gayesi, bir mucizesi olmasıdır. Ve Allah Teâlâ'nın sonsuz mucizeler yaratmaya kudreti de malûmdur. Şu halde buna diğer mucizelerden fazla bir kıymet verilmesi ve bunun iman için ilk şart sayılması tam bir iftira olur."²²⁴

Aynı zamanda, bu ayet-i kerimeyi İmam Mâtürîdî, şöyle tefsir eder. "Yahudiler İslâm'a davet edildiğinde, Allah Tevrat'ta "Ateşin yiyeceği bir kurbanı bize getirmediğin hiçbir Peygambere iman etmememiz hususunda bize ahit verdi." bu mu'cize İsrailoğulların Peygamberlerinin mucizelerinden olan bir Mucize idi. Peygamber (s.a.v.)'in mucizesinde olmayan bir mucizeyi Peygamber (s.a.v.)'den

²²² Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 71.

²²³ Al-i İmran, 3/183.

²²⁴ Elmâlı M. Hamdı Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 473.

istiyorlardı.²²⁵Daha önce açıkladığımız gibi bu mu'cize ile gelen Peygamberleri de öldürüyorlardı.²²⁶Meselâ Hz. Zekeriya (a.s) ve Hz. Yahya (a.s)'yı öldürmüşlerdi.²²⁷İbn-i Kesir Abdullah İbn-i Mes'ud'dan rivayet ederek şöyle diyor: İsrailoğulları bir günde üç bin Peygamberi öldürdükten sonra günün geri kalanı çarşıya gidip alış veriş yaparlardı.²²⁸Yani onların atalarının dönemlerinden itibaren peygamberlere karşı mu'cizeler istemeyi bahane etmeleri var olan bir davranıştır.²²⁹Bu ayet onların sözlerinde sadık olmadıklarını, iddia ettikleri şeylere vefalı durmadıklarını, mazeretlerinin batıl olduğunu, onları yalancılığıyla tanıttığını ve onların münakaşa ve tartışmaların batıl ve yalan olduğunu haber verir.²³⁰

1- Yahudilikte Kitap Anlayışı

Bilindiği üzere Yahudilerin kutsal kitapları Tevrat'tır. Yahudilerin ilk beş kitabı (Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye) teşkil eden Tora (Tevrat)'ın Tanrının bizzat Hz. Musa'ya verdiğini inanırlar. Tanah (Eski anlaşma)'ı oluşturan diğer kitapların da, Tanrı vahyi ile İsrail Peygamberlerince yazıldığını kabul ederler.²³¹İslâm inancına göre Tevrat Allah'ın Cebrail (a.s) vasıtasıyla Hz. Musa (a.s)'ya gönderdiği hak bir kitaptır. Ancak Yahudi Hahamlarınca çok tahrifata uğradığından orijinalliyini kaybetmiştir.²³² Çünkü Tora (Tevrat) ve Tanah (Eski anlaşma) da birçok farklılık ve çelişki bulunmaktadır ki; bu metnin Allah tarafından vahiy olmadığını ve Allah'ın sözlerini de içerdığı, ancak insan eliyle yazıldığını göstermektedir. Meselâ Çıkışta "...ve suçluyu asla suçsuz çıkaramayan, babaların günahını oğullarda ve oğulların oğullarında, üçüncü ve dördüncü nesilde arayan Allah diye ilân etti."²³³Tesniye'de ise "Oğullar için babalar öldürmeyecekler ve babalar için oğullar öldürmeyeceklerdir; herkes kendi suçu için öldürülecektir."²³⁴ gibi birbirlerine çelişen ayetler vardır.

²²⁵ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 340.

²²⁶ Onların kendi peygamberlerini öldürdükleri hususunda Hz. İlyas (a.s)'ın durumunu bir örnek olarak gösterebiliriz ki Tevrat da ayrıntılı bir şekilde mevcuttur. (Krallar 18 ve 19)

²²⁷ Muhammed Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire*, ts.V, 315.

²²⁸ İsmail b. Ömer, İbn. Kesir, *Tefsîrü İbn-i Kesir, Dâru-l İhyâi-l kütübü'l-Arabiyye*, ts. V, 554.

²²⁹ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 71-72.

²³⁰ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 340.

²³¹ Mesut, Kaynak, *Tevrat, Zebur, İncilve Kur'an'dan gözlemler*, Yay Matbaacılık, İstanbul, 2007. s. 203.

²³² Mustafa Akgün, *Yahudinin Tahta Kılıcı*, Rahmet Neşriyat, Ankara, 1998. s. 99.

²³³ Çıkış, 34/7.

²³⁴ Tesniye. 24/16.

Tevratta bunun gibi farklılık ve çelişkiler bir hayli bulunmaktadır.²³⁵ Anlaşılan şu ki; günümüzdeki Tevrat Hz. Musa (a.s.)'nın ölümünden sonra başkaları tarafından yazılmaya devam edilmiştir. Hatta iddialara göre eldeki Tevrat, Hz. Musa (a.s.)'nın Tevrat'ı olmadığı, Hz. Musa (a.s.)'nın ölümünden beş yüz sene sonra Kenanda yazıldığı kaydedilmiştir.²³⁶ Yahudiler, Tevrat'ın yazılı ve sözlü olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu savunmaktadırlar. Yazılı olan kısmı, Tur-ı Sina'da Tanrı Yahve tarafından Hz. Musa'ya indirilen beş kitap ve eklerini içine almaktadır. Sözlü olan kısmı ise, yine Hz. Musa'ya nispet edilen ve Ondan nakledilenlerle Tevrat'ı tamamlayan açıklamalardan oluşmaktadır.²³⁷

Kur'an-ı Kerim'i incelediğimizde birçok ayette Allah (c.c) Tevrat'ı biz indirdik,²³⁸ Musa'ya vahiyettik²³⁹ ve şüphesiz Allah (c.c) bizzat Musa ile konuştu,²⁴⁰ gibi ayetler Tevrat'ın Allah (c.c) tarafından olduğunu bildirmiştir. Bununla beraber, Kur'an-ı Kerim'in bir ayetinde Yahudilerin kitabı elleriyle yazıp, işte bu Allah tarafından; dediklerini de haber vermektedir. Ayrıca birkaç ayette onların Tevrat'ı tahrif ettiklerini de bize bildirmiştir.²⁴¹ Yahudilerin Tevrat'ı elleriyle yazdıklarını ve onu tahrif ettikleri ile ilgili ayetleri teker teker ele alıp Mâtürîdî Tefsiri açısından incelemeye çalışacağız.

Cenab-ı Hakk Kur'an-ı kerimde şöyle buyurmaktadır.

قَوْلًا لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَقْتَرُوا بِهِ ثَمَنَا قَلِيلًا قَوْلًا لَّهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ قَوْلًا لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَقْتَرُوا بِهِ ثَمَنَا قَلِيلًا قَوْلًا لَّهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ قَوْلًا لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَقْتَرُوا بِهِ ثَمَنَا قَلِيلًا قَوْلًا لَّهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ

*“Kitabı elleriyle yazıp sonra onu az ir değer ile değiştirmek için ”Bu, Allah katındandır” diyenlerin vay haline, Ellerin yazdığı şeylerden dolayı vay hallerine, Kazandıkları günahtan dolayı vay hallerine”.*²⁴²

Bu ayet ile ilgili bazı müfessirler şunları söylemişlerdir. “*Âyette Tevrat'ın metninde yapılan bilinçli bir tahriften söz edilmektedir. Buna göre Yahudi din bilginleri, bilerek ve Tevrat'ın metninde eksiklikler, çoğaltmalar ve değişiklikler yaparak onu tahrif etmişlerdir.*”²⁴³

İmam Mâtürîdî, “ویل” kelimesini şiddetli azap, ceennemde bir vadi ve kederli ve hasretli olan her türlü söz olarak tefsir etmiştir. Ayrıca Yahudilerin bu yaptıkları bilinçli

²³⁵ Bkz, Tesniye, 34/5-6, Tekvin,32/30, Çıkış, 33/20,Tekvin, 1/11-27,Tekvin, 2/5-8,Çıkış,31/17, Çıkış, 32/11-14,Tekvin,15/2,Çıkış, 6/2, Sayılar,20/27-28,Tesniye, 10/6,Hoşea,12/2-3, Samuel,24/1,Tarihler,12/1.

²³⁶ Mustafa Akgün, *Yahudinin Tahta Kılıcı*, s. 100-101.

²³⁷ Bkz. Hakan Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*, s. 43.

²³⁸ Maide, 5/44.

²³⁹ A'raf, 7/117,Yunus,10/87.

²⁴⁰ Maide, 6/164.

²⁴¹ Bakara, 2/75.

²⁴² Bakara,2/79.

²⁴³ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 111.

tahriflerinin iki yönden mümkün olduğunu söyler. Birincisi Yahudilerin temsilcileri tarafından Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Tevrat'taki Peygamberliğini ve O'ndaki sıfatlarını yok edilmeye çalışılmasıdır. İkincisi ise, Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Peygamber olmadığını ve O'nda olmayan sıfatlarını kendileri uydurup yazarak konuşmalarıdır.

Allah'ın buyurduğu bu söz "ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ" ile haber verdiği gibi, yazmış oldukları şeyi (Allah (c.c) tarafından olduğunu) ispat etmeye çalışırlar. Şeklinde tefsir eder.²⁴⁴ "لَيَسْتَفْرُوا بِهِ ثَمًّا قَلِيلًا" Allah (c.c)'in ayet ve hüccetini az bir değerle satarlar. Az bir değer, dünya menfaati kastedilmektedir.²⁴⁵ "قَوْلِكَ لَهُمْ مِمَّا كَتَبْتَ أَنْبِيَهُمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ"²⁴⁵ İmam Mâtürîdî, ayetin bu kısmını şöyle açıklar: Aslında Allah (c.c) Yahudiler için üç veyl (ويلان) zikretmiştir. Birincisi, Tevrat'ı yeniden yazıp, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Peygamberliğini ve Ondaki olan sıfatını değiştirmelerinden dolayı, ikincisi, yazdıkları bu "Allah tarafından" demelerinden dolayı, üçüncüsü ise, kazandıkları günahlarından dolayı, hidayeti dalâlete değiştirdiklerinden dolayı, işte bu üç eylemlerinin yüzünden, Mâtürîdî, onlara üç defa yazıklar olsun denilmiştir, şeklinde açıklamıştır.²⁴⁶

"قَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يَحْرُفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ"²⁴⁷ "Onların, size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir cemaat, Allah'ın kelâmını dinleyip iyice anladıktan sonra onu bile bile tahrif ediyorlardı."²⁴⁷

Tahrif konusuna gelince, müfessirler bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimilerine göre Allah'ın sözünü iyice anladıktan sonra onu tahrif edenlerden maksat, Yahudilerin din bilginleri ve idarecileridir.²⁴⁸ Diğer kimilerine göre, İsrailoğulları Tur dağında Hz. Musa ile beraberken olmuştur, onlar bu kelâmı dinledikten sonra geri dönmüş ve Musa'nın, Allah'ın emirlerini İsrailoğullarına tebliğ etmesi üzerine, onunla birlikte ilâhî emirleri dinleyen yetmiş kişi Hz. Musa'yı yalanlamış ve Allah'ın emirlerini tahrif etmişlerdir. İşte bu ayet o kişileri kast etmektedir.²⁴⁹

İmam Mâtürîdî'ye göre, "اقْتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ" sözü diğer müfessirlerin dediği "Sadece Hz. Muhammed (s.a.v.)'e hitap ediyor" "Her ne kadar ayetin zahirinde umuma hitap ediyorsa da, hüküm özeldir. gibi değil, İman konusunda "Sadece Hz. Muhammed (s.a.v.)'e hitap ediyor" değil ayetin umuma hitap eder. Hem Hz. Muhammed (s.a.v.)'e hem O'nun ashabına hitap eder. Ayet-i kerime, hem Hz. Muhammed (s.a.v.) hem O'nun

²⁴⁴ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 66.

²⁴⁵ Elmahlı M. Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 328.

²⁴⁶ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 66-67.

²⁴⁷ Bakara, 2/75.

²⁴⁸ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 109.

²⁴⁹ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi'l-Tefsiri'l-Kur'an*, IX, 249.

ashabıdan Yahudiler onlara iman etmelerinin beklentileri içerisinde olmadıklarını istemektedir. Demek oluyor ki, onlar size iman ettiklerini ummayın.²⁵⁰ Çünkü onlar kendi dinlerinde bile samimiyetsiz kimselerdir. Allah'ın sözünü işitmiş, onu iyice anlamış, bununla beraber onu tahrif etmişlerdir. İşte böyle kimseler eğer İslâm'ı kabul etmiyorlarsa kusur Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, O'nun ashabının ve Müslümanların değil, o kimselerindir.²⁵¹ "وَقَدْ كَانَ قَرِيبٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ" İmam Mâtürîdî, ayetin bu bölümünü şöyle izah eder, Yahudilerde bir gurup vardı ki, Allah'ın kelâmını dinler sonra onu tahrif ederlerdi, O guruptan iman bekleyişini uzaklaştırmak gerekir; burada iki vecih vardır. Birincisi Onların taklitçi oldukları "*Biz, atalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de onların izinde doğru yolda gidiyoruz.*"²⁵² Cenabı Hakk'ın buyurduğu gibi, eğer onlar görülmemiş bir mu'cize de görseler dahi asla iman etmezler. Çünkü taklitçi olan kimseler mu'cizeye ve delil'e bakmazlar. İkincisi ise, onlar (Yahudiler) Hz. Musa (a.s)'nın döneminde birçok delille test edildiler ve birçok mucizeler gördüler ancak Hz. Musa (a.s) onların iman etmeleri konusunda beklentiye girmedi. Siz (Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabı) nasıl onların imanında beklenti içerisindesiniz? "ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ" İmam Mâtürîdî, ayetin son kısmına kısa bir açıklama ile son verir. Şöyle ki: (tahrif ettikleri halde) gerçekten bu Allah tarafından, derler. "رَهُمْ" Şöyle ki: (tahrif ettikleri halde) gerçekten bu Allah tarafından, derler. "ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ" onlar Hz. Muhammed (s.a.v.)' gerçek bir peygamber olduğunu bilirler.²⁵³

Yukarıda ki ayet-i kerime ile ilgili bazı araştırmacılar gerekli bazı hatırlatmalarda bulunmuşlardır. Biz de onlara burada yer vermeye uygun gördük. "Bu ayette "Allah'ın kelâmı" tabiriyle Hz. Musa (a.s) 'ya verilmiş olan Tevrat kast edilmiştir. Allah (c.c), Yahudilerin kendi kutsal kitaplarında kelimelerin ve harflerin yerlerini, anlamını değiştirmek suretiyle değiştirdiklerini ifade etmiştir. Onların bu çirkin işleri akıllarının eksikliğinden dolayı değil, bilerek ve onun kelâmullah olduğundan hiçbir şüpheleri olmadığı halde yaptıklarını da vurgulamışlardır. (مِن بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ) Ayette, bütün bunları yapan insanların kolaylıkla iman edivermelerinin mümkün olmadığı Cenab-ı Hakk tarafından vurgulanmıştır."²⁵⁴

مَنْ النَّبِيِّ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعُوا وَرَاعُوا لِيَّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الثِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأَسْمَعُوا وَانظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَقْرَبَ وَلَكِن لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا " *Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek*

²⁵⁰ Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Te 'vilâti Ehli' s-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 65.

²⁵¹ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 109.

²⁵² Zuhurf, 43/23.

²⁵³ Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Te 'vilâti Ehli' s-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 65.

²⁵⁴ Hakan Uğur, *Tevrat 'ın Kur'an'a Arzı*, s. 39.

ve dine saldırarak "işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası, râinâ" diyorlar. Eğer onlar "Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet" deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar."²⁵⁵

Elmalılı M. Hamdı Yazır, bu âyet-i kerimenin Yahudileri kast ettiğini söylerken, Tahrif (bozma) üç şekilde olduğunu söyler bu üç şekil şunlardan ibarettir. "a) Bir kelimeyi diğer kelime ile değiştirirler. Meselâ Tevrat'ta Hz. Peygamberin vasıfları ile ilgili olan "reb'a" kelimesini "uzun olmayan" terimine, aynı şekilde "recm" kelimesini "had (şer-i cezâ)" deyim ile değiştirmeleri gibi ki, yazıdaki değiştirmedir." "b) Ortaya şüphe atma ve yanlış yorumlarla bir kelimeyi öteye beriye çekerek manasını haktan batıla çevirmektir ki, bu da tefsir ve açıklamada yapılan manevî bir tahriftir." "c) Yalnız kitap değil bir söz söyledikleri zaman duydukları ve kalplerinde bildikleri gibi dosdoğru söylemeyip değiştirerek söylemeleridir."²⁵⁶

İmam Mâtürîdî, bu ayetle ilgili İbn Mesud (r.a) ve Hafsa (r.a)'nın görüşlerini şöyle söyler: "Ayetin ilk kısmı İbn Mesud (r.a)'a göre (مَنْ النَّيْنِ هَاتُوا) başlangıç ve ibtidâyı bir haber cümlesidir. Sadece Yahudiler zikredilmiştir, Hıristiyanlar zikredilmemiştir. Ancak Hafsa (r.a), kim tahrif ederse (Yahudi olsun Hıristiyan olsun) âyet-i kerime ona âlâkadar eder, şeklinde izah eder."²⁵⁷ M. Sait Şimşek de aynı görüşü benimseyerek şöyle der: "Bu tavır Yahudilere özgü değildir. Eğer onlara özgü olmuş olsaydı Kur'an-ı Kerim'de yer almasına gerek duyulmazdı. Çünkü Kur'an-ı Kerim, Yahudilerin tarihlerini anlatmayı amaçlayan bir kitap değildir."²⁵⁸

İmam Mâtürîdî'ye göre "يُخْرَفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ" ayetin bu kısmının iki ihtimali vardır. Birincisi, Yahudiler cahilliklerinden dolayı ayetlerin manalarını ve te'villerini değiştirirler. Tıpkı Âl-i İmran suresi yetmiş sekizinci ayeti gibidir.²⁵⁹ İkincisi ise, bizzat kitapta yazılmış olan yazının değiştirilmesi ve lâfzın değiştirilmesidir. Tıpkı Bakara suresi yetmiş beşinci ayeti gibidir.²⁶⁰ "وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا" Yahudiler (Ey Muhammed) seni dinledik ve senin emrine isyan ettik. Dedikleri şeklindedir. "وَأَسْمَعُ غَيْرَ مُسْمَعٍ" ayetinin şu kısmına İmam Mâtürîdî iki şekilde mana vermiştir. Birincisi, Yahudiler tarafından

²⁵⁵ Nisa, 4/46.

²⁵⁶ Elmalılı M. Hamdı Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 567.

²⁵⁷ Ebû Mansur el' Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli s- Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 430.

²⁵⁸ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 515.

²⁵⁹ "Onlardan bir cemaat, kitaptan olmadığı halde, tahrif ettiklerini kitaptan sunasınız diye kitabı dilleriyle eğip bükterler ve "Bu, Allah katındadır." derler. Hâlbuki o, Allah katından değildir. Böylece bile bile Allaha karşı yalan söylerler."

²⁶⁰ "Kitabı elleriyle yazıp sonra onu az ir değer ile değiştirmek için "Bu, Allah katındadır" diyenlerin vay haline. Ellerin yazdığından dolayı vay hallerine. Kazandıkları günahtan dolayı vay hallerine."

Hz. Muhammed (s.a.v.)'e karşı söylenen sözdür ki, bizi dinle "ey gayra mücib" yani ey gereksiz adam gibi bir hakaret cümlesidir. İkincisi ise, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e karşı ey dinlemez olası bir kötü sözdür ki, onlar tarafından söylenirdi. "وَرَاعًا" Kelimesi yine Hz. Muhammed (s.a.v.)'e karşı söylenen kötü bir sözdür.²⁶¹ Seni dinledik sen de bizim hakkımızı riayet et, dercesine bir sözdür." *الْيَا يَا سَيِّدِيهِمْ وَطَعْنَا فِي النَّيْنِ* Bu da aynen ayetin başında geçtiği gibi tahrif etmek ve değiştirmek anlamına gelen bir ifadedir. "وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا "سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأَسْمَعُ وَأَنْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ" Eger Yahudiler, senin sözünü dinledik, senin emrine uyduk bize bak bizim için aceleci davranma... Ey Peygamber demiş olsalardı onlar için hem dünyada hem ahirette hayırlı olurdu. Fakat onlar dünya hayatına önem verdikleri için Peygamberi muhatap almadılar. Eger Peygamber'e itaat edersek elimizdeki önderlik ve liderlik bizden yok olup gider düşüncesiyle endişe ve korkuya daldılar. Hal bu ki önderlik ve liderlik onlardan uzaklaşmazdı. Tam aksine onlar için hem dünya hayatında hem öldükten sonra şeref ve izzetleri artacaktı. Onlar için ahiret hayatı da hiçbir kayıp olmadan daimi bir ecir vardı. "وَأَقْوَمَ" Yani zikretmiş olduğumuz şeylere en doğru ve en adaletli olsalardı (ki olmadılar) "ولكن لعنتهم الله بكفرهم فلا يؤمنون إلا قليلا" Allah (c.c) onları inkâr etiklerinden dolayı lânetledi, rahmetinden ve dininden dışladı; çünkü Allah (c.c) ilmiyle onların az bir kısmı hariç, küfrü seçtiklerini ve iman etmediklerini bilir. "فلا يؤمنون إلا قليلا" Yani az kimse, tıpkı İbn Selam ve arkadaşları gibi kimseler, denmiştir veya onlar (Allah)'ın kitaplarına ve peygamberlerine iman etmezler ancak kitaplar ve Peygamberlerin az bir kısmına iman ederler.²⁶²

Allah (c.c) Kur'an-ı Kerim'de ehl-i kitapla alâkalı başka bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır. "فَلْيَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا الشُّرَاهُ وَالْإِنجِيلَ وَمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ مِنْ" "رَبِّكُمْ وَلَيُرِيدُنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم مَّا أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنَ رَّبِّكَ طَعْنًا وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْكَافِرِينَ"

"Ey Muhammed, de ki: Ey kitap ehli, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbiniz tarafından size indirilene tatbik etmedikçe hiçbir dayanağınız olmaz. Şüphesiz ki Rabbinden sana indirilenler, onların çoğunun azgınlığını ve inkârını artıracaktır. O halde kâfir bir topluluğa üzülme."²⁶³

²⁶¹ Mevdudî, bu kelime ile ilgili şunları söyler. "Yahudiler ne zaman Hz. Muhammed (s.a.v.)'i görmeye gelseler, dış görünüşte O'na her türlü saygıyı gösteriyorlar; fakat ona gizlice zarar vermek ve saf dışı bırakmak için ellerinden geleni de yapıyorlardı. Kaypak sözler kullanıyorlar veya sözü hakaret anlamı taşıyacak şekilde yanlış telaffuz ederek anlamını değiştiriyorlardı. Örneğin O'nun dikkatini bir şeye çekmek istediklerinde "lütfen bir dakika bakar mısın?" anlamına gelen, fakat başka anlamlara da gelebilen "Ra-ina" kelimesini kullanırlardı. İbranice da buna benzer, "Dinle, işitmez olasıca!" anlamına gelen bir kelime vardır. "Mavduđî, *Tefhimü'l-Kur'an*, V, 102.

²⁶² Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 430-431
²⁶³ Maide, 5/68.

Bazı müfessirler bu âyeti kerimeden bazı hükümler çıkararak şöyle tefsir ederler: (Ehl-ı kitaba, aynı kaynaktan gelmeleri itibariyle bütün ilâhî bildirmelere aynı saygıyı göstermedikleri sürece tutarlı bir yol izlememiş olacakları ve sağlam bir temele sahip olamayacakları hatırlatılmaktadır. Tevrat ve İncil'in asıllarının korunamadığı, dolayısıyla Ehl-ı kitabın bu hitap esnasında onları tam olarak uygulamalarının mümkün olmadığı dikkate alınrsa, burada muhatapların son peygamber Hz. Muhammed'in bildirdiklerine ihtiyaçlarının bulunmadığı iddiaları çürütülmüş ve Kur'an'a başvurma dışında alternatiflerinin bulunmadığına dikkat çekilmiş olmaktadır. Zira Allah katından geldiği hususunda hiç bir kuşkuya muhal bırakmayan Kur'an, bir taraftan Tevrat ve İncil'i (orijinal halindeki içeriğini) onayladığını, diğer taraftan da Ehl-ı kitabın bu kutsal kitapları tahrif ettiğini haber vererek, kendilerinin de çok iyi bildiği bir olgudan hareketle kendi hakemliğine başvurmanın kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır.²⁶⁴)

İmam Mâtürîdî bu ayetinin açıklamasına dair şunları söylemektedir. Ehl-ı kitabın söyledikleri söz veya ileri sürdükleri herhangi bir propaganda Kur'an-ı Kerim'de yoktur. "Onların biz Allah'ın dini ve velâyeti üzerindeyiz." İddia ettikleri her hangi bir ayette yoktur. Ya onların "*Biz Allah'ın çocukları ve dostuyuz*" Veya "*Ancak Yahudi ve Hristiyan cennete girer*" vb. iddia ettikleri gibi ispat edici her hangi bir delilleri da yoktur. Onlar kendi uydurdıkları şeylerle kendilerine güven içerisinde bulunmaya çalışacaklar. Bunun için Allah (c.c) Peygamber (s.a.v.)'e "*de ki*" onlara "*Ey kitap ehli, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbiniz tarafından size indirileni tatbik etmedikçe hiçbir dayanağınız olmaz. Şüphesiz ki Rabbinden sana indirilenler onların çoğunun azgınlığını ve inkârını arttıracaktır.*" buyurmuştur.

"*Tevrat'ı, İncil'i tatbik etmedikçe*" âyetin şu kısmı ile alâkâlı bazı görüşlere yer vermiştir. Biz de burada onları izah etmeye çalışacağız.

"حَتَّىٰ تَقِيُمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ" İmam Mâtürîdî, Allah (c.c) buyurduğu bu cümle ile ilgili el-Hasan'ın görüşünü şöyle yazar: Tevrat ve İncil'i tahrif etmeyin, değiştirmeyin, tebdil etmeyin, Allah tarafından size indirilen her şeye aynı seviyede bakın ve ona inanın. Aynı zamanda "*حَتَّىٰ تَقِيُمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ*" diğer bir görüşe ise şöyle yer verir: Tevrat ve İncil'e şahadet ve tasdik edin. "*حَتَّىٰ تَقِيُمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ*" İbn. Abbas'ın görüşüne şöyle ifade eder: Tevrat ve İncil'deki Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sıfatını, övgülerini ve nübüvveti ile ilgili olan bilgilerini anlayıp gizlemeksizin halka beyan edinceye kadar...

²⁶⁴ Hayreddin Kahraman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu, Türçe Meal ve Tfsir*, V, 314–315.

Son olarak şu görüşü zikreder: Allah (c.c), Hz. Musa (a.s)'ya emrettiği her indirilene insanlara tebliğ edinceye kadar... Ve bu gibi anlamları ihtiva ettiğini söyler.

İmam Mâtürîdî, Ayeti kerimenin diğer bölümü olan “وَمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ مِنْ رَّبِّكُمْ” şu şekilde mana vermektedir. Peygamberlerinizin kitaplarına ve bütün peygamberlerin kitaplarına inanmadıkça... Çünkü bütün Peygamberler ve kitapların hepsine inanmadıkça bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmekle imanın faydası olmaz. “ رَبِّكُمْ وَلَيَرِيدُنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا ” “أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا” Ayetin bu kısmı ile ilgili bazıları şöyle demişlerdir: Kur'an'ın kısas ve recim emrinden serkeşlik ve inkârcı davranmak demektir. Ayetin son bölümünü İmam Mâtürîdî şöyle açıklayarak tamamlar: “فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ” Yani “Ey Peygamber! Onların inkârcı davranmalarına sen üzülme.”²⁶⁵ “Ey Muhammed, iman etmiyorlar diye neredeyse kendini mahvedeceksin.”²⁶⁶ Veya “Ey Muhammed, sakın hidayete gelmeyenlere üzülüp de kendini mahvetme.”²⁶⁷

2- Yahudilikte Melek Anlayışı

Yahudiler, her konuda olduğu gibi melek konusunda da bir hayli ileriye gidip meleklerin hakkında uygun olmayan sözler söylemişler, hatta meleklerin bazısını kendi düşmanları olarak nitelendirmekte bile bir sakınca görmemişlerdir. Örneğin Hz. Cebrail (a.s)'a “O bizim düşmanımız, O rahmet meleği değil, O azap meleği” gibi kötü sözler ve iftira dolu ifadelerle yaklaşmışlardır. Onlar Hz. Cebrail (a.s) Kur'an-ı Kerim'i Hz. Muhammed (s.a.v.)'e (Allah'ın emri ile) indirdiği için O'nun hakkında kötü söz söylemişlerdir.

Şimdi konu ile alakalı ayet-i kerimeyi İmam Mâtürîdî'nin ve diğer müfessirlerin değerlendirmeleriyle incelemeye çalışacağız.

De ki: *فَلَنْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيْلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ* *De ki: "Kim Cebrail'in düşmanı ise bilsin ki, geçmiş kitapları tasdik eden, müminler için bir hidayet ve müjde olan Kur'an'ı, Allah'ın izniyle senin kalbine o indirmiştir."*

Bazı müfessirler, Yahudilerin Hz. Cebrail'e düşmanlıkları hakkında üç sebebi ileri sürmüşlerdir. Bu sebepler şunlardır: a) Yahudi tarihinin ilk dönemlerinde Yahudilerin başına gelen felâketlerin haberi Cebrail tarafından kendilerine aktarılmıştı.

²⁶⁵ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 55-56.

²⁶⁶ Şuara, 26/3.

²⁶⁷ Fâtır, 35/8.

²⁶⁸ Ebu'l-Âlâ el-Mavdufî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VII, 98.

²⁶⁹ Bakara, 2/97.

Bu yüzden onlar onu, felâket habercisi olarak bilirlerdi. b) Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vahiy getirenin Cebrail olmasıdır. Çünkü Yahudiler, peygamberin kendilerinden geleceğini bekliyorlardı. c) Kur'an-ı Kerim'in kendi inanç ve davranışlarına şiddetli eleştiriler içermesi ve bu Kur'an'ın, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Cebrail'in aracılığıyla vahyedilmiş olmasıdır.²⁷⁰

İmam Mâtürîdî, bu ayet-i kerimeyi şöyle açıklar: Yahudiler şöyle dediler "Eğer Muhammed'e Mikail vahiy indirmiş olsaydı O'na iman ederdik. Çünkü Mikail yağmur ve rahmet indiren bir melektir; Cebrail ise azap, savaş ve şiddet indirendir. Dolayısıyla O bizim düşmanımızdır. O'na itaat etmeyiz."²⁷¹

İmam Mâtürîdî, Yahudilerin Hz. Cebrail (a.s.)'e karşı düşmanlıklarının ikinci boyutunu şöyle izah eder: Yahudiler, şüphesiz Cebrail İsrailoğulları için risâlet ve vahiyle gönderildi. Ancak O İsmailoğullarına indirdi, bizim için düşman ve kin besleyen oldu. Dolayısıyla Yahudiler kendi aralarında Cebrail'i bir düşman olarak nitelendirirler.

İmam Mâtürîdî, şöyle devam eder: Allah (c.c), onların iddialarını yalanlayarak peygamber (s.a.v.)'e şöyle haber verdi. "تَزَلُّهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ" "*Allah'ın izniyle senin kalbine o indirmiştir*" "Yani Yahudilerin söyledikleri gibi değil; Hz. Cebrail azap ve şiddetten veya kendi hevasından ve isteğinden indirmedir, Allah'ın emri ve Onun isteği üzerine indirdi. Sonra Cenab-ı Hak, onların inançlarını çürüterek Cebrail'e karşı düşmanlığın Allah'a karşı düşmanlık olduğunu ortaya koymuştur..."

"مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ" Allah sapıklıktan sonra doğru yolu bulan müminler için Cennet'i müjdelemiştir.²⁷²

3- Yahudilikte Cennet-Cehennem Anlayışı

Kur'an-ı Kerime baktığımız zaman, Yahudiler ve Hıristiyanların en çarpıcı iddialarından biri cennet-cehennem meselesidir. Yahudilere göre, ancak Yahudiler, Hıristiyanlara göre de Hıristiyan olanlar cennete girebilirler. Yine cehennem konusunda da Yahudiler, çok az günlere cehennemde azap göreceklarını savunurlar. Allah (c.c) Yahudi ve Hıristiyanların iddiaları ile ilgili şöyle buyurmaktadır: "وَقَالُوا لَنْ نَبْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ " *Onlar: "Cennete ancak Yahudi*

²⁷⁰ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 124.

²⁷¹ Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 74.

²⁷² Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 74.

olanlar veya Hıristiyan olanlar girecektir." dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, delilinizi getirin."²⁷³

Birçok müfessir Yahudi ve Hıristiyanların bu iddialarının dayanıksız olduğunu şöyle ifade eder: Bu iddia onların nefislerinden kaynaklanan asılsız hayallerdir. Delilsiz, dayanaksız olarak haksız yere Allah'a besledikleri kuruntularıdır.²⁷⁴ Zira Yahudi ve Hıristiyanların da kitapları bulunmaktadır. Öncelikle bu iddialarının kendi kitaplarına uyup uymadığına bakmalıdır. İnsanların ellerinde dinlerinin kitabı bulunduğu halde, kitaplarına müracaat etmeden din konusunda birtakım hükümler ileri sürmeleri kendi dinlerine bağlılıkları konusunda samimi olmadıklarını göstermektedir.²⁷⁵

Fakat İmam Mâtürîdî, bu ayeti kerime ile ilgili şunları söylemektedir: Bu ayeti kerime de iki ihtimal vardır: Birincisi, onlar (Yahudi ve Hıristiyanlar) kendi akran ve hemfikirlerini bir araya topladıkları veya onları gördükleri zaman insanları kendi dinlerine teşvik etmek ve İslâm dininden nefret ettirmek için bu sözü "*Cennete ancak Yahudi olanlar veya Hıristiyan olanlar girecektir.*" söylemişlerdir. Çünkü onlar İslâm dinine karşı ve düşmanlık yaparlardı.

İkinci ihtimal ise, bu sözü iki gurup Yahudi ve Hıristiyanın toplandıkları zaman değil, her bir gurubun hemfikirleri bir araya toplandıkları zaman bu sözü söylerler. Delil olarak da şu ayeti kerimeyi zikir eder: "*Yahudiler: "Hıristiyanlar hiçbir şeye dayanmıyorlar." dediler. Hıristiyanlar da: "Yahudiler hiçbir şeye dayanmıyorlar." dediler.*"²⁷⁶ Bu ayet her iki gurubun birbirleriyle hemfikir olmadıkları, kendi içlerinde yardımlaşmadıkları ve aralarında uyuşmadıklarına delâlet eder.

İmam Mâtürîdî, şöyle devam eder: Ayette Yahudi ve Hıristiyan dışındakiler kendileri dışında cennete giremeyecekler iddiaları üzere bir delile tabi tutulmuştur. Çünkü onlar diğerlerinin cennete girmelerine bu sözleriyle "*Cennete ancak Yahudi olanlar veya Hıristiyan olanlar girecektir.*" karşı gelmişlerdir. Onların bu sözlerinin üzerine Allah tarafından delil istenmiştir; şöyle ki: "*De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, delilinizi getirin.*" Eğer sizin dışımızda cennete kimse giremeyecekse...

Onlar diğerlerinin cennete gireceklerini inkâr ettikleri zaman kendilerinin cennete gireceklerini iddia ederler. Yani kendilerinin cennete gireceklerini iddia ettikleri için delile tabi tutulmuşlardır, dense, böyle bir ihtimal olmadığı söylenir. Çünkü onlar (Yahudi ve Hıristiyanlar) açık bir şekilde kendilerini cennete gireceklerini iddia

²⁷³ Bakara, 2/111.

²⁷⁴ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi' u'l-Beyân fî t-Tefsiri'l-Kur'an*, IX, 301.

²⁷⁵ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 145.

²⁷⁶ Bakara, 2/113.

etmezler, diğerlerinin cennete gireceklerini inkâr ederler. Tıpkı “Bu eve falan ve falan hariç kimse giremeyecektir” sözü gibidir. Yoksa burada “Falan ve falan kimse bu eve girecekti” sözü gibi değildir. Yani burada bu iki adamın dışında diğerlerin girmelerini engellemiştir. Yahut deriz ki: Açık bir şekilde diğerlerin girmelerini inkâr etmişler ve dolayısıyla kendilerinin gireceklerini iddia ederler. Burada talep edilen delil açık söz içindir. Dolaylı olan söz için değildir.

İmam Mâtürîdî, konunun iyi anlaşılması için şöyle devam eder: Onların “Diğerleri cennete giremez” şeklindeki inkârlarının yalanlamak ve reddetmek üzere Allah (c.c)’in onlara karşı verdiği cevabına bir bakar mısınız? Allah Şöyle buyurmaktadır: “بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ” Yani “بلى” “Öyle değil,” cennete girecek olanlar şunlardır; “Kim iyilik yaparak kendini Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı rabbinin kalındadır.”²⁷⁷

Yani Cenabı Hakk bu ayeti kerimde Yahudi ve Hıristiyanların iddialarını temelsiz ve asılsız olduğunu ortaya koyarak, onların yalanlarına karşı cevap vermektedir.

Yine Yahudilerin cehennem azabıyla ilgili çarpıcı iddialarını, Kur'an-ı Kerimin bir ayeti kerimde şöyle haber verilmektedir: “ وَقَالُوا لَنْ نَمْسَا النَّارَ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِندَ اللَّهِ عَهْدًا قُلْ يُخْلِفُ اللَّهُ عَهْدَهُ لَمْ تَكُونُوا عَلَى اللَّهِ بِشَيْءٍ مَّا لَا تَعْلَمُونَ ” “Onlar: "Ateş bize sadece sayılı günler dokunacaktır, derler. De ki: Böyle olacağına dair Allah'tan bir söz mü aldınız? Ki Allah sözünden caymaz. Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?”²⁷⁸

Müfessirler bu sayılı günlerin kaç gün olduğunu ve kimler tarafından söylendiği ile ilgili çeşitli rivayetler nakletmişlerdir. Ancak biz rivayetlerden birini örnek olarak yer vereceğiz.

Elmalılı M. Hamdi Yazır şöyle rivayet eder: “Tevrat'ta Allah'ı bırakıp da buzağıya tapanların ateşe atılacakları hakkında âyetin zuhur (ortaya çıkışı) ve iştiharı (meşhur oluşu) üzerine Yahudi halkının ünniyyeleri karılmış ve İslâm dinine girmek temayülünü göstermeye başlamışlardı. Bunu gören Yahudi bilginler, ateşe düşerek ilân etmişlerdi ki, “buzağıya ibadet, Hz. Musa'nın yokluğunda ancak kırk gün sürmüştü. Şu halde biz Yahudiler cehennemde nihayet kırk günden fazla kalmayacağız. şeklinde teselli ve müjde vermişlerdi.”²⁷⁹

²⁷⁷ Bakara, 2/112.

²⁷⁸ Bakara, 2/80.

²⁷⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 329.

İmam Mâtürîdî, bu ayet-i kerimenin şu bölümün açıklamasında şunları söylemektedir. “وقالوا لن نؤمننَّا التَّانُ إلاَّ أيَّامًا مُعْدُوْدَةً.” Müfessir ve kelâmcılar sayılı günleri Yahudilerin buzağıya taptikları günler olarak değerlendirmektedirler. Fakat bu yaklaşım ve değerlendirme iki yönden anlamsızdır.

Birincisi: Şüphesiz ki onlar (Yahudiler) buzağıya tapmamışlar, onların ataları tapmışlardır. Bu sayılı günlerin onlara nispet edilmesi anlamsızdır.

İkincisi ise: Eğer bu sayılı günler, onların ataları buzağıya tapmışlar diye nispet edilirse yine ihtimal dışındadır. Çünkü onlar tövbe edip ondan vazgeçmişler, Allah' a kulluk ettikten sonra daha önce buzağıya taptikları için azap edilmesi da anlamsızdır. İmam Mâtürîdî bunun delili olarak “*Ey Muhammed kâfirlere söyle, eğer kötülüklerinden vazgeçerlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır.*”²⁸⁰ mealindeki ayeti kerimeyi göstermektedir.

İmam Mâtürîdî sonra kendi görüşünü şöyle bildirmektedir: ‘Sayılı günler’ kavramı onların isyan ve günah işledikleri günlere nispet edilmiştir. Bunun sebebini de şöyle izah eder: “Yahudiler niçin isyan ve günah işledikleri vakit hariç azap edilmeyeceklerini savunurlar? Veya niçin cehennemde ebedi kalacaklarını görmezler? Nitekim Allah (c.c) mealen şöyle haber verir: “*Onlar: ‘Cennete ancak Yahudi olanlar veya Hristiyan olanlar girecektir.’ dediler.*” Ya da onların şu sözleri gibi: “*Yahudiler ve Hristiyanlar: “Biz, Allah'ın oğulları ve dostlarıyız.” dediler.*” iddiaları doğrultusunda biz asla azap edilmeyiz, babanın sevdiği oğluna azap verdiği şeklinde azap edileceğiz. Baba sevdiği oğluna az bir zamana kadar azap ettikten sonra razı olur ve bizi cennete koyar. Ancak kâfirin cezası daimi ve ebedidir. Belli bir zaman için olmaz. Kâfire bir zamana kadar değil sonuna kadar azap verilecektir. Belli bir zamanda bir Müslüman (Yahudi) şehveti galip gelmesiyle bir suç işledi, sonra bıraktı yine işledi sonra bıraktı. İşte o, o işlediği suçun karşılığı ve o işlediği zaman zarfı kadar ceza görür. Daimi ve ebedi ceza görmez, çünkü o ebediyen suç işlemez, şeklinde iddia ederler.

İmam Mâtürîdî, “*قُلْ اِنْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا قُلْ يٰٓخَلِيْفَ اللّٰهِ عَهْدًا*,” ayetin şu bölümüyle ilgili şöyle der: Burada iki ihtimal vardır. Birincisi, ey Habibim (Yahudilere) deki, Allah tarafından sizin ebedi olarak azap edilmeyeceğiniz, ancak sayılı günler azap edileceklerinizle ilgili bir haber mi var? “Tabii ki yoktur” eğer sizin için böyle bir şey varsa O sözünden caymaz.

²⁸⁰ Enfâl, 8/38.

İkincisi ise, “أَتَحْتَكُمُ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا” “ey Habibim Yahudilere sor!” Allah katında size onunla cennet vaat edilmiş bir salih ameliniz mi var? Allah vaadinden caymaz. Yani sizin için bu iki şeyden hiç biri yoktur. Ne Allah tarafından azap edilmeyeceğiniz ile ilgili bir haber ne de karşılığında cennet vaat edilmiş bir salih emeliniz vardır. “أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ” İşte Allah tarafından buyrulduğu bu söz onların (Yahudiler) yalanlarına yönelik bir sözdür. Sanki ‘Allah’a karşı bilmediğiniz şeyi söylerseniz dediği gibidir.²⁸¹

---

²⁸¹ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtî Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 67.

HİRİSTİYANLIK

Bilindiği üzere Hıristiyanlık semavi dinlerden biridir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim Hıristiyanları Ehl-i Kitap olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim hıristiyanların diğer din mensupları içinde inananlara sevgi açısından en yakınının "Biz Hıristiyanlarız" diyenler olduğunu, onların içinde kibirlenmeyen kıssis (keşiş) ve rahiplerin olduğunu bildirmektedir.²⁸²

Hıristiyanlık, aslında Allah'ın birliği üzerine teşekkür edilmiş gerçek bir din olduğu halde sonradan çok değişikliğe uğramış ve Tevhit inancına aykırı bir hale gelmiştir. Hıristiyanlık Hinduların ve eski Mısırlıların dinlerindeki Teslis/üçleme inancını ihtiva eden bir din haline getirilmiştir.²⁸³ İşte bu değişime Hz. İsa (a.s) dünyadan ayrıldıktan sonra vuku bulmuştur.²⁸⁴ Bu inanç Baba-oğul-Ruhu'l-Kudüs üçlüsü içinde tek Allah kavramını kurmaya çalışır.²⁸⁵

Nitekim Allah (c.c) Kur'an-ı Kerimde Hıristiyanlığın bu inancına karşı şöyle buyurmaktadır: "يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ الْقَائِمَةُ إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً انْتَهَوْا خَيْرًا لَّكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَسُبْحَانَ اللَّهِ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا" Yani "*Ey Kitap ehli! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında sadece gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih sadece Allah'ın Elçi'si, Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. O halde Allah'a ve elçilerine iman edin. (Allah) üçtür, demeyin. Vazgeçin, sizin için daha hayırlıdır. Çünkü Allah, ancak tek bir ilâhtır. O çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa o'nundur. Vekil olarak Allah yeter.*"²⁸⁶

Hıristiyanlığın Allah (c.c) anlayışı ile ilgili ilerideki sayfalarda zikredeceğimiz için bu ayeti kerimenin şu kısmını "*O halde Allah'a ve elçilerine iman edin. (Allah) üçtür, demeyin*" sadece İmam Mâtürîdî'nin görüşünü yer vermekle yetineceğiz.

İmam Mâtürîdî: şüphesiz Peygamberlerin hiç biri size (Hıristiyanlık) "Allah için üçüncüsüdür" diye davette bulunmamıştır. Bilâkis tüm Peygamberler size

²⁸² Bkz, Maide, 5/82.

²⁸³ Ömer Nasuhi Bilmen, *İslam ve Dünya Dinleri*, "sadeleştirme notları Hidayet Işık" Semerkand, İstanbul, 2008, s. 79.

²⁸⁴ Geniş bilgi için, Bkz. Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 31.

²⁸⁵ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, LiteraTürk, Konya, 2010, s. 134.

²⁸⁶ Nisa, 4/171.

“Allah’ın birliğini, ortak ve çocuğu olmadığını tebliğ etmişlerdir.”²⁸⁷Şeklinde Hıristiyanlığın teslis anlayışını ret eder.

Hıristiyanlara Peygamber olarak gönderilen Hz. İsa (a.s) ve O’na verilen kitap ise, İncil olduğunu yine Kur’an-ı Kerimden öğrenmekteyiz.²⁸⁸

Hıristiyanlar Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık olmak üzere belli başlı üç mezhebe ayrılmak suretiyle,²⁸⁹ Mesih hakkında ihtilâfa düşmüş bulunmaktadır.²⁹⁰

Hıristiyanlığın genel anlayışından özetle bahsetmeye yetineceğiz. Zira Hıristiyanların anlayışlarının her birini ele alarak üzerinde durup ayrıntılı bilgiler vermeye çalışacağız.

1- Hıristiyanlığın Tarihçesi

Asıl itibarıyla Hıristiyanlık, Yahudilik dini Yahudiler tarafından birçok bozgunluk ve değişikliğe uğradığı bir süreçte Allah’ın fitratıyla Hz. İsa’nın (H.Ö.632) yılında Filistin’de doğmasıyla başlamıştır.²⁹¹Hz. İsa yaklaşık olarak 30 yaşındayken ²⁹² O’na Allah (c.c) tarafından kitap ve Peygamberlik verilmiştir.²⁹³ “İşte bu zamana kadar Hz. İsa kendisini sadece Hz. Musa (a.s)’nın Ümmetini irşat ve tebliğe ve Onun dinini yükseltmeye vermiştir. O, bütün hayatı boyunca tebliğini ırkdaş ve dindaşları olan Yahudilere yapmıştır. Ancak O’na, bütün Peygamberlik döneminde sadece on ilki kişiden müteşekkil olan havariler dışında kimse iman etmemiştir. Çünkü Onun doğup büyüdüğü bölgede Roma İmparatorluğu hâkimdi. Zalim Roma İmparatorlar, Hz. İsa’ya tabi olanlara zulüm ediyorlardı. Öyle ki Hz. İsa’dan sonra da bu zulüm devam etmiştir.”²⁹⁴ Daha sonra Hıristiyanlığın mucidi, mimarı ve bu dinin temelini atan diye vasıflandırılan kişi Pavlus olmuştur. Çünkü O, Hıristiyan toplumunun tarihini anlatan, kendi inanç bilgilerini İncil’den de yararlanarak senelerce evvel açıklayan ve belgeleyen kişi olmuştur.²⁹⁵

Böylece Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunun resmi dinlerinin arasına girinceye kadar (M.313), birçok baskı altında kalmış ve gizli yayılma yollarını aramıştır. Roma

²⁸⁷ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te’vilâti Ehli’s-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 531.

²⁸⁸ Bkz. Maide, 5. 46. ve 75.

²⁸⁹ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 134

²⁹⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, s. 266.

²⁹¹ Seyit Ali, Musevi, *Kudam Yek İslâm Ya Mesihîyyet*, Meyvend, Kabil, H/ 1427, s. 18.

²⁹² Fatih Kesler, *Kur’anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,1993. s. 37.

²⁹³ Ali İmran, 3/50-51.

²⁹⁴ Fatih Kesler, *Kur’anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 38.

²⁹⁵ Bkz. Mesut Kaynak, *Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’an’dan Gözlemler*, s. 227.

İmparatorluğunun resmen din olarak bu dini tanıdıktan sonra (M. 380) Hıristiyanlık, hürriyetine kavuşarak rahatlıkla ve hızla yayılmaya başlamıştır.²⁹⁶

2- İsim Olarak Hıristiyanlık

Kur'an-ı Kerim bu dine mensup olanlar için "Nasârâ" kelimesini kullanmıştır.²⁹⁷Bu ismi Hıristiyanlar kendileri üç sebepten dolayı koymuşlardır.

1. Hz. İsa'nın doğduğu köyün ismine nispet edilerek verilen isimdir.
2. Aralarında bir birlerine nusrat (yardım) etmelerinden ötürü verilen isimdir.
3. Hz. İsa Havarîlere "من انصاري الي الله" yani kim Allah'ın dinine yardım eder? Buyurmuş, Onlar da "نحن انصارالله" Yani biz yardım ederiz, dedikleri için bu isim verilmiştir.²⁹⁸

Bu kelimenin (Nasârâ) Rumcası Hıristiyan kelimesi, Yunanca christos kelimesinden gelmiş ve Mesih²⁹⁹veya Mesh dinine tabi olanlar için kullanılmıştır.³⁰⁰

Özetle söylemek gerekirse Hıriston, Halaskâr, fidyey-i necat vererek kurtulan "müncü" diye şerh edildiğine göre "Nasrani" bunun Arapçası ve dolayısıyla Nasrani "Hıristiyan" Nasarâ "Hıristiyanlar" demektir.³⁰¹

3- Hıristiyanlığın Allah Anlayışı

Hıristiyanlığın Allah anlayışı ile ilgili İmam Mâtürîdî'nin görüşlerine geçmeden önce konu ile alakalı bazı araştırmacıların söylemiş oldukları bilgilere yer vermeyi lüzum gördük.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hıristiyan mezhepleri, Allah anlayışı konusunda teslis inancını benimsemektedirler. Bu konuyu araştırmacılardan biri şöyle izah eder: "Kaynağını İncillerden alan Hıristiyanlık, Tanrının yanı başına, O'nun oğlu olan İsa'yı koymaktadır. Geleneksel Yahudi düşüncesine göre O Mesih'tir; İsrail'i kurtarmak için Tanrının gönderdiği insandır. Yeni Hıristiyan mühtedilerine göre, İsa; Meryem'den doğma Tanrısal bir varlıktır. Onların inançlarının başka bir unsuru "Ruhu'l-Kudüs'tür. Sonuç itibarıyla, Baba, Oğul, Ruhu'l-Kudüs tek toplanmış üç unsurdur. Hepsini de

²⁹⁶ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 134

²⁹⁷ Bakara, 2/62-111-113-120-135-Maide, 5/14-18-51-69-82, Tevbe, 9/30, Hac, 22/17.

²⁹⁸ Elmalılı Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 374, İsfahan, *el-Müfredat*, s. 516.

²⁹⁹ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 43.

³⁰⁰ Mecme'el'-Luğatül'-Arabiyye, *Mu'cemu el-Fazl'-Kur'an-ı'l-Kerim*, el-İlâhiyetü'l-Mısıriyye, 1970, II, 724.

³⁰¹ Elmalılı Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 375.

ebedidir. Onlara göre bu üç unsurun arasında da eşitlik vardır. İşte bu Hıristiyanlığın meşhur teslisidir.³⁰² İncil'e baktığımız zaman durum farklı değildir. Örneğin Titusa İncilinde Hz. İsa (a.s) hakkında "Büyük Allah ve kurtarıcımız Mesih İsa'nın izzetini mübarek ümidini ve zuhurunu bekliyoruz..."³⁰³ Şeklinde Hıristiyanlar, Hz. İsa (a.s) 'yı ilâhlaştırarak iddialarını sürdürürler. Aynı zamanda Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın insanlardan kendisine tapınmalarını bizzat istediğini³⁰⁴ veya Tanrı için kullanılan isimleri ve unvanları üzerine alıp, bu isimlerle çağırmasına izin vermesini de iddia ederler.³⁰⁵

Hemen şunu belirtmek istiyoruz ki, Hz. İsa hakkında bu tür şeyleri söyleyen ve Onu ilâhlaştıran kişi Pavlus olmuştur.³⁰⁶ Zaten Hıristiyanlık inancına göre (27) kitaptan oluşan İncil, Pavlus'un mektuplarıyla beraber Tanrı esinidir. Hepsini de "Kutsal Yazılar" olarak kabul edilmekle beraber, Pavlus'un da İsa Mesih'ten vahiy aldığını söylemişlerdir.³⁰⁷

Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman, Hz. İsa'nın, Allah'ın kulu Allah'ın Resulü³⁰⁸ ve Nebisi³⁰⁹ olduğuna vurgu yaparak, nübüvvet müessesesinin ana temellerini, İsa'nın Peygamberliğini açıkça ortaya koyduğunu birçok ayette görmekteyiz. Ayrıca diğer Peygamberler gibi Meryem oğlu İsa 'dan da Allah'ın risaletini tebliğ edeceğine, bu konu da onu hiçbir şeyin engellemeyeceğine dair kesin bir söz alınmıştır.³¹⁰ Böylece Allah (c.c) İsa'ya vahiy ettiğini³¹¹ ve "İçinde doğruya rehberlik ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat-ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncil-i verdik"³¹² mealindeki ayetle de ona kutsal kitap verildiği bildirmiştir. Başka bir ayette de Ona Mu'cizeler verildiği ve Rûhu'l-Kudüs'le desteklendiği de belirtilmiştir.³¹³

Şimdi konu ile ilgili Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ışığında İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini inceleyerek yazmaya çalışacağız.

Cenabı Hak Kur'an-ı Kerimde şöyle buyurmaktadır: "لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ ۚ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَوَلَّيْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابَ الْيَوْمِ ۗ" *"Şüphesiz ki: "Allah,*

³⁰² Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 135.

³⁰³ Titusa, 1, /13.

³⁰⁴ Yuhanna, 5/23.

³⁰⁵ Josh McDowell & Bart Larson, *Mesih İsa'nın Tanrılığı*, çev. Fikret Böcek, Zirve, Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 17.

³⁰⁶ Josh McDowell, *Marangozdan da Öte*, çev. Levent Kınran, Zirve, Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 10.

³⁰⁷ Mesut, Kaynak, *Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'dan gözlemler*, s. 229.

³⁰⁸ Bkz. Nisa, 4.157.171, Maide, 5/19, Hadid, 57/27, Saf, 61/6.

³⁰⁹ Bkz. Meryem, 19/30.

³¹⁰ Ahzab, 33/7.

³¹¹ Bkz. Nisa, 4/163, Maide, 5/117.

³¹² Maide, 5/46, Meryem, 19/30.

³¹³ Bkz. Bakara, 2.87.253.

üç ilâhın üçüncüsüdür." diyenler kâfir olmuşlardır. Oysa tek bir ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer söylediklerinden vazgeçmezlerse şüphesiz onlardan, inkâr edenlere can yakıcı bir azap isabet edecektir."³¹⁴

İmam Mâtürîdî, "Şüphesiz ki: 'Allah, üç ilâhın üçüncüsüdür' diyenler kâfir olmuşlardır."Mealindeki ayetin iki ihtimal olduğunu söyler. Birincisi, "Hıristiyanlar, Allah'ın birliğini bildikleri halde inkâr ederler. Yoksa onların Allah üç ilâhın üçüncüsüdür? demeleri mümkün değildir. Allah birdir. O, Allah'tır, dedikleri zaman burada Allah'ın ikincisi ve üçüncüsü olmadığını ve bu akılla çeliştiğini" söyler. İkincisi ise, Hıristiyanlar, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını görmezler. Veya Allah'tan başka onları yarattığını görmezler. Eğer onlar Allah'ı bir yaratıcı olarak bilselerdi, Allah dışında kimseyi Allah olarak isimlendirmezlerdi. Şeklinde izah eder. Ayetin devamını "Oysa tek bir ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur." da şöyle açıklar: Hıristiyanlar, Allahtan başka ilâh olmadığını bildikleri halde inat ve kibirlerinden dolayı bunu inkâr ederler.³¹⁵

Hıristiyanlar, "Hz. İsa İnsanlardan Tanrı için kullanılan isimleri ve unvanları üzerine alıp, kendini insanlara bu isimlerle çağrularına izin vermiş" diye iddia ederler. Kur'an-ı kerim bu konu ile ilgili şu ayeti kerime ile onların iddiaları batıl olduğunu haber verir: " وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اَنْتَ لِلنَّاسِ اَخْذُوْنِي وَاُمِّيْ اِلَيْهِنَّ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحٰنَكَ مَا يَكُوْنُ لِيْ اَنْ اَقُوْلَ مَا لَيْسَ لِيْ بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْظُمُ مَا فِيْ نَفْسِيْ وَلَا اَعْظُمُ مَا فِيْ نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلٰمُ الْغُيُوْبِ " "Yine bir zaman Allah şöyle demişti: "Ey Meryem oğlu İsa, sen insanlara: "Allah'ı bırakıp ta beni ve annemi iki ilâh edin." dedin." İsa dedi ki: "Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyleri söylemek bana yakışmaz. Eğer böyle söylemişsem sen onu Bilirsin. Sen benim içimdekileri bilirsin. Ben ise senin gizlediklerini bilmem. Şüphesiz ki sen, kayıptan çok iyi bilensin."³¹⁶

Bu ayeti kerime, Allah tarafından Hz. İsa (a.s.)'ya ne zaman sorulacağına dair müfessirler, (Hz. İsa (a.s) dünyada insanların arasındayken mi sormuş? Veya göğe yükselirken mi sormuş? Yahut kıyamet gününde mi soracak? gibi, farklı görüşler üzerinde tartışmışlardır. Taberi, "Hz. İsa (a.s) nın ve diğer herhangi bir peygamberin böyle bir şüpheyeye düşmeyecekleri kesin olduğuna göre Allah Teâlâ bu soruyu Hz. İsa'ya geçmişte göğe kaldırdığı zaman sormuş olduğu daha isabetli" olduğunu söylemektedir.³¹⁷

³¹⁴ Maide, 5/73.

³¹⁵ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 75.

³¹⁶ Maide, 5/116.

³¹⁷ Taberi, *Câmi u-l Beyân fi et-Tefsiri l-Kur'ân*, IX, 456.

İmam Mâtürîdî ise, bu üç görüşü şöyle değerlendirir: Birinci görüş, eğer (Hz. İsa'ya) dünyada insanların arasındayken sorulmuş olsaydı, Mutlaka (bu söz) Onun ve hidayet yolundan sapmış olanlara karşı, Ona tabi olanlar için bir delil olurdu; çünkü O, Onlara böyle sözleri söylemekten münezzehtir.

İkincisi: Allah Teâlâ Onu göğe kaldırıp orada yerleştirdiği zaman soruduğu ikinci ihtimal olduğunu söylerken, şöyle sebeplendirir: Hz. İsa (a.s.)'nın kavmi bu sözü (İsa ve annesi Allah'tan başka iki ilâhturlar) Hz. İsa (a.s) kavminden ayrıldıktan sonra söylemişlerdir.

Üçüncüsü: Allah (c.c) bu soruyu kıyamet gününde, "*Peygamberleri bir araya topladığı gün "Ümmetiniz tarafından davetinize ne cevap verildi?" diye sorar. Onlar da "Hiçbir bildiğimiz yoktur"*³¹⁸Mealindeki ayeti kerime ve bu manada sorular sorulacağı gibi, bu soru da o sırada soracaktır. Diyerek İmam Mâtürîdî ardından şöyle devam eder: Hıristiyanlar, Hz. İsa ve annesini iki ilâh olarak kabul ettikleri çelişkili bir durumdur. Çünkü onlar İsa'nın annesi olarak da isimlendirmişlerdir. Eğer annelik sıfatı Ona sabit olmuşsa, O bir ilâh sıfatını taşımaktan çıkar. Zira ilâh bir başkasının oğlu olmaz, ancak Hıristiyanlar aptal bir kavimdir, aptallıktan bu sözü (İsa ve annesi Allah'tan başka iki ilâhturlar) söylemişlerdir.

Hıristiyanların Allah (c.c) anlayışı konusunda Yahudilerle bazı müşterek noktaları olduğunu Yahudilerin Allah anlayışının bahsinde ilgili ayeti kerimeleriyle yer vermiştik.

4- Hıristiyanlığın Peygamber Anlayışı

Hıristiyanların Peygamber anlayışı ile ilgili bahsetmek gerekirse, onlar bu konuda çok ileri giderek, onlara peygamber olarak gönderdiği Hz. İsa'yı Allah konumuna ulaştırarak küfre düşmektedirler.

Kur'an-ı Kerim Hz. İsa'nın peygamberliği ile ilgili ve Onun sadece Allah'ın kulu ve Peygamberi olduğunu birçok ayeti kerimede bildirmektedir.³²⁰Ayrıca Onu, çeşitli vasıflarla vasıflandırarak, Allah'ın Kelimesi,³²¹ Yani Hz. İsa, Allah'ın "ol" kelimesiyle babasız olarak yaratıldığı için Allah'ın Kelimesi diye nitelendirilmiştir.

³¹⁸ Maide, 5/109.

³¹⁹ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sîmneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 93.

³²⁰ Nisa, 4/172, Maide, 5/75, Meryem, 19/30, Zuhuruf, 43/59.

³²¹ Nisa, 4/171,

Fakat bu sıfat sadece Ona özgü değildir.³²² Allah'tan bir ruh,³²³ bu tabir de sadece Hz. İsa için kullanılmamış, Kur'an-ı Kerimde ruh kelimesi emir manasına da gelmektedir.³²⁴ Mesih,³²⁵ Mesih İbn Meryem,³²⁶ İsa İbn Meryem,³²⁷ şeklinde Kur'an-ı Kerimde yer almıştır. Kısaca adı İsa, sıfatı Meryem Oğlu, lakabı Mesih'tir.³²⁸

İmam Mâtürîdî, Hz. İsa hakkında şu ayeti açıklarken görüşünü şöyle ortaya koymaktadır. Allah (c.c) Kur'an-ı Kerimde şöyle buyurmaktadır: “ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَنقَاها إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ فَآمَنُوا بِاللَّهِ وَرُؤْسِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً انْتَهَوْا خَيْرًا لَّكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَلَّمَ اللَّهُ مَرْيَمَ وَخَلَقَ بِاللَّهِ وَكِيالًا ” *“Ey Kitap ehli! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında sadece gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih sadece Allah'ın Elçi'si, Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. O halde Allah'a ve elçilerine iman edin. (Allah) üçtür, demeyin. Vazgeçin, sizin için daha hayırlıdır. Çünkü Allah, ancak tek bir ilâhtır. O çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa olarak Allah yeter.”*³²⁹

“ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي ” Dinde aşırı gitmek Allah tarafından din için koyulduğu sınırı aşmak, İster fiilde, ister amelde, ister sözde ve lâfta olsun, nitekim Cenab-ı Hakk şöyle buyurmaktadır. “ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ” Yani Allah'a karşı lâyük olmayan söz söylemek haddi aşmak demektir. Başka bir tabirle “ لا تَغْلُوا ” derinleşmeden “ في دينكم ” dininizde sert ve şiddetli olmayın, Allah'a karşı gelip, Onun şanına lâyük olmayan söz ve iftirada bulunmayın, “ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ” Yani Allah hakkında ancak doğruyu söyleyin.

İmam Mâtürîdî, bu ayet ile ilgili İbn Abbas'tan ayetin bahis ettiğimiz kısmıyla ilgili bir rivayeti şöyle zikreder: “ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ” Yani Allah için evlât ve arkadaş olduğunu söylemeyin, yine Hasan'ın (r.a.h) görüşünde, “Allah üç İllâh'ın üçüncüsüdür” demeyin, şeklinde dinde aşırı gitmek bunlardan ibaret olduğunu söyler.

³²² Geniş bilgi için Bkz. Emrullah Fatiş, *Kur'anda Hz. İsa*, Netform Matbaacılık, Kayseri, 2000.s. 102

³²³ Nisa, 4/171.

³²⁴ Geniş bilgi için Bkz. Emrullah Fatiş, *Kur'anda Hz. İsa*, s. 102–103.

³²⁵ Al-i İmran, 3/45, İmam Mâtürîdî, bu kelimeye şu manaları vermektedir: Mesih yani rahmet ve bereket sürülmüş, deccal için de Mesih kelimesi kullanılmıştır; çünkü Ona lanet sürülmüştür. Mesih yani mesh eden ismi fâildir, Çünkü O cüzam ve abraşlık hastalığı mesh ettiği zan iyileşir ve ölüyü mesh ettiği zaman Allah'ın izniyle hayatına kavuşurdu. Ebü Mansur el' Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli s- Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymi), V, 75.

³²⁶ Maide, 5.17.72.75. Tevbe, 9/31.

³²⁷ Al-i İmran, 3/45, Nisa, 4.157,171.

³²⁸ Emrullah Fatiş, *Kur'anda Hz. İsa*, s. 103.

³²⁹ Nisa, 4/171.

İmam Mâtürîdî, Allah (c.c)'in sözü, “إِنَّمَا الْمَسِيحُ عَيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ” Bu ifade “ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ” sözüne hitaptır. Diyor ve şöyle açıklık getiriyor: Aslında bu hitap insanların tamamını kapsar. Ancak insanların tamamı dinlerinde aşırı davranmadığına göre, bu hitap zahirinde Ehl-i Kitap için olsa da, Hıristiyanlar dışında diğer Ehl-i Kitapları kast etmemektedir. Çünkü mahrecinde genel ifade olup geneli kast etmez yahut özel bir ifade ile özeli de kast etmez, meğer genel bir lâfızla özel, özel bir lâfızla geneli kast etmiştir. Böyle olunca genel bir lafız geneli özel bir lafız özeli kast eder diyenlerin sözü batıldır.

Sonra Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın Meryem'in oğlu olduğunu ittifak ettikten sonra üç guruba ayrılmışlar, onlardan bir gurubu O bir ilahtır; diğer bir gurubu O ilahın oğludur üçüncüsü ise, O üç İlah'ın üçüncüsüdür, demişler.³³⁰ Yani Rab, Mesih ve Onun annesi. Allah (c.c) onları bu sözleriyle yalanladı ve İsa (a.s) Meryem'in oğlu ve Allah'ın resulü olduğunu haber verdi. İmam Mâtürîdî şöyle devam eder: Eğer Hz. İsa bir ilah olsaydı muhakkak Onun annesinin ilah olması zorunlu olurdu, çünkü Onun annesi Ondan önce vardı, önceden olan şahıs sonrasında olan şahıstan daha evvel hak kazanır. Dolayısıyla bir evlat kimin evladı olursa, O evlat sadece kendi cevherinden olur ve başka bir cevherden olamaz; eğer beşer cevherinden İlah edinecek caiz olsaydı Allah'ın buyurduğu gibi “Eğer biz, kendimize eğlence edinmek isteseydik, nezdimizden bir eğlence edinirdik.”³³¹ Allah kendi cevherinden Âdemi yaratacaktı.

İmam Mâtürîdî, ayetin devamını şöyle açıklar: Allah'ın bu sözünü “وَكَلِمَتُهُ الْقَائِمَا” وَاِلٰى مَرْيَمَ وَرُوْحٌ مِّنْهُ” bazıları “كَلِمَتُهُ” kelimesi ile ilgili Allah (c.c) Ona “ol” kelimesini söyledi O da oluverdi bundan maksat o kelimedir, ancak yaratılanların hepsi bu konuda İsa gibi değil, çünkü bütün yaratılanlar için “ol” kelimesi kullanılmamıştır. Bu yüzden Onlar İsa gibi değil, işte bu Hz. İsa'ya özgüdür, demişler.

Aslında Onu (İsa) Allah'ın kelimesi Meryem'e ulaştığı zaman isimlendirdi ve hangi kelime olduğunu biz bilemeyiz, fakat Allah (c.c) O'na, Meryem'e ulaştığı kelimeyle yarattı sonra o kelimeyle Onu isimlendirdi. Tıpkı Hz. Âdemi topraktan yarattı ve Onun nesebini kendine nispet etti, Havva'yı Hz. Âdemin kaburga kemiğinden yarattı ve Onun nesebini kendine nispet etti ve diğer mahlûkatı meniden yarattı neseplerini ona

³³⁰ İmam Mâtürîdî bu konuyla ilgili Kitabu't-Tevhid eserinde şöyle izah eder: Hıristiyanlar Mesih hakkında birkaç guruba ayrılmıştır. Bir gurup Onun için iki ruh kabul etmiştir; biri nâsufî ruh olup muhdestir ve insanların ruhuna benzer, değeri de lâhufî olup kadimdir ve Allah'tan bir cüzdür bedende vaki olmuştur. Onlar: “Baba, oğul ve Ruhul-Kudüs'ten başkası yoktur” demişlerdir, Diğer bir gurup cüzü değil Mesih'teki ruhu Allah kabul etmişlerdir. İmam Mâtürîdî, Hıristiyanların bu görüşlerini reddederek eleştirmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Kitabu't-Tevhid Tercümesi, çev, Bekir Topaloğlu, s. 266-272.

³³¹ Enbiya, 21/17.

nispet etti. İşte Hz. İsa'nın durumu da Onu Hz. Meryem'e ulaştığı kelime ile yarattığı zaman nesebini o kelimeye nispet etti, ancak Hz. Âdem ve diğer mahlûkatın yaratılış konusunda bir durumdan başka bir duruma (anne rahmindeki durumlar) değiştirildiğini zikretti ve Hz. İsa'nın yaratılış konusuyla ilgili bu değişmeyi zikir etmedi, muhtemelen bu özellik Hz. İsa'ya özgüdür.

İmam Mâtürîdî, Allah'ın bu sözü ile ilgili şu ihtimalleri sayar. “وَرُوحٌ مِّنْهُ” yani O'na hayat verdi ve O'na ruh yaptı. “وَرُوحٌ مِّنْهُ” Allah'ın peygamberlerinden bir peygamberdir. “وَرُوحٌ مِّنْهُ” Yani Onun emirlerinden bir emirdir, “O halde Allah'a ve elçilerine iman edin.” Ayetin bu kısmıyla ilgili İmam Mâtürîdî, şöyle açıklık getirir: şüphesiz Peygamberlerin hiç biri size (Hiristiyanlar) “Allah için üçüncüsüdür” diye davette bulunmamıştır. Bilakis tüm Peygamberler size “Allah'ın birliğine, şeriksiz (ortaksız) ve evlatsızdır, diye tebliğ etmişlerdir. “انْتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ” “*Vazgeçin, sizin için daha hayırlıdır.*” “Çünkü onlarda bulunmakta olan kudret sevgisi ve menfaatlerinin kayıp olması korkusu iman etmelerinden engel olurdu” Yani bu davranışınızdan vazgeçerseniz (iman ederseniz) sizin için hiçbir şey kayıp olmadan hem dünyada hem ahirette daimi olarak daha hayırlıdır. Vazgeçmezseniz (iman etmezseniz) belli bir zamana kadar sizin için iyi olur, sonra sizden her şey hızlı bir şekilde kayıp olup gider. “وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةَ” “(Allah) üçtür, demeyin. Yani Allah (c.c) yücedir, O üçtür demeyin.

Nitekim Allah şöyle buyuyor: “سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ” Allah (c.c) kendini, tenzih ederek evlat edinmekten büyük ve temiz olduğunu bildirir. Sonra bunu haber verir: “لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ” “*Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa O'nundur.*” Eğer Onun evladı olsaydı bu üç özelliklerinden biri söz konusu olurdu. Birincisi, ya Ona bir ihtiyaca maruz kaldığında dokunma ihtiyacı duyup kendisinden o ihtiyacı başkası tarafından giderilirdi. İkincisi, yalnızlık vahşeti için O, sosyallığe ihtiyaç duyardı. Üçüncüsü, düşmanın korkusu, galebesi ve o düşmanın helak ve yok etmesi için O yardım ihtiyacını hissedirdi. Eğer O'nun çocuğu olsaydı O çocuk Onun mülküne mirasçı edinirdi. Hal bu ki Allah (c.c) dokunma hacetinden, yalnızlık korkusundan ve mülkünün yok olma korkusundan yüce ve münezzehdir, O çocuk edinmekten yücedir, Hz. İsa (a.s) O'nun kuludur.³³²

Diğer bir ayeti kerimede Allah (c.c) Hiristiyanların Hz. İsa (a.s)'yı ilahlaştırmaları ile ilgili şöyle buyurmaktadır: “لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ”

³³² Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 531.

Peygamber olduğunu inkâr ettiler, diğer bir gurup ise, Ona (İsa) Rablik ve ilahlık vasfı verdiler. İmam Mâtürîdî, 'şüphesiz O (İsa) Meryem'in oğludur ve Meryem'in oğlunun bir ilah olma ihtimali yoktur' der.

İmam Mâtürîdî, ikinci olarak: ayetin bu bölümünde "فَمَا خَلَّكَ مِنْ قَبْلِهِ الرَّسُولُ" Hz. İsa'dan önce de Peygamberlerin delil ve mucizelerle geldiklerini, geçmiş toplumlardan hiç biri onların bir ilah olduklarını söylemediklerini İsa (a.s) kendi risaleti için deliller ve mucizelerle geldiği halde, siz nasıl onun bir ilah olduğunu söylerseniz? diye haber verdiğini söyler.

Allah'ın bu sözü: "وَأُمُّ صَبِيَّةٌ" İsa (a.s)'nın annesi, her türlü pislik ve kirlilikten temizlenmiş dosdoğru bir kadındır. "صَبِيَّةٌ" Nebilere benzetilmiş, böylece Cebrail (a.s) O'na geldiği zaman şöyle dedi: "Ben sana, nezih ve kabiliyetli bir erkek çocuk başla-
mak için rabbinin gönderdiği elçiden başkası değilim" dedi.³³⁸ O, Melekleri Nebiler ve Peygamberlerin tasdik ettikleri gibi tasdik etti. Diğer insanlara gelince, fakat melekleri Peygamberlerin onlara haber ettikleriyle tasdik ettiler. Meryem ise, Cebrail'in (a.s) O'na kendisi bir melek ve bir elçi olduğunun haberiyle tasdik etti. Dolayısıyla O'na dosdoğru olarak isimlendirildi. Başka bir görüşe göre Müminlerin tamamı dosdoğrudur. Allah'ın "Allaha ve peygamberlerine iman edenler, işte onlar, gerçekten doğru olanlardır."³³⁹ Buyurduğu gibi.

Allah'ın bu sözü, "كَلَّمَا يَكْلَانِ الطَّعَامَ" iki yönden Hıristiyanların iddialarına karşı olduğunu söyleyen İmam Mâtürîdî, şöyle sıralar: Birincisi, eğer o ikisine açlık galebe ettiğinde O ikisi açlık galebesini kendilerinden giderme ihtiyacı duyar. Açlık galebe edilen veya mecbur kalan kimsenin ilahlığın ve Rabliğin nasıl mümkün olur?

İkincisi: O ikisi yemeğe ihtiyaç duyduğu zaman yemekten gelen eziyetini kendilerinden yok etmek (raf'ı hacet) için yerlerin en pisi ve en kötüsüne gitmeleri gerekir, işte bu haceti gideren kimse asla bir ilah olamaz. Allah (c.c) bu tür şeyden yüce ve büyüktür.

"ثُمَّ انظُرْ أَمَى يُؤْفَكُونَ" (Ey peygamber) bak (Hıristiyanlar) nasıl yalan söylerler? Nasıl yalan söylerler? يُؤْفَكُونَ hakka karşı çıkmak ve haktan vazgeçmek gibi manaları kapsamaktadır.³⁴⁰

³³⁸ Meryem, 19/19.

³³⁹ Hadid, 57/19.

³⁴⁰ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymi), V, 58.

5- Hıristiyanlıkta Kitap Anlayışı

İmam Mâtürîdî'nin Hıristiyanların kitap anlayışıyla ilgili görüşüne geçmeden önce incilin ilk dönemden itibaren yazılışıyla ilgili bir takım bilgileri zikretmeyi uygun gördük.

Bilindiği üzere Hıristiyanların Mukaddes kitapları İncil'dir. Fakat bu kitabın yazılışıyla ilgili olarak ilk vahiy edilişinden günümüze kadar bir tartışma konusu olmaktadır. Kimilerine göre, Hz. İsa (a.s) kendi zamanında öğretilerini konu edinen yazılı herhangi bir belge düzenlememiş ve öğrencileri de O'nun sağlığında böyle bir şey meydana getirmemişlerdir.³⁴¹ Ancak Hz. İsa (a.s)'nın Yahudiler tarafından asmak veya öldürmek maksadıyla tutuklandığında, yanında bulunan İncil'i de ya ateşe atıp yaktilar veya parçaladılar. O zaman henüz İncil dünyaya yayılmamış ve Hıristiyanlıkta henüz yerleşmemişti. ³⁴²Kimilerine göre İncil yazarları inanç açısından sağlam ve güvenilir olmayıp sapmış ve günahkâr olan kimselerdir.³⁴³ Ayrıca Hz. İsa (a.s) Arami dilini kullanmıştır; İncil metinleri, yunanca yazılmıştır. Şimdiki metin aşağı yukarı, ikinci asrın ilk senelerinde bitirilmiştir. En eski el yazıları üçüncü asırdandır.³⁴⁴Böylece birbirleriyle çelişkili 40–50 İncil'den oluşan bir koleksiyon bulunmaktaydı.³⁴⁵Bunun için İncil'e baktığımız zaman onun tek bir eser olmayıp bir tek isim altında birçok risaleden meydana geldiğini görmekteyiz. Hatta Hıristiyanlığın ilk asırdan beri İncillerin çokluğu kiliseyi zor durumda bırakmıştır.³⁴⁶Bugün Hıristiyanların ellerinde bulunan yeni sözleşme adındaki (Ahd-i Cedîd) İncil; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna ile Resullerin İşleri, adlarını taşıyan beş kitaptan oluşmaktadır.³⁴⁷

Kur'an-ı Kerime baktığımız zaman Tevrat gibi İncil'in de kutsal bir kitap olduğunu belirtmektedir. Allah (c.c) Bu konu ile ilgili olarak bir ayette şöyle buyurmaktadır.

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَأَتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَتُورٌ
“O Peygamberlerin peşinden, kendinden önceki Tevrat'ı tasdik eden Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve ona, içinde

³⁴¹ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 217.

³⁴² Mevlana Hâlid-i Bağdâdî, *Herkesine Lazım Olan İman*, çev. Kemahlı Feyzullah, Hakikat Kitâbevi, İstanbul, 2011 s. 433.

³⁴³ Seyit Ali, Musevî, *kudam yek İslâm ya Meshîyyet*, s. 73.

³⁴⁴ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkanbar Yayınları, İstanbul, 1999, s. 160.

³⁴⁵ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 218.

³⁴⁶ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 220.

³⁴⁷ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 217.

*hidayet ve nur olan, kendinden önceki Tevrat'ı tasdik eden ve Allah'tan korkanlar için bir hidayet rehberi ve bir nasihat olan İncil'i verdik.*³⁴⁸

Bu ayet-i kerime açık bir şekilde İncilin Allah (c.c) tarafından Hz. İsa (a.s)'ya verildiğini ortaya koymuştur. Fakat günümüzdeki İncilin orijinalliği konusu ayrı bir tartışma konusudur. Çünkü Kur'an-ı Kerimin diğer ayetleri İncilin tahrife uğradığından ve Hıristiyanların din adamları tarafından değiştirilmesinden bahsetmektedir. Mesela bir ayet-i kerimede cenabı Allah şöyle buyuyor: “ ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَىٰ بْنِ مَرْيَمَ “ وَأَتَيْنَاهُ الْبُحَيْرَةَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ “*Sonra onların arkasından peygamberlerimizi art arda gönderdik. Nihayet arkalarından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik. O'na İncil'i verdik. O iki uyanların kalplerine şefkat ve merhamet koyduk. Kendileri de bizim farz kılmadığımız ruhbanlığı icat ederek onunla Allah'ın rızasına kavuşmak istediler. Fakat ona da hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, onlardan birçoğu doğru yoldan çıkmış kimselerdi.*³⁴⁹

İmam Mâtürîdî'nin bu ayet-i kerime çerçevesinde İncilin ruhbanlar tarafından nasıl tahrif edildiğine dair görüşünü aktarmaya çalışacağız.

İmam Mâtürîdî, bu ayetin “ وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا ” bu bölümüyle ilgili İncilin tahrif edildiğine dair dikkat çekerek şöyle der: Hz. İsa (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.v.) 'in arasındaki dönemde İsrailoğullarının başlarında krallar bulunmaktaydı. İşte onlar Tevrat ve incili değiştirdiler. Mümin İnsanlar Hz. İsa (a.s) 'ya, kitaplara (Tevrat ve İncil) inanmaya ve kitaplarda olanlara (emir ve yasaklar) amel etmeye devam ediyorlardı. Bunun üzerine krallar, insanların onlara uymamak, mezheplerine dönmek ve davetlerini ret etmeleri yüzünden onları öldürmeye gayret ederlerdi. Sonra krallar o kötü ve fasit uygulamalarını terk ettiler ve insanlar onların ruhbanlıklarından kurtuldular.³⁵⁰

İmam Mâtürîdî, ayetin “فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا” kısmıyla ilgili olarak ‘Ruhbanlar, Allah tarafından farz kılınmayan şeyleri uydurup farz olduğunu söylemelerine rağmen bu söylediklerini de hakkıyla uygulamadılar. Dolayısıyla pek çoğu yoldan çıktı. Bu konu, namaz, oruç ve benzeri gibi farz olan, şeyleri önemsemeden kendisinden ortaya

³⁴⁸Maide, 5/46.

³⁴⁹Hadid, 57/27.

³⁵⁰ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 56

çıkaran şeylere yakınlık ve meyil ederlerdi. Sonra onu da tam olarak yerine getirmezlerdi. Diye açıklar.³⁵¹

Kur'an-ı Kerimde Ehl-i kitabın kitaplarını tahrif ve değiştirmeleriyle ilgili birçok ayetler vardır. Biz de konu ile alakalı Yahudilik bahsinde, İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini yazmaya çalıştık, bu bahiste tekrar yer vermeye gerek duymadık.

6- Hıristiyanlıkta Melek Anlayışı

Hıristiyanlar Peygamber konusunda olduğu gibi melek konusunda da çok ileriye giderek meleği ilahlaştırmışlardır. Geçen sayfalarda da bahsettiğimiz gibi, Hıristiyanlık teslis inancının üçüncü unsuru Ruhü'l-Kudüs'tür. Hıristiyanlar, Ruhü'l-Kudüs'ün baba ve oğulla aynı cevherde ve aynı seviyede olduğunu söyleyerek Cebrail'in ilah olduğunu kabul etmişlerdir.³⁵²

Pavlus'un Mektuplarına de baktığımız zaman Ruhü'l-Kudüs'ü Rable aynı konuma getirerek şöyle der: "...size bildiririm ki hiç kimse Allah'ın Ruhü ile söyleyerek: İsa lanettidir demez ve hiç kimse Ruhü'l-Kudüs'le değilse: İsa Rabdir diyemez. Ve mevhibelerin çeşitleri var fakat aynı ruhtur. Ve hizmetlerin çeşitleri var ve aynı rabdir. Ve işlerin çeşitleri var, fakat hepsinde her şeyi işleyen aynı Allah tır."³⁵³

Kur'an-ı Kerim bu meseleyi yani teslis inancını "ولا تقولوا ثلاثة" cümlesiyle açık bir şekilde ret ederek şirk olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim Ruhü'l-Kudüs (Hz. Cebrail) hakkında Hz. İsa (a.s)'yı Onunla desteklediğini bildirir.³⁵⁴Buna göre İmam Mâtürîdî, Kitabu't-Tevhid adlı eserinde Hıristiyanların teslis inançlarının soru cevap şeklinde uzun bir diyalogla batıl olduğunu söylemektedir.³⁵⁵

7- Hıristiyanlıkta Cennet Cehennem Anlayışı

Tıpkı yukarıda da zikrettiğimiz gibi, Hıristiyanlar da tıpkı Yahudiler gibi, cennet konusunda ancak kendileri cennete girebileceklerini söylemektedirler.³⁵⁶Bu konu ile ilgili ayeti kerime ışığında İmam Mâtürîdî'nin görüşünü Yahudilerin bahsinde yazmaya çalıştık tekrar yazılmasına gerek duymadık. Cehennem konusuna gelince Hıristiyanlar, Yahudilerin çizgilerinden ayrılarak farklı bir yol izlemektedirler. Hıristiyanların

³⁵¹ Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehlî's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 56.

³⁵² Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 213.

³⁵³ Korintoslular, 1./12. 3-6.

³⁵⁴ Bakara,2/87.

³⁵⁵ Bkz. Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, çev, Bekir Topaloğlu, s. 266-272

³⁵⁶ Bakara,2/111.

mukaddes kitaplarında günah işleyen her insanın organları cehenneme atılacağını³⁵⁷ insanın hem canına hem bedenine cehennemde uzun süre azap edileceğine dair bilgiler bulunmaktadır.³⁵⁸

Kur'an-ı Kerim de Yahudi ve Hıristiyanların da günahlarından dolayı azap edileceklerini bildirmektedir.³⁵⁹

8- Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'ı Öven Ayetler

Kur'an-ı Kerim Ehl-i Kitapların dinlerinde serkeşlik eden kimseler olarak tanıtmışsa da, onların hepsinin aynı olmadığını ve aralarında bir ayırım yapıp, Ehl-i Kitapların bazılarını öven ayetler de vardır. İşte bu ayetleri ele alarak imam Mâtürîdî'nin görüşleri çerçevesinde değerlendirmeye gayret edeceğiz.

Allah (c.c) şu ayette şöyle buyurmaktadır: “ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلْنَا لَهُمْ أُجْرَهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنْ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ” *Kitap ehlinden, Allaha boyun eğerek, Allaha, size indirilene ve kendilerine indirilene iman edenler vardır. Allah'ın ayetlerini az bir değere değışmezler. İşte onların, rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz ki Allah, hesabı süratli olanıdır.*³⁶⁰

İmam Mâtürîdî, “ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ ” size indirilen yani Kur'an ve kendilerine indirilen yani Tevrat olduğunu söyledikten sonra ayetin kimin hakkında indiği konusunda ihtilaf olduğunu şöyle açıklar: Bazı âlimler Abdullah b. Selam ve arkadaşları hakkında indiğini savunurlar. Çünkü onlar Allah'ın tek ve ortaksız olduğunu Hz. Muhammed (s.a.v.)'i bir Peygamber ve ona indirilen Kur'an'ın da Allah'ın kitabı olduğunu ikrar ederler. Diğer bazıları ise, Necâşi hakkında nazil olduğunu söylerler. Zira Cabir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) Necâşi için cenaze namazı kıldığı zaman, bir takım münafıklar şöyle dediler: Habeşistan da ölen bir Habeşi için cenaze namazı mı kılınacak, Bunun üzerine “ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ ” ayeti indi.³⁶¹

Anlaşılan şu ki Kur'an-i Kerim, Ehl-i Kitap kimselerinin kendi kitapları dışında Kur'an-i Kerime ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e inanan kimseleri ayırt ettiğini bildirmiştir. Bunun yanı sıra Peygamber (s.a.v) ise bu konuda şöyle buyurmaktadır: Üç gurup

³⁵⁷ Bkz. Matta, 5/22, 29, 30.

³⁵⁸ Bkz. Matta, 10/28.

³⁵⁹ Bkz. Maide, 5/18.

³⁶⁰ Al-i İmran, 3/199.

³⁶¹ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 348.

insanın ecri sevabı iki kat olarak verilir... Bunlardan birisi kitap ehlinde olan birisi eğer kendi Peygamberine inanır ve bununla birlikte bana da inanırsa onun sevabı iki kat olarak verilecektir.³⁶²

Diğer bir ayet-i kerimde Cenabı hak şöyle buyurmaktadır: “الَّذِينَ آمَنُوا بِالْكِتَابِ يَلْتَوْنَهُ” Yani “Kendilerine verdiğimiz kitabı hakkıyla okuyanlar, işte onlar, ona iman ederler; Kim de onu inkâr ederse, hüsranda olanlar işte onlardır.”³⁶³

İmam Mâtürîdî, ayete geçen kitap kelimesini iki şekilde açıklar. Birincisi, kitaptan maksat Tevrat ve İncil’dir. Ehl-i Kitap kast edilmiştir. İkincisi ise, kitaptan maksat Kur’an-ı kerimdir. Tevrat ve İncil’in hükmüne uygun yaşayan kimse, veya onu hakkıyla tilavet eden kimse, sanki Ona iman etmiş gibi olur. Hakkıyla amel eden, Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkındaki hiçbir şeyi gizlemeyen Tevrat ve İncili tahrif etmeyen kimse olarak nitelendirmiştir, İmam Mâtürîdî. “أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ” Yani onlardan Müslüman olan kimseler ki hakkıyla tek olan Allah’a itaat eden ve Kur’an-ı Kerim hükümlerine uygun yaşayanlar işte o kimseler “يَلْتَوْنَهُ حَقَّ تَلْوَاهِهِ” Peygamber (s.a.v.)’in ashabıdır.³⁶⁴

Kur’an-ı Kerim’in diğer bir ayeti kerimesinde Ehl-i kitap hakkında daha açık bir şekilde hepsinin bir olmadığını bildirmektedir. “لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ” Yani “Onların hepsi bir değildir. Ehl-i Kitaptan bir cemaat vardır ki, dosdoğrudurlar. Gece vakitlerinde Allah’ın âyetlerini okurlar ve secdeye varırlar.”³⁶⁵

İmam Mâtürîdî bu ayetle ilgili görüşünü şöyle yazar: “لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ” Onların (Ehl-i kitap) iman edenlerle iman etmeyenler arasında eşitlik söz konusu değildir. Çünkü onlardan iman etmiş olan kimseler artık sağlam bir toplumdur. Başka bir deyişle adaletli bir toplumdur. Yani “أُمَّةٌ قَائِمَةٌ” sağlam bir toplum Allah’ın sınırları, farzları, taatları ve kitabı üzerine yaşar, kitabı tahrif etmez. Başka bir görüşle “أُمَّةٌ قَائِمَةٌ” doğru yolu bulan hidayete eren işte onlardan (ehl-i kitap) iman etmiş kimselerdir. Fakat ayetin bu bölümüne gelince, “يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آتَاءَ اللَّيْلِ وَاللَّيْلِ قَائِمَةٌ” İmam Mâtürîdî, İbn. Mesûd’dan rivayet ederek şöyle der: “Gece vakitlerinde Allah’ın âyetlerini okurlar.” Ve gündüz vakitlerinde Kur’an okur “ve secdeye varırlar” Bu özellik Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ümmetine mahsustur; geçmiş ümmetlerde bu özellik yoktu. Ayrıca Hafsa’nın sözünü de şöyle zikreder: Bundan maksat Ehl-i kitap değildir.

³⁶² Ebû Abdullah Muhammed bn. Yezid el-Kazîni, *Sünen-i İbn. Mâce*, y.y.y. İstanbul, 1981.bab, 45.

³⁶³ Bakara, 2/121.

³⁶⁴ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te’vilâti Ehl-i’s-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 88.

³⁶⁵ Al-i İmran, 3/113.

Çünkü onlar sağlam bir ümmetle eşit değiller.³⁶⁶ Allah'ın şu sözü gibi: “Hiç, iman eden kimse, fâsık gibi olur mu? Elbette eşit olamazlar.” “İman edip salih ameller işleyenler için, yaptıklarına karşılık konak olarak Me'va cennetleri vardır.” “Fâsık olanların barınakları ise ateştir.”³⁶⁷

Şunu da belirtmek lazım ki, Kur'an-ı Kerim ne zaman kitap ehline iltifatta bulunmuşsa mutlaka Hz. Muhammed'e iman edip Müslüman olan belli kişiler veya belli bir guruptur. Zira rivayet edildiğine göre Habeşistan'dan Cafer bn. Ebi Talib ile birlikte Medine'ye gelen ehl-i kitaba mensup bir gurup Hıristiyan'ı Hz. Peygamber (s.a.v.) İslâma davet etmiş onlar da kabul ederek Müslüman olmuşlardı. Daha sonra Kur'an-ı Kerimi dinleyen bu insanların gözlerinden yaşlar akmıştı.³⁶⁸

İşte Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği övdüğü kimseler, yukarıda bahsettiğimiz Abdullah bn. Selam ve yukarıdaki guruplar gibi kimselerdir. Yoksa Ehl-i Kitabın büyük çoğunluğu kâfir, oyuncu inkârcı, hileci, fitneci, yalancı ve iftiracı olan kimselerden söz etmemektedir. Bununla beraber, Hz. Peygamber Kur'an-ı Kerim ile gönderildiği zaman ehl-i kitap denilen gurubun içinde inatçılık yapmayıp sağduyusu ile hareket eden bir gurup insan daha önce inandıkları gibi en son gönderilen Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim'e inanmışlardır. Ancak Ehl-i kitabın büyük çoğunluğu Kur'an-ı incelemeğe dahi tenezzül etmemişler ve hatta Onun varlığından bile rahatsız olmuşlardır.³⁶⁹

³⁶⁶ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sümmeti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymî), V, 301.

³⁶⁷ Secde, 32/18–20.

³⁶⁸ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s, 241.

³⁶⁹ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s, 241–242.

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE KİTAP EHL-İ OLMAYAN DİNLER

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM MÂTÜRİDÎ'YE GÖRE KİTAP EHL-İ OLMAYAN DİNLER

SÂBİİLİK

Kur'an-ı Kerime baktığımız zaman Sâbiiliği müstakil bir din olarak nitelendirmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim bu dinle ilgili ayrıntılı bilgi vermemekle birlikte üç ayette bahsetmektedir. Bu ayetleri incelemeden önce ana hatları ile bu dinle alakalı bazı bilgiler vermeye gerek duyduk.

Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği belli dinlerinden bir tanesi de Sâbiilik'tir. Ancak bu din mensuplarının kitap ehli olup olmadığı konusunda, ulema arasında bir tartışma konusu olmuştur. Bazı araştırmacılar, Abdullah b. Abbas'ın görüşüne dayanarak Sâbiiliğin Hıristiyanların bir mezhebi veya Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında bir grup olduğunu söylerken, onların kestiklerinin yenmediğini ve kadınlarıyla evlenilmediğini söylerler.³⁷⁰

Bazıları ise, ilahi kaynaklı dinlerden birisi olarak telakki ederken, bu gün Irak'ta inanç ve yaşantı tarzı olarak diğer insanlardan farklı olduklarını söylerler.³⁷¹Başka bir görüşe göre, Sâbiilik, Irak Sâbiileri ve Harran Sâbiileri olmak üzere iki guruba ayırmak suretiyle birbirinden farklı olduklarını ileri sürmüşüştür.³⁷²

Böylece İmam Ebû Hanife ve Ahmed b. Hanbel Sâbiileri Ehl-ı Kitaptan sayarken, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed gibi bazı fakihler bunları Ehl-ı Kitaptan saymazlar. Ancak bu iki âlimin Ehl-ı Kitaptan saymadığı Sâbiiler Harranlı yıldızlara tapan putperestler olup Ebû Hanife ve Ahmed b. Hanbel'in Ehl-ı Kitap kabul ettiği Sâbiiler ise, ilk dönem İslam kaynaklarında Yahudilik ve Hıristiyanlığın bir mezhebi kabul edilen gerçek Sâbiiliğe mensup olanlardır.³⁷³

İmam Mâtürîdî de Sâbiilik hakkında ihtilaf olduğunu söyleyerek şu bilgileri vermektedir: 1) Sâbiilik, Meleklerle tapan ve Zebur okuyan bir kavimdir.2) Yıldızlara tapan bir kavimdir. 3) Mecusilik ve Hıristiyanlık arasında bir kavimdir. 4) Zındık mezheplerinden bir mezhep kitabı olmayan bir kavimdir.³⁷⁴

Fakat İbn. Kesir, Sâbiilik ile ilgili şunları da eklemektedir: Sâbiiler, bütün Peygamberlere inanırlar, her senede otuz gün oruç tutarlar ve Yemen'e doğru

³⁷⁰ Mustafa Sinanoğlu, "Kelamcıların Ehl-i Kitaba Yaklaşımları" Tartışmalı Toplantı, s. 333

³⁷¹ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 47.

³⁷² Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s.159.

³⁷³ Mustafa Sinanoğlu, "Kelamcıların Ehl-i Kitaba Yaklaşımları" Tartışmalı Toplantı, s. 334.

³⁷⁴ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i's-Sünneti*, (thk. Fatma Yusuf el-Haymi), V, 59.

yönlenerek günde beş vakit namaz kılarlar. Ayrıca Allah'ı tek olarak tanırlar Ona ortak koşmazlar ve Onun emirlerine itaat ederler. Onu inkâr etmezler. Böylece Sâbilik, dinlerden bir dindir. Musul Yarmadasındadırlar, لا اله الا الله sözüni söylerler, لا اله الا الله sözü dışında onlar için başka bir amel, kitap, Peygamber yoktur ve Peygamberlere de inanmıyorlar.³⁷⁵ Her şeye rağmen Sâbîler, doğru bir inanca sahip olmayan bir topluluktur.³⁷⁶ Bununla birlikte bazı araştırmacılar, Sâbîlerin, Ashab-ı Ruhânîyât (Ruhlara tapanlar), Heykellere tapanlar, Şahıslara tapanlar ve Hulûliye olmak üzere tevhit çizgisinden ayrılan ve dalalete uğrayan dört farklı fırkalarından söz ederler.³⁷⁷

1- Sâbîliğin Tarihçesi

Bazı araştırmacılar Sâbîliğin kutsal kitabına dayanarak, Sâbîlik dini çok eskilere dayandığını, hatta Hz. Âdemle beraber var olduğunu ifade ederler. Zira Sâbîliğin kutsal kitabına göre Âdemin yaratılmasından sonra yüce ışık kralı ışık elçilerinden Manda Hira aracılığı ile Âdem ve eşi Havva'ya dünyadaki kötü güçlerin etkisinden korunmaları ve ışık âlemine giden yolu bulmaları için, bir takım dualar öğrettiğinden bahsetmektedir.³⁷⁸

Diğer bir görüşe göre Sâbîliğin tarihçesi, günümüzden yaklaşık iki binyıl önce başlar. Sâbîlik, milattan önce son iki yüzyıl içinde Filistin-Ürdün bölgesinde mevcut olan heterodoks Yahudi akımları arasında ortaya çıkmıştır.³⁷⁹ Böylece Sâbîlerin varlıklarının Hz. İbrahim döneminde görüldüğünü söyleyen araştırmacılar; ilk önceleri kendi şeriatları üzerine yaşarken daha sonraları saptıklarını ve yüce Allah ile kendi aralarına aracı İlahlar olarak güneş, ay ve diğer gezegenleri, onların suretleri saydıkları putlara tapmak suretiyle şirke ve putperestliğe daldıklarını söylemişlerdir.³⁸⁰

2- İsim Olarak Sâbîlik

Sâbîliğin ismiyle ilgili ulema arasında farklı görüşler vardır. Kimilerine göre Ârâmîce bir kelime olup tsebba fiilinden türetilmiş “kendini (suya) daldırdı” anlamına gelir.³⁸¹

³⁷⁵ İsmail bn. Ömer, bn. Kesir *Tefsir-i İbn Kesir*, III, 162.

³⁷⁶ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 99.

³⁷⁷ Geniş bilgi için, Bkz. Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 58-59.

³⁷⁸ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 155.

³⁷⁹ Şimşek Gündüz, “Sâbîlik” Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 342.

³⁸⁰ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 50.

³⁸¹ Muhammed Esed, *Kur'an Masajı, İşaret*, çev. Cahit Koytak Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002. s. 19.

Diğer kimilerine göre ise, Arapça bir kelime olup ا ص ب (s-b-e) din değiştirmek,³⁸² doğdu ve belirdi demektir. Mesela: (صبا النجوم) “Sabee en-Nücüm” dendiği zaman yıldız doğdu, Parladı anlamı kast edilmiştir.³⁸³ Yahut sabv (meyletme, çocukluğa dönme) kökünden geldiğini ileri sürenler vardır.³⁸⁴

Sâbîiler arasında kullanılan veya Sâbîiler’in kendilerine verilen isim, Mandaya ve Nasuraye’dir. Bu terimler Sâbîiler’ce kutsal metin ve ibadet dili olarak kullanılan manda (bilgi, hikmet) kelimesinden türetilmiştir.³⁸⁵

3- Sâbîiliğin Kitap Anlayışı

Kur’an-ı Kerimde Sâbîilerin kutsal kitaplarıyla alakalı herhangi bir bilgi olmamakla birlikte, diğer kaynaklar onların kutsal kitaplarından şöyle bahsederler: “Sâbîilerin kutsal kitapları yazılı metinler ve sır metinleri şeklinde iki grupta toplanabilir. Yazılı metinler de temel kutsal kitaplar, esoterik (batınî) özelliğe sahip metinler, divan, şerh ve tefsirler, astrolojik metinler, büyü ve sihir yazıları diye ayrılabilir.”³⁸⁶ Sâbîilerin bu kutsal kitaplarının temel isimi Ginza Rabba (büyük kitap) olarak isimlendirilirken, diğer önemli ve farklı Draşia d’ Yahya (Yahya’nın öğretileri) Draşia d’ Malka (Kralların öğretileri) Qolasta (koleksiyon) gibi isimlerle farklı kutsal kitapları da vardır.³⁸⁷

4- Sâbîiliğin İnanç Esasları

Kur’an-ı Kerimde Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi Sâbîiliğin inanç anlayışıyla ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz gibi sadece üç ayette isim olarak geçmektedir. Biz de diğer kaynaklardan istifade ederek Sâbîiliğin inanç esaslarını incelemeye çalışacağız.

Sâbîilerin inanç esasları arasında Hayat inancı başta gelmektedir. Çünkü Onlara göre Hayat, bütün varlıklardan kutsal, sudan, ışıktan ve nurdan önce var olan ve her şeyi yaratandır.³⁸⁸ Aynı zamanda “*kudretli Ruh*” ve “*yüceliğin efendisi*” gibi isimler de verilen Malka d Nhura’yı (ışıklar kralı) olarak bilirler. Onlara göre bunun etrafında sayısız nurani varlık yer alır. Bu âlem yokluk, eksiklik, fanilik ve yanlışlık gibi olumsuz

³⁸² M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, V, 99

³⁸³ Fatih Kesler, *Kur’anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 52.

³⁸⁴ Şinasi Gündüz, “Sâbîilik” Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 341.

³⁸⁵ Şinasi Gündüz, “Sâbîilik” Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 341.

³⁸⁶ Şinasi Gündüz, “Sâbîilik” Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 342.

³⁸⁷ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 157.

³⁸⁸ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 157.

şifatlardan uzaktır. Yine karanlık âlemi de ışık âlemine benzer bir yapılanmaya sahiptir; ancak ışık âleminin aksine yokluk, eksiklik ve düzensizliği sembolize eden kaos veya "kara su" dan oluşmuştur. Karanlık âleminin başında "ur" veya "büyük canavar" diye de isimlendirilen Malka d Hşuka (karanlıklar kralı) bulunur. Malka d Hşuka karanlık âlemindeki sayısız kötü varlığın yaratıcısı ve yayıcısıdır. Sâbiî İlahiyatına göre Malka d Hşuka da Malka d Nhura gibi ezeli ve ebedidir.³⁸⁹

Ruhlara Tapan Sâbiîler tıpkı müşrik Araplar gibi Allah (c.c) ile aralarına bazı araçlar koyarlar ki, bu davranışlarıyla onların durumlarıyla müşriklerin durumları arasında bir fark yoktur.³⁹⁰Sâbiîlerin diğer bir inanç esasları İlahi elçidir.³⁹¹Onlara göre yüce Tanrı insanı (Âdem) kötü varlıkların eline bırakmamış, ruhun bedene konuluş anından itibaren onu eğitmesi için Manda d Hayye'yi ve onun korumaları için üç İlahi muhafızı olarak (Hibil, Şitil ve Anuş) yeryüzüne indirmiştir.³⁹²

Son olarak Sâbiîlerin inanç esasları, Peygamberlik inancıdır. Sâbiîler Hz. Yahya'nın kendi Peygamberleri olduğunu iddia etmektedirler. Ancak yukarıda zikrettiğimiz gibi, Sâbiîlerin gerçekte Peygamberlik inancına sahip olup olmadıkları tartışma konusu olmuştur.³⁹³

5- Sâbiîliğin İbadet Esasları

Sâbiîliğin tıpkı diğer konularının olduğu gibi, ibadeti konusunun hakkında da Kur'an-ı Kerimde yer almamaktadır. Sâbiîliğin ibadet esaslarını yazarken yine diğer kaynaklara başvuracağız.

Sâbiîliğin ibadet esaslarının en önemlisi "Su ile temizleme,"³⁹⁴ boy abdestine benzer şekilde vaftiz³⁹⁵veya abdest almaktır. Onlara göre bu temizlik üç türlü olmak üzere: Birincisi Masbuta: (tam abdest) haftada en az bir defa Pazar günü, Masbuta Rahip gözetiminde ve Masbuta bayramlarda, evlilik merasimlerinde, doğum, ölüye dokunduktan sonra, seyahatten döndükten sonra yapılması gereken temizliktir.³⁹⁶İkincisi Rişama: İslam'daki abdeste benzer.³⁹⁷Üçüncüsü ise Tamaşa: Gusül abdestine benzer. Nehre üç defa dalıp, çıkmadan ibarettir.³⁹⁸

³⁸⁹Şinasi Gündüz, "Sâbiîlik" Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 342.

³⁹⁰Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hristiyanlar*, s. 58.

³⁹¹Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 157.

³⁹²Şinasi Gündüz, "Sâbiîlik" Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 342.

³⁹³Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 157.

³⁹⁴Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 157.

³⁹⁵Şinasi Gündüz, "Sâbiîlik" Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 342.

³⁹⁶Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 157-158.

Sâbilîğin ibadet esaslarından biri ise, namazdır. Bazı araştırmacılar, Sâbiîlerin her gün üç vakit namaz kıldıklarını,³⁹⁹ ancak Müslümanların namazlarına benzemediğini onların namazları hafif bir sesle okunduğunu söylerler.⁴⁰⁰ Öte yandan araştırmacıardan biri Ziyad bn. Ebîh'ten rivayet ederek, Sâbiîlerin tüm Peygamberlere inandıklarını ve günde beş vakit namaz kıldıklarını söyler.⁴⁰¹ Ayrıca Sâbiîler'in kendilerine has oruç, dualar, vaftiz ve yine kendine has işlevleri olan mabetleri olduğunu da söylenir.⁴⁰² Sâbilîğin diğer ibadet şekilleri de, çeşitli sebeplerle düzenlenen âyin yemeği törenleri,⁴⁰³ horoz kurban etmeleri, kurbanlarını yemeyip yakmalarıdır.⁴⁰⁴ Ayrıca Sâbiîlerin bayramlarının en önemlisi bir çeşit bahar bayramı olarak kutlanan beş günlük panja'dır. Pervania denilen bu bayram Sâbiî ay takviminin son ayı ile yeni yılın başlangıcı arasına kutlanır.⁴⁰⁵ Böylece haram olarak sarhoşluk veren alkollü maddelerin içilmesini ve büyük günah olarak ise, heykel ve suretlere tapınmayı kabul ederler.⁴⁰⁶

6- Kur'an-ı Kerim'de Sâbilîlik

Kur'an-ı Kerimde Sâbiîler ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmemekle birlikte üç ayette geçmektedir. İşte bu ayetler şunlardır: “ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَانُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ ” *Yani “Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîler'den, Allah'a, âhiret gününe iman edenler ve salih amel işleyenlerin, rableri katında mükâfatları vardır. Onlar için bir korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de.”*⁴⁰⁷

“ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَانُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا قَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا ” *Yani “Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlardan kim Allah'a ve âhiret gününe iman eder ve salih amel işlerse, onlar için bir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.”*⁴⁰⁸

“ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَانُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَتْنَرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ ” *Yani “Allah, iman edenlerin, Yahudilerin, Sabiîlerin,*

³⁹⁷ Şinasi Gündüz, “Sâbilîlik” Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 342.

³⁹⁸ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 158.

³⁹⁹ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 61.

⁴⁰⁰ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 62.

⁴⁰¹ Şinasi Gündüz, “Sâbilîlik” Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 342.

⁴⁰² İbrahim Sarçam, *Hz. Muhammed ve evrensel Mesajı*, D.İ.B.Y. Ankara, 2007, s. 50.

⁴⁰³ Şinasi Gündüz, “Sâbilîlik” Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 342.

⁴⁰⁴ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, s. 61.

⁴⁰⁵ Şinasi Gündüz, “Sâbilîlik” Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 342.

⁴⁰⁶ İbrahim Sarçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 50.

⁴⁰⁷ Bakara, 2/62.

⁴⁰⁸ Maide, 5/69.

Hristiyanların, Mecusilerin ve kendisine şirk koşanların aralarında kıyamet günü hüküm verecektir. Şüphesiz ki Allah, her şeye şahittir."⁴⁰⁹

Kur'an-ı Kerimde geçen Sâbiiler'le kimlerin kast edildiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bazı müfessirler bununla Hz. Yahya'nın takipçileri, bugün hala Irak'ta yaşayan ve Mendeliler'in diye tanınan bir topluluğu kast ettiğini söylerler.⁴¹⁰Çünkü Mendeliler de tıpkı Yahudi ve Hristiyanlar gibi, Yüce Allah hakkında yanlış düşünceleri vardır.⁴¹¹Ancak bazı araştırmacılar bununla Güney Arabistan'daki Sebeli Hristiyanları kast ettiğini savunmuşlardır.⁴¹²Hâlbuki Kur'an-ı Kerim Sâbiileri, Yahudilik ve Hristiyanlıktan ayrı bir din olarak nitelendirmiştir. Buna göre, Sâbiilik ve bu dine mensup olan insanlar, Kur'an-ı Kerim nazil olduğu sıralarda dünyada mevcuttur. Çünkü Kur'an-ı Kerim hayatta olanları davet eder.⁴¹³

Sâbiilik ile ilgili buraya kadar verdiğimiz bilgiler çok kısa olmakla beraber, bu konuyu kapatarak Kur'an-ı Kerim bir din olarak bahsettiği Mecusilik bahsine geçip yazmak istiyoruz.

---

⁴⁰⁹ Hac, 23/17.

⁴¹⁰Muhammed Esed, *Kur'an Masajı, İşaret*, çev. Cahit Koytak Ahmet Ertürk, s.19.

⁴¹¹ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hristiyanlar*, s. 63.

⁴¹²Şinasi Gündüz, "Sâbiilik" Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXV, s. 342.

⁴¹³ Fatih Kesler, *Kur'anda Yahudiler ve Hristiyanlar*, s. 63.

MECÛSİLİK

Kur'an-ı kerimde isimleri geçen dinlerin arasında veya bir din olarak bahsedilen din Mecûsilik'tir. Kur'an-ı kerimde Mecûsilik de tıpkı Sâbilik gibi, ayrıntılı bilgi verilmeksizin sadece isim olarak bir ayette geçmektedir.⁴¹⁴ Erken dönem İslam âlimlerin ekseriyeti bu dini Ehl-i Kitap olmadığını savunmuşlardır. Ancak bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) "Mecûsilere Ehl-i Kitap muamelesi yapınız" buyurmuştur. Öte yandan Onun Mecûsiler'in kestiklerinin yenilmesini ve kadınlarıyla evlenmeyi yasakladığı da rivayet edilmektedir.⁴¹⁵ İmam Mâtürîdî ise, Mecûsileri aşağıdaki ayeti kerimeye " يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ أَوْثِرُوا النَّبِيَّ آمِلُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِئِنَّ وَجُوهًا فَتَرَدُّهَا عَلَىٰ" kerimeye " يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ أَوْثِرُوا النَّبِيَّ آمِلُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِئِنَّ وَجُوهًا فَتَرَدُّهَا عَلَىٰ" *Ey kendilerine Kitap verilmiş olanlar! Birtakım yüzleri silip onları arkalarına çevirmeden yahut cumartesi halkını lanetlediğimiz gibi lanetlemeden yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimize iman edin. Allah'ın buyruğu mutlaka yerine getirilir.*"⁴¹⁶ dayanarak Ehl-i Kitaptan saymamıştır. İmam Mâtürîdî'ye göre, Mecûsilere Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Kur'an-ı Kerim indirilene kadar her hangi bir kitap verilmemiştir. Yahut onların elinde her hangi bir İlahi kitap bulunmamıştır.⁴¹⁷

Mecûsilik ile ilgili İmam Mâtürîdî'nin diğer görüşlerine geçmeden önce diğer kaynaklardan istifade ederek bu din hakkında kısaca bilgi vermeye uygun gördük.

1- Mecûsiliğin Tarihçesi

Bazı müfessirler Mecûsileri, Güneş, ay ve ateşe tapan, Nur (ışık) Zulmet (karanlık) şeklinde hayır ve şer için birer İlah bulunduğunu söyleyenler diye tanıtmaktadırlar.⁴¹⁸ Ancak bazı araştırmacılar ise, onları Zerdüş'tün tebliğ ettiği, monoteist bir teoloji içeren inanç ve düşüncelerin eski İran inanç ve gelenekleriyle mezcedilmesinden oluşan bir din olarak tarif etmektedirler.⁴¹⁹ Yahut bu din önce Zerdüştlük daha sonra Mecûsilik ismini almaktadır.⁴²⁰ Buna göre Mecûsiliğin tarihine baktığımız zaman, kuruluş ve ortaya çıkış itibariyle çok eskilere dayanmaktadır. Zira bazı araştırmacılar bu dinin kurucusu olarak Zerdüş'tü Batı'da Zoroaster (Farsça da

⁴¹⁴ Hac, 23/17.

⁴¹⁵ Mustafa Sinanoğlu, "Kelamcıların Ehl-i Kitaba Yaklaşımları" Tartışmalı Toplantı, s. 334.

⁴¹⁶ Nisa, 4/47.

⁴¹⁷ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymi), V, s. 431.

⁴¹⁸ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Mümin*, çev. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Eryar soy, H. İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız, Bilim Yayınevi, İstanbul 2005.XV, 158.

⁴¹⁹ Şinasi Gündüz, "Mecûsilik" Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 279.

⁴²⁰ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 135.

güzel develere sahip olan) olarak tanıttıktan sonra, şöyle yazarlar: “Zerdüş'tün yaşadığı zaman konusunda iki farklı varsayım üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilkinde göre Zerdüş't Milattan önce 1600–1400 yılları arası yaşamış olmalıdır. Bu görüşün temel dayanağı, ona atfedilen Gahalar'daki ifadelerle Hinduizm'in kutsal kitaplarından olan Vedalar arasındaki benzerliklerdir. Daha çok itibar edilen ikinci görüş ise Zerdüş'tün Milattan önce VII-VI. Yüz yıllarda yaşamış olduğu yönündedir. Bunun en önemli desteği Zerdüş'tün hayatına ilişkin yaygın İran geleneğidir. Buna göre Zerdüş't. Büyük İskender'in İran seferinden (m.ö.330)258 yıl önce yaşamıştır. Şu halde Zerdüş't milattan önce 588 yıllarında hayatta olmalıdır. Bu tarih ise milattan önce VI. Yüzyıldaki Ahameniler dönemine tekabül etmektedir.”⁴²¹

Zerdüş't kendini bir Peygamber olarak görmüştür. Bunun için de mesajına karşı gelenlerle mücadele etmiştir. Zerdüş'tün de etrafında ilk toplananları, yakınları ve fakirlerin oluşturduğu söylenir.⁴²² Ancak misyon faaliyetlerinin ilk zamanlarında Zerdüş'tün fazla başarılı olmadığı, ilk on yıl içerisinde sadece bir kişinin (kuzeni) kendisine inandığı da kaydedilir.⁴²³

2- İsim Olarak Mecüsîlik

Mecüsîliğin ismi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Mecûs teriminin eski farsça kökenli olduğunu, erken dönemlerden itibaren Müslümanlar tarafından bilinen bir kelime diye nitelendirenler, bununla beraber,⁴²⁴ Arapça bir kelime olduğunu söyleyenler geleneksel din anlayışını bırakıp başka bir inanç edinmiş olanlara bu ismin verildiğini de söylemektedirler.⁴²⁵ Ayrıca Mecûs kelimesinin Keldânî veya Med kökenli olduğunu ise ileri sürenler olmuştur.⁴²⁶

3- Mecüsîliğin Kitap Anlayışı

Mecüsîliğin kutsal kitabı iki gurupta toplanmıştır. İlk grup, Avesta ile pehlevice (Pehlevi eski dönemlerde İranda konuşulan farsça lehçesidir) bazı dökümlerden oluşan yazılı literatürdür. İkinci grup ise, Ahameniler ve Sâsânîler dönemine ait yazıtlardan

⁴²¹ Şinasi Gündüz, “Mecüsîlik” Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 279.

⁴²² Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 132.

⁴²³ Şinasi Gündüz, “Mecüsîlik” Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 279.

⁴²⁴ Şinasi Gündüz, “Mecüsîlik” Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 279.

⁴²⁵ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, III, s. 410.

⁴²⁶ Şinasi Gündüz, “Mecüsîlik” Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 279.

oluşan epigrafik yazılardır.⁴²⁷ Mecûsilere göre Zerdüş Avesta'yı Tanrı Ahura Mazda'dan telkin yoluyla almıştır.⁴²⁸ Avesta birkaç ana bölümden oluşan bir metindir. Bu bölümler Yesna, Visperad, Yeşt, Videvdev ve Hurda Avesta olarak bilinir.⁴²⁹

4- Mecûsiliğin İnanç Esasları

Başlangıç itibarıyla günümüze kadar Mecûsilerin inanç esaslarında birçok değişiklik meydana gelmiştir. Mecusi dini metinlerinde tanrı inancı açısından tek tanrılıktan çok tanrılığa ve hatta düalizme kadar faklı inanç özellikleri yer almıştır. İlk dönem Mecûsiliğinde evrensel bir tek tanrılık dikkat çekmiştir. Yani Zerdüş başlangıçtan beri var olan bir tek olan üstün gücün. "Ahura mazda'nın" varlığını savunmuştur.⁴³⁰ Fakat "Ahura Mazda'nın" karşısında kötülük ilkesinin kaynağı olan "Angra Mainyu" inancı da vardır.⁴³¹ Bu inancı İmam Mâtürîdî *Kitabu't-Tevhid* adlı eserinde şöyle izah eder: "*kendi güzelliği Allah'ın hoşuna gitmiş, bu konuda rakibi olabileceğinden endişe etmiş, düşünceye dalmış, nihayet bu düşüncesinden İblis türemiştir. Onların bir kısmı şöyle demiştir: İblis Allah'ı görmüş. O da arkasına dönmüş, İblisi görmüş; bir süre kendisini serbest bırakmak üzere onunla anlaşmış, nihayet zamanı gelince onu yok etmiştir. Böylece her kötülük İblisten her iyilik de Allah'tan oluşmuştur.*"⁴³² Hemen bunu ifade edelim ki İmam Mâtürîdî, Mecûsilerin bu görüşlerini hem akli hem nakli delillerle sert bir şekilde eleştirerek cevap vermiştir.⁴³³

Mecûsilik'te Peygamber inancı da vardır. Onlar, Zerdüş'ü bir Peygamber olarak bilinmekle birlikte, ondan sonrası Peygamberliğin devam edeceğine de inanırlar.⁴³⁴ Mecûsilik'te kıyamet kopması, sırat köprüsü, cennet ve cehennem ve berzah inancı da vardır. Ayrıca onların inancında çok canlı bir "Çinvat Köprüsü" bulunmaktadır. Bu olay öldükten sonra yargılamadan sonra gerçekleşecektir. Onlara göre Zerdüş, dünyanın sonunda gelecek ve kıyametin kopacağını haber verecektir. Böylece ölümden sonra yargılama olacaktır. Zira Gatalarda şöyle denilmiştir. "hayatın kuralıdır ki, eziyet ve ziyan yalancılar için, fayda ve saadet ise doğru davrananlar

⁴²⁷Şinasi Gündüz, "Mecûsilik" Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 281.

⁴²⁸ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihi Giriş*, s. 134.

⁴²⁹ Şinasi Gündüz, "Mecûsilik" Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 281.

⁴³⁰Şinasi Gündüz, "Mecûsilik" Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 281.

⁴³¹ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihi Giriş*, s. 132.

⁴³² Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, s. 219.

⁴³³ Bkz. Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, s. 219-217.

⁴³⁴Şinasi Gündüz, "Mecûsilik" Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 282.

içindir.”⁴³⁵Yani iyiler, hayatlarında sürekli olarak Ahura Mazda'nın tarafından mücadele edenler, zahmet çekmeden öbür dünyaya ulaşacaklar; kötüler ise “durugların evinde” yani yalancılarn oturdukları yerde, hasret çekip yaşayacaklardır.⁴³⁶

Öte yandan Mecûsiler, ölüm sonrasında ruh sırasıyla yıldızları, ay ve güneşi geçerek ilahi âleme ulaşabileceğine ve ruhun dünyadaki inançları ve davranışları açısından sorgudan geçireceğine inanmaktadırlar.⁴³⁷

5- Mecûsiliğin İbadet Esasları

Mecûsilik'te ibadet esaslarından en önemlisi ateştir. Onların ibadet edilecek ateş, saflaştırılmış ve berrak ateştir.⁴³⁸Çünkü Onlara göre yedinci yaratılışla özdeşleştirilen ve İlahi varlıklardan Aşe Vahišta tarafından korunur, ateş tanrının yarattığı saf temiz ve iyi bir varlıktır.⁴³⁹ Ahura Mazda'nın nurudur. Bunun için Mecusi tapınaklarında, (ateş gede) önemli bir yer tutmuştur.⁴⁴⁰Bu, ateş gedelerinde yirmi dört saat yanan önemli ateştir; önem bakımından daha alt seviyede olan ateşler de vardır. Tapınakta kutsal ateş önünde yapılan dualar esnasında rahipler nefeslerinin ateşi kirlenmemesi için yüzlerinde beyaz bir örtü kullanırlar.⁴⁴¹ Ateş, su ve toprak hiçbir şekilde kirlenmeye maruz kalmamalıdır. Tabi ki bu unsurların en değerlisi ateş olmalıdır. Ayrıca ölüerin cesetleri bu unsurlara kesinlikle dokunmamalıdır.⁴⁴²

Mecûsiliğin en önemli ibadet esaslarından biri de, taharet, temizlik hakkındaki talimattır; insanın, kötü prensip tarafına bağlı olan her şeyden uzak kalması şarttır.⁴⁴³ “On beş yaşına gelen her çocuk için dine giriş töreni düzenlenir. Bu törende çocuklar dualarla dini elbise südre (temiz) giyip kutsal kuşak (kutsi) takarlar. Her Mecusi abdeste benzeyen bir temizlik yapmanın ardından güneş doğarken, öğle vakti, öğlenden sonra, güneş batarken ve gece olmak üzere beş vakitte çeşitli dualar okur. Dualar arasında Ahûna Veiryaya da Ahûvar denilen dua oldukça önemlidir. Bu dua her Mecusi çocuğuna ilk öğretilen dualar arasındadır. Ayrıca her Mecusi Frevarâne adı verilen iman formülünü (amentü) günlük olarak tekrarlar.”⁴⁴⁴

⁴³⁵ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 135.

⁴³⁶ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 91.

⁴³⁷ Şinasi Gündüz, “Mecûsilik” *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, s. 282.

⁴³⁸ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 135.

⁴³⁹ Şinasi Gündüz, “Mecûsilik” *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, s. 282.

⁴⁴⁰ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 135-136.

⁴⁴¹ Şinasi Gündüz, “Mecûsilik” *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, s. 283.

⁴⁴² Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 93.

⁴⁴³ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 93.

⁴⁴⁴ Şinasi Gündüz, “Mecûsilik” *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, s. 283.

Mecûsilik'te kutlanan bayramlar da çok önem arz etmektedir. Yedi büyük bayramlar arasında en önemlisi ise Nevruz (yeni gün) bayramıdır. Bu bayram yılda bir defa yeni yılın başında kutlanır. Tabiatın dirilişini hatırası olarak kutlanan nevrüz aynı zamanda dünyanın ve insanın yaratıldığı gün olarak kabul edilmektedir.⁴⁴⁵

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Kur'an-ı Kerimde Mecûsilik ile ilgili sadece bir yerde isim olarak geçer. Söz konusu ayete Sâbilik bahsinde yer verildi. Dolayısıyla bu bahiste tekrar zikredilmesine lüzum görülmedi. Bu nedenle Mecûsilik konusunu burada noktalamak istiyoruz.

---

⁴⁴⁵Şinasi Gündüz, "Mecûsilik" Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 283.

MÜŞRİKLİK (PUTPERESTLİK)

Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen Kitap ehli olmayan dinlerden biri de Müşirliktir. İslâm âlimlerinin en çok üzerinde durduğu dinlerden bir tanesidir. "Şirk kavramı küfür kavramıyla çok yakındır. İmam Ebu Hanife'ye göre küfrün kapsamı daha geniş olup her şirk küfürdür. Fakat her küfür şirk değildir."⁴⁴⁶

Bazı araştırmacılar diğer İslâm âlimlerinden naklen insanı şirke götüren amelleri ve davranışları şöyle açıklamışlardır:

*"Allah'tan başkasına secde etmek, arzu ve isteklerinin gerçekleşmesini başkasından beklemek, Allah'tan başka bir varlığa dua etmek, din adamlarını rab edinmek, putlara ve yıldızlara kurban kesmek, Allah'a ortak koşulan varlıkları kız oğul sıfatıyla O'na nispet etmek. Allah'tan başka bir varlığa yemin etmek, çocuklara Allah'tan başka bir mevcuda nispetle "şunun kulu" diye isim vermek, Allah'tan başka birinin rızası için hacetmek ve bazı varlıkların buldukları mekânları yücelterek dini amaçla ziyaret etmek."*⁴⁴⁷

İmam Mâtürîdî ise, Allah'ın ulûhiyeti ve rubûbiyeti için bir başkasını şirk koşmanın aklen haram olduğunu ve akıl sahiplerinin, Allah'ın birliği ve onun bilgisine ulaşmalarının lazım olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁸

1- Müşirliğin Tarihçesi

Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman Hz. Nuh'un kabilesinden olanların benimsediği dinin putperestlik ve müşirlik olduğunu görmekteyiz. Zira bir ayeti kerimede Cenab-ı Hakk şöyle buyurmaktadır: " وَقَالُوا لَا تَنْتَهِزْ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَنْتَهِزْ وَدًا وَلَا سَوَاعَا وَلَا " Yani "Sakin ilahlarınızı bırakmayın "Ved" "Suva" "Yeğus" "Yeuk"- "Nesr" gibi putlarınızdan vazgeçmeyin." dediler."⁴⁴⁹Bu ayeti kerime Hz. Nuh'un kabilesinin değer verdikleri, kutsal saydıkları ve İlah olarak kabul ettikleri putların isimlerini saymaktadır. Üstelik İmam Mâtürîdî, bu ayeti açıklarken şunları söylemektedir; "Hz. Nuh'un kavmi, ilk önce bu putları İlah olarak kabul ederken, Abid (ibadet eden) erkeklerin suretiyle yaparlardı; bu ayette geçen put isimleri, o ibadet eden erkeklerin isimleridir ki, ibadet esnasında Hz. Nuh'un kavmi, bu heykellerin suretine

⁴⁴⁶ Mustafa Sinanoğlu "Şirk" Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXIX, s. 196.

⁴⁴⁷ Mustafa Sinanoğlu "Şirk" Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXIX, s. 197.

⁴⁴⁸ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 190.

⁴⁴⁹ Nuh, 71/23.

bakarak putlara taparlardı. Bunun üzerinde Sonraki asırların insanlarına şeytan şöyle derdi: Sizden önce, bulunan insanlar bu putlara taparlardı sizde bunlara tapın.⁴⁵⁰

Bu davranış Âd ve Semûd kavimlerinde de devam ede gelmiş, Hz. İbrahim (a.s)'in de kavmiyle bu konu (putperestlik) üzerine mücadele ettiğini Kur'an-ı Kerim'den öğrenmekteyiz.⁴⁵¹

Daha sonra İslam dini gelmeden evvel cahiliye dönemi olarak nitelendirildiği dönemin insanların benimsediği din de Müşriklik (putperestlik) dinidir. Bazı araştırmacılara göre bu din, Hz. İsmail'in nesli başlangıçta tevhit inancına sahiptiler. Bunların inanç sembeleri Kâbe idi. Putperestlik onların arasına dışarıdan sokuldu ve daha sonra Allah'a şirk koşmayı âdet haline getirdiler.⁴⁵²

2- İsim Olarak Müşriklik

Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman, Müşrik kavramı, şirk kelimesinin ismi faili olarak kullanılmıştır. Genel olarak anlamı "Cenab-ı Hakk'ın ulûhiyetine ortak tanıma"⁴⁵³ ve özel olarak "put ve heykellere tapan Arap Müşrikleri" hakkında kullanılmaktadır.⁴⁵⁴ Üstelik Kur'an-ı Kerim'de şirk muhtevası olan "küf/küf, (denk, benzer) misil'(eş, benzer) velî/vâlî (dost, efendi) nid'(özünde benzeri)" gibi diğer kelimeler de kullanılmaktadır.⁴⁵⁵

3- Müşriklığın İnanç Esasları

Müşriklerin inanç esasları genel itibariyle, ay, güneş, yıldızlar gibi gök cisimlerine ve putlara ulûhiyet nispet ederler.⁴⁵⁶ Bununla beraber, putlara kendilerini Allah'a yaklaştırmaları,⁴⁵⁷ Allah katında şefaathçi olmaları⁴⁵⁸ ve atalarımız da aynı yolu izledikleri için taptiklarını söylüyorlardı.⁴⁵⁹ Bunların yanı sıra Arap Müşrikleri diğer tanrı ve putların yanında Allah'ı tanıyorlar, O'na putlara verdiklerinden daha üstün sıfatlar veriyorlar, O'nun adına yemin ediyorlardı. Müşrikler putlardan ayrı olarak

⁴⁵⁰ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 268.

⁴⁵¹ En'am, 6/73-83.

⁴⁵² İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 52.

⁴⁵³ Mustafa Sinanoğlu "Şirk" Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXIX, s. 195.

⁴⁵⁴ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 362.

⁴⁵⁵ Mustafa Sinanoğlu "Şirk" Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXIX, s. 195.

⁴⁵⁶ Mustafa Sinanoğlu "Şirk" Türkiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXIX, s. 195.

⁴⁵⁷ Zümer, 39/3.

⁴⁵⁸ Yunus, 10/18.

⁴⁵⁹ Nahl, 16/35; Zuhuruf, 43/20-22.

kendilerini, gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu biliyorlardı.⁴⁶⁰Fakat Müşrikler, Meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanıyorlar, O'na oğullar ve kızlar isnat ediyorlardı,⁴⁶¹

Diğer yandan, araştırmacılar şirk ve Müşrikliği birkaç kategoriye ayırmak suretiyle birbirinden farklı inançları saymaktadırlar. İşte bu kategoriler şunlardır: “1. Şirk-i İstiklâl (vasatasız şirk): Mecüsiler’le düalist inanç guruplarında görüldüğü gibi iki İlahin varlığını kabul etmek. 2. Şirk-i te’biz (kısmi şirk): Allah’ın birliğini kabul etmekle birlikte Hıristiyanlıktaki teslis inancı gibi İlahlardan oluşan bir tanrı inancını benimsemek. 3. Şirk-i takrib. Allaha yakınlık sağlamaları ve o’nun katında şefaati olmaları için putlara ve heykellere tapmak.4. Şirk-i taklid. Cahiliye Araplarında olduğu gibi atalarını taklit ederek putlara ve heykellere İlah niteliği nispet etmek demektir. 5. Şirk-i esbab. Tabiat kanunlarının Allah’ın yaratışıyla değil nesne ve olayların doğalarının gereği olduğuna inanmak.”⁴⁶²

4- Müşrikliğin İbadet Esasları

Müşriklerin ibadet esaslarıyla ilgili kaynaklar, müşriklerin put evlerinde dua, secde ve tavaf etiklerini, adakta bulduklarını, kurban kestiklerini ve sadaka verdiklerini yazarken, bu ibadetlerin gayeleri ise sağlık, afiyet, servet kazanmak, savaşlarda zafer kazanmak, erkek çocuk sahibi olmak ve putların ilgi, yardım ve şefaatine nail olmak için yaptıklarını da yazmaktadırlar.⁴⁶³Bu sebeple İmam Mâtürîdî, “انما المشركون نجس” “*Biliniz ki Allah'a şirk koşanlar pisliğe batmışlardır*”⁴⁶⁴ ayetini tefsir ederken Müşriklerin ibadetlerini ve fiillerini pis olarak nitelendirmektedir.⁴⁶⁵

Kur'an-ı Kerime baktığımız zaman, Allah (c.c) Müslümanlardan Müşriklerin mescid-i harâma yaklaştırmamalarını istemiştir. Şöyle ki: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَمَلِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَزِيمٌ حَكِيمٌ” “*Ey iman edenler, müşrikler ancak necistirler. Bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Harama yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluğa düşeceğinize korkuyorsanız yakında Allah*

⁴⁶⁰İbrahim Sarıçam, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 55.

⁴⁶¹İbrahim Sarıçam, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 55.

⁴⁶²Mustafa Sinanoğlu “Şirk”*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, s. 197.

⁴⁶³İbrahim Sarıçam, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 55.

⁴⁶⁴Tevbe, 9/28.

⁴⁶⁵Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sümeti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymi), V, 397.

dilerse sizi lütfundan zenginleştirir. Allah, şüphesiz her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴⁶⁶

Ayeti kerime ile ilgili Müşriklerin sadece Ka’beye değil herhangi bir camiye de girmeleri yasaktır. Sadece Ka’be ve Ka’benin bölgelerine girmeleri yasaktır. Sadece Ka’beye ve hac mevsiminde girmeleri yasaktır. gibi farklı görüşler vardır. Bu görüşleri incelemeye çalışacağız.

Mâlikî mezhebine göre, Müşriklerin sadece Ka’beye değil, aynı zamanda herhangi bir camiye de girmeleri yasaktır. Şâfiî mezhebine göre, Müşriklerin Sadece Ka’be ve Ka’benin bölgelerine girmeleri yasaktır. Hanefî mezhebine göre, Müşriklerin sadece hac mevsiminde Ka’beye girmeleri yasaktır.⁴⁶⁷

İmam Mâtürîdî’nin görüşüne gelince, Müşriklerin Sadece hac mevsiminde hac ve diğer ibadetlerini yapmak üzere Ka’beye girmeleri yasaklanmıştır; görüşündedir. İmam Mâtürîdî delil olarak şunları söyler: a) Eğer herhangi bir mescit bu yasağa dâhil olmuş olsaydı, “بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا” “*Bu yıllarından sonra*” İbaresinin yerinde mutlaka “diğer mescitler” ibaresi kullanılırdı. b) Ayetin devamında Allah (c.c) “وَأِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمْ” “*Eğer yoksulluğa düşeceğinizden korkuyorsanız yakında Allah dilerse sizi lütfundan zenginleştirir.*” buyurmuştur. Eğer herhangi bir cami kast etmişse, Müşriklerin camilere girmelerinde fakırlık korkusu yoktur. Çünkü Müşrikler Mekke’ye geldikleri zaman ticaret maksadıyla da girerlerdi. Dolayısıyla onların Mekke’ye girilmeleri yasaklandığı zaman fakırlık korkusunu uyandırır.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Tevbe, 9/28.

⁴⁶⁷ Ebu’l-Âlâ el-Mavduđî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VII, 205.

⁴⁶⁸ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâti Ehli's-Sümmeti*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), V, 396.

SONUÇ

İslam tarihi boyunca İslam âlimleri tarafından dinler ile ilgili birçok çalışmalar yapılmıştır. Gerek tefsir alanında gerekse dinler tarihi alanında ulema Kur'an-ı Kerimin dinler ile alakalı ayetlerini farklı yorumlar ve yaklaşımlarla neticelendirmeye çalışmışlardır. Günümüzdeki tefsir çalışmalarında ise birtakım âyetlerin yorumlarını yapma zorunluluğu her zamankinden daha fazla kendini hissettirmektedir. Biz bu çalışmamızda "Mâtürîdî Tefsirinde diğer din mensupları" adı altında Kur'an-ı Kerimde geçen dinleri ele alarak İmam Mâtürîdî'nin diğer dinlere ilişkin görüşlerini izah etmeye çalıştık.

İslam'ın en önemli kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i baktığımız zaman, kitap ehli olan Yahudilik ve Hıristiyanlık, kitap ehli olmayan Sâbîlik, Mecûsilik, Müşriklik ve Hanif dinleri gibi dinler hakkında birçok ayet bulunmaktadır. Fakat bu ayetlerin çoğu Yahudilik ve Hıristiyanlık üzerinde durmuş ve bu dinlerin inanç esasları, ibadet esasları, Cennet-Cehennem ve sair konularına ilişkin bilgiler vermektedir. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim Sâbîlik dini ile alakalı üç ayet-i kerimde sadece isim olarak zikretmektedir. Kur'an-ı Kerimde bahsedilen dinlerin arasında Mecûsilik en az bahsedilen dindir; sadece bir ayette isim olarak geçmektedir. Müşrikliğe gelince, bu din hakkında tarihi itibarıyla Hz. Nuh (a.s)'ın kavminden itibaren başladığını onların en önemli putlarının isimlerini, Hz. İbrahim'in Müşrik ve putperestliğe karşı mücadele ettiğini ve câhiliye dönemindeki müşriklerin ne amaçla putlara taptiklarını birçok ayette bahsedilmektedir.

Çalışmamızın esasını teşkil eden Mâtürîdî tefsiri çerçevesinde Mâtürîdî'nin dinler ile ilgili görüşleriyle birlikte diğer klasik sünni tefsirlerde konu ile ilgili ayetleri ve söz konusu ayetler üzerinde yapılan yorumları göz önünde bulundurduğumuzda, Allah (c.c)'ın her gönderdiği dinin, tevhit üzerine olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte hükümlerin sabit ve net olduğunu, sonra her din mensupları tarafından bozulduğu net olarak anlaşılmaktadır. İmam Mâtürîdî'ye göre diğer din mensupları da tek olan Allah'a nispet etmektedirler. Fakat bir kısmı daha sonra O'nun cisme büründüğünü ileri sürerken, diğer bir kısmı ise O'nun "oğlu var" diye savunmaktadırlar. İşte bu gibi davranışlar tevhidin ilkesini bozmaktadır.

Yahudiler Uzeyr, Hıristiyanlar ise Mesih Allah'ın oğludur; diye iddia ederken, cennete de ancak Yahudi ve Hıristiyanlar'ın gireceklerini de ileri sürmektedirler. Allah (c.c) tarafından vahiy edildiği Kitapları da hem Yahudiler hem Hıristiyanlar gerek hükümlerini gerekse kelimelerin yerlerini gizlemiş veya değiştirmişlerdir.

Böylece Peygamberler konusunda Yahudiler, Allah (c.c) tarafından gönderilen Peygamberlere eziyet verip öldürmüşlerdir. Hıristiyanlar ise, Hz. İsa (a.s)'yı ilahlaştırarak Allah (c.c)'ın konumuna getirmişlerdir. Üstelik Yahudiler Melek konusunda Hz. Cebrail'i kendi düşmanları olarak görürler, Hıristiyanlar ise, tıpkı Hz. İsa (a.s)'nın ilahlaştırdığı gibi Hz. Cebrail'i Ruhul-Kudüs şeklinde nitelendirerek İlah vasfını vermişlerdir.

İmam Mâtürîdî, "*Te'vilât'ü-Ehli's-Sünne*" adlı tefsirinde Yahudi ve Hıristiyanların yukarıda yazdığımız iddialarının söz konusu ayetlerin kapsamında temelsiz olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Kur'an-ı Kerimde Sâbilik bir din olarak bahsedilmiştir. Fakat Peygamberi ve kitabıyla ilgili hiçbir ayet yoktur. Dolayısıyla İslam âlimlerinden büyük çoğunluğu bu dinin Kitap Ehli olmadığını ileri sürmüşlerdir. Sâbilik başlangıç itibarıyla tevhit üzerine olmakla beraber, daha sonra şirke düşmüştür. Mecûsiliğe gelince, Kur'an-ı Kerimin sadece bir ayetinde geçmiştir. Bu din başlangıçta Zerdüştlük olup sonra Mecûsilik ismini almıştır. Bu dinin tapınak unsurlarından en önemlisi ateştir. Müşriklik dini Kur'an-ı Kerimde birçok ayette bahsedilmiştir. Bu din mensupları yüce Allah'ı kabul etmekle beraber, bir takım putlara ve heykellere taparak Allah'a ortak koşmuşlardır. İşte bunların bu davranışlarını Kur'an-ı Kerim şiddetle reddedip büyük zulüm olarak nitelendirmiştir.

İmam Mâtürîdî, gerek tefsirinde gerekse "*Kitâbü't-Tevhîd*" isimli eserinde bu dinlerin görüşleri ve benimsedikleri inanç esaslarını karşılıklı akli ve nakli delillerle eleştirip çürütmüştür. Ayrıca bu dinlerin hepsinin şirke düştüklerini kanıtlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ak Ahmet, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2008.
- AYDIN, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Din Bilimleri, Konya, 2004.
- AKGÜL, Mustafa, *Yahudinin Tahta Kılıcı*, Rahmet Neşriyat, Ankara, 1998.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *İslam ve dünya dinleri*,(sadeleştirme-Notlar, Hidayet Işık) Semerkant, İstanbul, 2008.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Tefsirü Ruhul-Beyan*, (VII-X) Sahibu mektebe Eser İstanbul 1968.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*,(VI) Daru'l-İlim, Beyrut, 1984.
- EBU'L-A'LÂ EL-MEVDÛDÎ, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Han Kayâni, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İstanbul, (I-VII) 1998.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.
- EBU ZEHRÂ, Muhammed, *Zehret't-Tefâsîr*, Dâru'l Fikr, Kâhire, ts.
- EBÛHAYIR, Muhammed Eyyüb Ali, *Akîdetü'l-İslam ve el-İmam el-Mâtürîdî*, el-Mu'essesetü'l-İslâmiyye, Bangeledeş, 1983.
- FATİŞ, Emrullah, *Kur'an'da Hz. İsa*, Netform Matbaacılık, Kayseri, 2000.
- GÜNDÜZ, Şinasi, "Mecûsilik" DİA, İstanbul, 1996, XXVIII, 279-284.
..... "Sâbilik" DİA, İstanbul, 1996, XXXV, 341-344.
- HANBEL, Ahmed bn., *Müsned*, (I-VI) el-Mebhesiyye, Kahire, 1892.
- HAKKI BURSEVÎ, *Tefsirü Ruhul-beyân* (II/X) Sahibu mektebe Eser İstanbul, 1968.
- EI-HANAFÎ, el-Allâme Kemâl'ü'd-Din Ahmed el-Beyâdî, *İşârât'l-Merâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, İstanbul, 1949.
- EI-HARBÎ, Ahmed b. Avduullah, el-Mâtürîdî'yye, Dârus-Samimî, er-Riyâd, 2000,
- HİCÂZÎ, M. Mahmut, *Furkan Tefsiri*, (I-VI) (Çev. Mehmet Keskin,) İlim Yayınları, İstanbul, ts.
- İBN. HAZM, *Kitâbü'l-Fasl'-mîlel ve 'lehvâ-i ve 'n-Nihal*, (VIII) y.y.y, ts.
- İBN. KESİR, *Tefsirü'l-Kur'ân-ı Azîm*, (I/VI), Dâru-l İhyâ-i kütübü'l-Arabiyye, ts.
- İBN. AŞUR, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve 't-Tenvîr*, (I/XV) Tunus, ts.
- İBN. Mâce, Abdullah Muhammed bn. Yezid el-Kazîni, *es-Sünen*,(Sünen-i İbn. Mâce)y.y.y. İstanbul, 1981.
- İMAM EŞ-ŞEYH EL-HATİB eş-Şirbitî *Tefsîrül-Kurâni 'l-Kerim*(I/IV),Dâru'l-Marife Beyrut, ts.

- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ**, T.D.V., İstanbul, 1996.
- İSFEHÂNÎ**, er-Râgıb, *Mu'cemü'lmu'fredâtü'l-El'fâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikir, 1972.
- KAYNAK**, Mesut, *Tevrat, Zebur, İncilve Kur'an'dan gözlemler*, Yay Matbaacılık, İstanbul, 2007.
- KEHHÂLE**, Ömer Ridâ, *Mu'cemü'l-Müellifin*, (I/XV) Metbaatü't-Terekki Dımışk, 1960
- KESLER**, Fatih, *Kur'anda Yahudiler ve Hıristiyanlar*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- SİNANOĞLU** Mustafa, "Kelamcıların Ehl-i Kitaba yaklaşımları" *Tartışmalı ilmi Toplantı*, (I/III) Ensar, Yayınevi, İstanbul, 2007.
- KURTUBÎ**, Ebu Abdillâh b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an* (I/XX) Dâru'l-Kâtib el-Arabîyye, Kâhire, 1967.
- KUTLU**, Sönmez *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (yayına hazırlayan Sönmez Kutlu) Kitâbiyât, Ankara, 2003.
- Kitabı Mukeddes**, *Tevrat, Zebur, İncil*, Anadolu ofset, İstanbul, 2005.
- KARAMAN**, Hayreddin ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu, Türçe Meal ve Tfsir*, (I-V), D.İ. B. Y., Ankara, 2007.
- Leknevî**, Ebû'lhasenât Muhammed b. Abdülhay, *el-Fevâ'idü'l-Behîyye fî Terâcîmi'l-Hanafîyye*, Kahire, 1324.
- MÂTÜRİDÎ**, Ebû Mensur Muhaammed b. Muhammed b. Mahmud, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, el-Müsemmâ Te'vilât'ü-Ehli's-Sünne*, (thk.Fâtma Yusuf el-Haymî) (I-V) Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2004.
- ....., *Kitâbü't-Tevhîd*, (araştırma, ns, Fethullah Huleyf), el-Mektebetü'l-İslamiyye, çev. Muhammed Özdemir, İstanbul, 1979.
- ..... *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev: Bekir Topaloğlu, İslam yayınları, Ankara, 2009.
- MEVDUDÎ**, Ebul-A'lâ el- *Tefhimu'l Kur'an*, (I-VII) çev: Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- MCDOWELL**, Josh, *Marangozdan da Öte*, (çev: Levent Kınran) Zirve Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- ..... & Bart Larson, *Mesih İsa'nın Tanrılığı*, (çev: Fikret Böcek) Zirve Yayıncılık, İstanbul, 2008.

- MEVLÂNÂ**, Hâlid-i Bağdâdî, *Herkes'e lazım olan iman*, (çev: Kemahlı Feyzullah) Hakikat kitabevi, İstanbul, 2011.
- Mecme'el'-Luğatül'-Arabîyye, *Mu'cemu el-Fazl'l-Kur'an-ı'l-Kerim*, el-İlâhiyetü'l-Misrîyye, 1970.
- EBÛ MANSÛR** el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tehîd Tercümesi*, (Çev, Bekir Topaloğlu), İsam Yayınları, Ankara 2009.
- EBÛ ZEHRÂ**, Muhammed, , *Tarih'ül-Mezâhibü'l-İslâmîyye*, (I/II) Dârus-Sekâfetü'l-Arabîyye, ts.
- ..... *Zehretü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, ts.
- EN-NEDVÎ** Ebu'l-Hasan Ali, *İslâm önderleri*, (çev: Yusuf Karaca) (I-VIII), Kayihan Yayınları, İstanbul, 1992.
- ER-RÛMÎ**, Yakut, *Mu'cemü'l-Buldan*, (IV) Dâru's-Sader, Beyrut, 1957.
- RÂZÎ**, Ebû Bekir, Abdullah Muhammad b.Ömerb. Huseyn el-Kureyşî, *Mefatihü'l-Gayb Tefsîru el-Kebîr*, (I-XXIII) (çev. Prof. Dr, Suat yıldırım, Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Prof. Dr, Sadık Kılıç, Öğ.Görv.C. Sadık doğru), y.y.y, Ankara, 1995.
- ÖZERVARLI**, M. Sait, *Alâeddin el-Üsmendî ve Lübâbü'l-Kelâm Adlı Eseri*, y.y.y. İstanbul, 2005
- ÖZEN**, Şükrü, "Mâtürîdî" DİA, İstanbul, 1996, XXVIII, 146-151.
- SARIÇAM**, İbrahim, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara, 2007.
- SÂBÛNÎ**, Muhammad Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, (I-III) Dâru's-Sâbunî, Kâhire, trs.
- SEM'ÂNÎ**, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mensûr, *el-Ensâb*, (I-VIII) Dâru'l-cenân, Beyrut, 1988
- SİNANOĞLU**, Mustafa, "Şirk" DİA, İstanbul, 1996, XXXIX, 193-198.
- SİDDİK**, Hasan Hân, *Feth'l Beyân*, (I-X), el-Âsime, Kâhire, trs.
- SUYUTÎ**, Allâme Celâluddin Abdiremân b. Ebî Bekr, *ed-Durru'l-Mensûr*, (I/VI) Dâru'l-Kütüb el-İrâkiyye, Tehrân, trs.
- ŞİMŞEK**, M. Said, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, (I-V), Beyan Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- ....., *Günümüz Tefsir Problemleri* Kitap Dünyası yayın, Konya 7. bas. 2004.
- TABBARA**, Afif Abdü'l-Fettah Yahudî, (çev: Mehmet Aydın), İrfan, Yayınevi, İstanbul, 1978.
- TABERÎ**, Muhammed b. Cerir, *Câmi u'l-Beyân fi t'Tefsiri-l-kur'ân*, (I/IX) Dâru'l-ma'rife Beyrut, 1972.

- TABERSÎ**, el-İmam eş-Şeyh Ebî Ali el-Fadl b. el-Hasan b. el-Fadl Et-*Mecme'e'l-Beyân Fi Tefsî'l Kur'an*,(I/X), Dâru'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut, 1997.
- TAFTAZÂNÎ**, *Kelam ilmi ve İslam akaidi*,(Şerh'l-Akaid) thk, Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul,1991.
- TİRMİZÎ**, Muhammed. İsa b. Sevrete, *Sünenü et-Tirmîzî*, Mektebetü'l Mearif, Riyâd,ts.
- TOPRAK**, Süleyman, **GÖLCÜK** Şerafettin-,*Kelam, Tarihi, Ekoleri, Problemleri*, Tekin kitabevi, Konya, 2010.
- UĞUR**, Hakan, *Terat'ın Kur'an'a Arzı*, Emin Yayınları, Bursa, 2011.
- VEHBE**, Züheyli, *Tefsir'ül- münîr*,(I/XV), (çev: Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim kutlay, Nurettin yıldız Bilim Yayınevi, İstanbul 2005.
- YAZIR**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Zeraveyn Yayıncı, İstanbul, ts.
- YEPREM**, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, Şamil Yayınevi, İstanbul,1980.

